

**T.C
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
SİSTEMATİK FELSEFE VE MANTIK BİLİM DALI**

**BERTRAND RUSSELL'IN ARİSTOTELES'İN MANTIĞINA
YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER VE BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neslihan DOĞAN

BURSA-2019

**T.C
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
SİSTEMATİK FELSEFE VE MANTIK BİLİM DALI**

**BERTRAND RUSSELL'IN ARİSTOTELES'İN MANTIĞINA
YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER VE BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neslihan DOĞAN

Danışman:

Doç. Dr. AYTEKİN ÖZEL

BURSA-2019

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim, Sistemik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı'nda 701743006 numaralı Neslihan DOĞAN'ın hazırladığı "BERTRAND RUSSELL'IN ARİSTOTELES'İN MANTIĞINA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER VE BİR DEĞERLENDİRME" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 29/07/2019 günü 10.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin(başarılı/ ~~başarısız~~) olduğuna.....(oybirliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Aytekin ÖZEL

Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN

Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. İ. Latif HACİNEBİOĞLU

İstanbul Üniversitesi

29/07/2019

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “BERTRAND RUSSELL’İN ARİSTOTELES’İN MANTIĞINA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER VE BİR DEĞERLENDİRME” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

29/07/2019

İmza

Adı Soyadı: Neslihan DOĞAN

Öğrenci No: 701743006

Anabilim Dalı: Felsefe

Programı: Felsefe Programı / Tezli

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Neslihan DOĞAN
Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı: Felsefe
Bilim Dalı: Sistematik Felsefe ve Mantık
Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı: vii + 106
Mezuniyet Tarihi : / / 2019
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aytekin ÖZEL

BERTRAND RUSSELL'IN ARİSTOTELES'İN MANTIĞINA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER VE BİR DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada yapılmak istenen Bertrand Russell'ın, Aristoteles'in ve onun takipçilerinin geliştirdiği mantık üzerine eleştirilerini açıklamaktır. Bu eleştirileri açıklarken de Aristoteles mantığının ana hatlarıyla ortaya konulması en temel gayedir. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümü Aristoteles mantığını içermektedir, ikinci bölüm ise Russell'ın Aristoteles'in mantığına yönelttiği eleştirilerden oluşmaktadır. Üçüncü bölüm de Aristoteles ve Russell'ın tümdengelim ve tümevarım üzerine düşüncelerini ve bu doğrultuda Russell'ın bu konuya dair eleştirilerini içermektedir. Sonuç bölümü, Russell'ın eleştirilerine dair bir değerlendirme doğrultusunda, bu iki mantıkçının mantık üzerine çalışmalarına yönelik genel bir yorum içermektedir.

Anahtar Sözcükler: Özne-Yüklem Mantığı, Kıyas, Akıl Yürütme, Tümevarım.

ABSTRACT

Name and Surname: Neslihan DOĞAN
University: Uludag University
Institution: Institute of Social Science
Field: Philosophy
Branch: Systematic Philosophy and Logic
Degree Awarded: Master's Degree
Page Number : vii + 106
Degree Date : / / 2019
Supervisor: Doç. Dr. Aytekin ÖZEL

CRITICISMS ON ARISTOTLE LOGIC BY BERTRAND RUSSELL AND AN EVALUATION

The aim of this study is to explain the criticisms of Bertrand Russell on the logic that was developed by Aristotle and his followers. While explaining these criticisms, putting forward outline of Aristotle logic is the main purpose. In this direction, the first part of the study includes the logic of Aristotle, while the second part consists of the criticisms of Russell about Aristotle's logic. The third chapter includes Aristotle's and Russell's thoughts on deduction and induction, and Russell's critique on this subject. The conclusion part, section provides an overview of Russell's critiques of the work of these two logicians on logic.

Keywords: Subjective-Predicative Logic, Syllogism, Reasoning, Induction.

ÖNSÖZ

Araştırmaya temel olarak bu konunun seçilmesinin sebebi, Aristoteles'in mantık tarihinde önemli bir yere sahip olmasıdır. Bilginin birikerek ilerlemesi bilincine dayanarak Aristoteles'ten sonra mantığın nasıl bir ilerlemeye tabi olduğu, bununla birlikte yeni ne tür açılımlara imkân verdiğini ortaya koymak için, modern mantığın önemli bir ismi olan Bertrand Russell'a yer verilmiştir.

Russell tarafından geleneksel mantığın sınırları, Aristoteles ve onun Orta Çağ yorumuna bağlı olarak geliştirilen mantık sistemleri şeklinde çizilmiştir. Bu çalışma da onun çizdiği sınırlar doğrultusunda ilerlemiştir. Ancak Russell'ın Aristoteles'e yönelik doğrudan eleştirileri de bulunmaktadır ve bu nedenle yöneltilecek eleştirilerin çoğu Aristoteles'in kendi eserlerine bağlı kalınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Burada ortaya çıkan bir zorluk; Aristoteles'in eserlerinin kendinden sonra birçok kişi tarafından yorumlanmış olmasıdır. Nitekim o, kendisinden sonra tüm Orta Çağ düşüncesini ve İslam dünyasını etkilemiştir. Böyle bir etki ise onun felsefesi ve mantık araştırması üzerine çeşitli bakış açıklarını ortaya çıkarmış, Aristoteles'in mantığı ve geleneksel mantık arasındaki ayrımın yapılmasını zorlaştırmıştır.

Bu çalışma üzerine değerli katkıları ve desteklerinden ötürü öncelikle Sayın Doç. Dr. Aytekin ÖZEL'e saygılarımı sunar, bununla birlikte her zaman yanımda olan ablam Melike DOĞAN ve annem Nuran DERİN başta olmak üzere tüm aileme teşekkürlerimi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA ARİSTOTELES'İN MANTIĞI

1.KAVRAMLAR MANTIĞI	9
1.1.Aristoteles'te Kavram Terim ve Önerme Nedir?.....	11
1.1.1.Aristoteles'in öz, töz ve form kavramları ile ilişkili olarak cins, tür ve ayrımın açıklanması.....	16
1.2.Tanım	22
2.ÖNERMELER MANTIĞI.....	26
2.1.Önerme Nedir?.....	28
2.1.1.Aristoteles'in karesi bağlamında dört standart form basit önermeler.....	34
3.ÇIKARIMLAR MANTIĞI.....	39
3.1.Önermelerde Çıkarım ve Çeşitleri.....	41
3.2.Tasım (Kıyas) Nedir?.....	44
3.2.1.Kategorik tasım ve kategorik olmayan tasım çeşitleri.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

RUSSELL'İN ARİSTOTELES'İN MANTIĞINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

1.RUSSELL'İN GÖZÜNDEN ARİSTOTELES'İN MANTIĞINA GENEL BİR BAKIŞ.....	52
2.RUSSELL'İN METAFİZİKSEL KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE ARİSTOTELES MANTIĞINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ.....	55

2.1.Russell’ın Aristoteles’in Öz, Form ve Töz Kavramlarına Yönelik Eleştirileri.....	60
3.ARİSTOTELES’İN MANTIĞI İÇERİSİNDEKİ ÖZNE-YÜKLEM İLİŞKİSİNE YÖNELİK RUSSELL’IN ELEŞTİRİLERİ.....	63
3.1. Russell’a Göre Bağıntılar ve Çeşitleri.....	66
4.RUSSELL’IN TASIM (KIYAS) ÖĞRETİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ.....	70
4.1. Kıyas İçerisindeki Tümel ve Tikel Önermelerin Varoluş Sorunu.....	73
4.2.Tasımın Kendisinden Sonraki Mantık Sistemlerine Etkisi.....	79
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
AKIL YÜRÜTME TÜRLERİ	
1.AKIL YÜRÜTME TÜRLERİ: TÜMDENGELİM VE TÜMEVARIM.....	82
1.1.Aristoteles’in Tanıtlamalı Bilgi ve Tümevarım Üzerine Düşünceleri	85
1.2.Russell’ın Tümevarım Üzerine Düşünceleri ve Aristoteles’e Yönelik Eleştirileri.....	90
SONUÇ.....	98
KAYNAKLAR.....	103

GİRİŞ

Düşünce ve dil arasındaki bağı bir ürünü olan mantık, doğru ve tutarlı bilginin bir anahtarı olması anlamıyla eski çağlardan beri değer görmüş bir işlevdir. Mantık sözcüğü, Arapça konuşma anlamına gelen “*nutk*”tan türetilmiştir. Nutuk sözcüğü, Eski Yunancada akıl ve konuşma anlamına gelen “*logos*” sözcüğünün karşılığıdır. Bu sözcük, *düşünme* veya *konuşma* bilgisi anlamında Arapçaya, Arapçadan da Türçeye geçmiştir.¹ Genel bir ifadeyle mantık, düşüncenin normatif bir yönü olarak anlamlandırılabilir, bu anlamlandırmanın kendisi yüzyıllar boyunca tartışma konusu olmuş, farklı kişiler ve farklı tutumlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bugün, bir disiplin olarak mantık; felsefe, bilim, siyaset ve matematik gibi birçok alanda çalışma konusu haline gelmiş, gelmeye de devam etmektedir. Aynı zamanda mantık, doğru bilginin kural ve formlarını ortaya koyma çabasında öncelikle tercih edilen disiplinler arasındadır.

Mantık adı, bilimsel olarak Stoa döneminden (M.Ö. yaklaşık 430-360) gelmek ile birlikte, Yunan düşünürleri tarafından mantık ilkelerinin çok eskiden beri kullanıldığı bilinmektedir. İlk Çağ dönemi içerisinde mantık, düşüncenin belirli ussal kanıtlamalar çerçevesinde çürütülmesine veya onun, çeşitli yollar aracılığı ile ispat edilmesine dayanmaktadır. Bu dönem içerisinde mantıksal çalışmalara zemin sağlayan gelişmeler; Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin gibi medeniyetler içerisindeki matematik, geometri ve astronomi üzerine olan çalışmalardır. Fakat öncelikli olan konu, matematiğin ve diyalektiğin kullanılması, geliştirilmesidir.² Bununla birlikte, bu ilerlemeye katkı sağlayan Grek düşünürler öncelikle; varlık üzerine kimi tespitlerde bulunan Parmenides (M.Ö. 529-440), bir konu hakkındaki düşüncesini çeşitli antinomilerle ispatlamaya çalışan Zenon (M.Ö. 335-263) ve en temelde diyalektik tartışmaların öncüsü Sokrates (M.Ö. 470-399), onun öğrencisi olan Platon’dur (M.Ö. 427-347). İlk Çağ içerisinde mantığın iki kola ayrıldığı söylenebilir. Bunlardan ilki, önermelerin mantıksal durumunu esas alan *Megara-Stoa mantığı*, ikincisi ise kavramlar arası ilişkilere ağırlık veren *Akademia-Peripatik mantık*dir.³ *Stoa-Megara* okulu geleneğine göre mantık; felsefe, etik, sanat gibi kendi başına bir çalışma alanıdır ve bu okula göre mantıksal çıkarımların asıl

¹ İbrahim Emiroğlu, Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Terimler Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018, s. 210.

² İskender Taşdelen, *Mantığın Gelişimi*, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013, s. 4.

³ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 62.

konusu önermelerdir. Bununla birlikte kavramlar arası ilişkilerin ön planda olduğu *Akademia*'da çıkarımların en küçük birimi, kavramlardır.

Platon, İlk Çağ felsefesinin büyük düşünürlerinden birisi olmakla birlikte, onun idealar üzerine olan araştırması ve matematiğe olan bağlılığı mantık tarihi açısından büyük bir değere sahiptir. Bununla birlikte o, mantığı sadece diyalektik bir çerçevede ele almıştır. Yani, mantığı felsefi argümanlarını kanıtlayabileceği bir yöntem olarak kullanmıştır. Buna karşın Platon'un öğrencisi Aristoteles'e (M.Ö. 384-322) göre mantık, doğru ve tutarlı bilginin ortaya konulması gayesinde kullanılması gereken bir araçtır ve bu araç, akıl yürütmenin geçerli kalıplarını ortaya koyma çabasında başlı başına araştırılması gereken bir konudur. Aristoteles, Antik Yunan döneminin (M.Ö. 12-9. Yüzyıllar arası) en önemli mantıkçılarından birisidir. Onun mantığının önemi, her şeyden önce sistematik ve tutarlı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Aristoteles, felsefesini ve mantık üzerine olan düşüncelerini geliştirirken kendisinden önce ele alınan çalışmalara değinmiş, bu araştırmaların eksik yönlerini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Aristoteles'in kavramları, kategorileri, önermeleri ve çıkarımları ele aldığı *Organon* adı verilen altı kitabı bulunmaktadır. Onun, *Analitikler* olarak ele aldığı mantık öğretilerine ve mantıkla ilgili eserlerinin tümüne *Organon* veya *alet* adı verilmiştir.⁴ Bu ismin verilmesinin sebebi, nitekim Aristoteles'in mantığı bir bilim olarak görmemesinden kaynaklanmaktadır. O halde: "Bütün ilimlerin konusu 'hakikat' olduğundan, ilime ve hakikate erişmenin aletinin de Mantık, Aristo'nun diliyle, Analitik olması gerekir."⁵ Aristoteles'in *Analitikler*'den ne anladığını açıklamak için, onun kitaplarına öncelikle değinilebilir.

Aristoteles'in *Kategoriler*⁶ ve *Önerme*⁷ adlı kitaplarının konusu, kavramlar ve önermelerdir. Bu doğrultuda, terimlerin çeşitlerini, önermeler içerisindeki konumlarını araştırmış, önermelerin mahiyetleri üzerine bilgiler verilmiştir. *Kategoriler*'de ise Aristoteles, her şeyin özü olarak gördüğü tözlerin, bir tür sınıflamasını anlatmıştır.

⁴ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017, s. 46.

⁵ Hamdi Ragıp Atademir, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974, s. 90.

⁶ Aristoteles, *Organon 1 Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

⁷ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966.

Birinci Analitikler,⁸ onun kıyasın formunu ve çeşitlerini ortaya koyduğu kitabıdır. Bununla birlikte, Aristoteles burada mümkün olan tüm kıyas yapılarını açıklamaya çalışmış ve aynı zamanda ispat biçimlerine de giriş yapmıştır. *İkinci Analitikler*⁹, akıl yürütmenin özüne dair bir sorgulama içerir ve bilimsel bilginin özü dolayısı ile nasıl bir ispatın sonucu olabileceğinin araştırmasını içerir. *Topikler*'de¹⁰ bilimsel bilgi dışındaki kıyasların yapısı ele alınmıştır.

Aristoteles'in eserlerine ve mantık üzerine çalışmalarına bakıldığında, onun tüm amacının akıl yürütmenin geçerli formlarını bulmak olduğu görülmektedir. Nitekim terimlerden önermelere, önermelerden çıkarımlara kadar olan süreç tamamen, geçerli kıyas kalıplarının arayışını içerir. Bu arayışı ortaya koyarken de onun, kesin ve zorunlu bilginin yapısını ve olanaklarını araştırdığı söylenebilir. Aristoteles'in çalışması, bilimlerin ve düşünmenin bir aleti olabilecek, doğruluğu şüphe götürmez gerçeklerin arayışıdır. Onun bu tavrı, elbette sistemli olmasından gelmektedir. Ona göre, eğer kesin ve zorunlu bir bilgi söz konusu ise, bu bilgi, geçerli ve tutarlı bir akıl yürütmenin veya çıkarımın sonucu olmalı, aynı zamanda zorunlu ve doğru önerilerden ortaya çıkmalıdır. Aristoteles'in kıyasa yönelik araştırması her şeyden önce biçimsel bir geçerliliğin arayışıdır.

Aristoteles'in mantık üzerine çalışmaları kendinden sonra kalıcı bir etki yaratmıştır. Onunla aynı zamanda geliştirilen kimi düşünceler, yine Aristoteles'in mantığı içerisinde erimiş, Orta Çağ (M.S. 5-13. Yüzyıllar arası) itibariyle onun mantığı, vazgeçilmez bir doktrin haline gelmiştir. Bu doğrultuda, kendisinden sonraki birçok mantıkçı, onunla hesaplaşmak zorunda kalmıştır. Aristoteles'in mantık üzerine düşüncelerinin günümüzdeki halinin orijinalliği tartışılabilir bir konudur çünkü onun eserleri birçok kişi tarafından yorumlanmış, farklı dillere tercüme edilmiştir. Orta Çağ batı dünyasındaki tercüme, Boethius'un Aristoteles'e ait olan *Kategoriler*'i ve *Önermeler*'i, Porphyrios'a ait olan *İsagoge*'i Latinceye çevirmesi ile başlamıştır.¹¹ Bununla birlikte Aristoteles mantığına ilgi duyan İslam dünyasındaki mantıkçılara;

⁸ Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966.

⁹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

¹⁰ Aristoteles, *Organon 5 Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

¹¹ Necati Öner, *Klasik Mantık*, 5. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986, s. 9.

Farabi (874-950), İbn Sina (980-1037), İbn Rüşd (1126-1198) örnek gösterilebilirken batı dünyasındaki mantıkçılara örnek olarak ise Albertus Magnus (1200-1280), Thomas Aquinas (1225-1274) gösterilebilir.¹² Nitekim, kimi düşünürler onun düşüncelerini doğrudan aktarmış, kimi düşünürler ise onun mantık çalışmalarını kendi felsefî görüşüne göre yorumlamıştır. O halde, Aristoteles geleneğine bağlı mantık çalışmaları olarak ele alınan konu, onun kitaplarının hem tercümesine hem de şerhine dayanmaktadır. Bu çalışmaların neticesinde ise artık klasik mantık veya geleneksel mantık olarak adlandırılan bir düşünce yapısı ortaya çıkmıştır.

Aristoteles'in mantığının Orta Çağ içerisindeki önemi, sadece mantık çalışmalarıyla kısıtlı kalmayıp metafizik, etik, doğa vb. gibi birçok alandaki düşünceleri de önemli bir yere sahip olmuştur. Onun çalışmaları üzerine olan yorumlar, özellikle Skolastik dönemin (9-16. Yüzyıllar arası) anlayışına uygun hale getirilmiş ve dönemin okullarında uygulanacak müfredatlara göre düzenlenmiştir. O halde, geleneksel yorumu ile mantık, her türlü düşünmenin formel kurallarını kapsamlı olarak gösteren ve kesin olarak kanıtlayan bir araştırmadır.¹³ Bu araştırmanın özü, daha öncede vurgulanan kıyas yapısı üzerinedir. Aristoteles'ten sonra, kıyasın bu kadar önemli hale gelmesinin bir sebebi, kıyasın özde tümdengelimsel bir akıl yürütme şekli olmasıdır. Çünkü, dönemin inancına göre tümdengelimsel çıkarımlar yapısı gereği geçerli çıkarımlardır ve herhangi bir öğretinin veya argümanın kanıtlanması için ideal bir yapı sunmaktadır. Nitekim böyle bir anlayış ya da metot, bilimsel çıkarımlar söz konusu olduğunda doğruluğu apaçık olan aksiyomlara dayanırken, mantıksal çıkarımlardaki zorunluluk ise sağduyuya uygun bir erdemden hareket eder. Bununla birlikte geleneksel mantık aynı zamanda formel mantık olarak da adlandırılmaktadır. Bunun sebebi bu gelenekte geliştirilen mantıksal önermelerin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir: "Çok genel bir ifadeyle, formel mantığın çıkarım tekniklerini konu edindiği ve çıkarımların geçerliliği ile, önermelerin içeriğinden, bu önermelerin taşıdıkları özel anlam kapsamından bağımsız olarak, sadece onların "form"u yönünden ilgilendiği söylenebilir."¹⁴

¹² İbrahim Emiroğlu, Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Terimler Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018, s. 214.

¹³ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 55.

¹⁴ A.g.e., s. 31.

Rönesans (15-17. Yüzyıllar arası) ile birlikte başlayan süreç bilim, felsefe, mantık, sanat gibi birçok alanda yeni bir soluk ortaya çıkarmıştır. Artık kilisenin otoritesi azalmış, bilimin otoritesi artmıştır.¹⁵ Bununla birlikte, bu süreç içerisinde Latince çevrilerin yanında farklı dillere ait çalışmalar başlatılmış, Skolastik dönemin tek biçimciliğinin yerine daha geniş bir perspektifte dünya görüşü ortaya çıkmıştır. Elbette bu gelişmeler, döneme hâkim olan temel Aristoteles mantığının da değerini kaybetmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, bu dönem içerisinde Aristoteles'in mantığına dair değişiklikler iki temelde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki; hitabet sanatının, uzun dönem biçimsel mantığa dayalı akıl yürütmenin yerini almasıdır. İkincisi ise, yeni bilimsel görüşle birlikte deney ve gözlemin yerinin artmasıdır.¹⁶ Nitekim bu değişiklik, tümdengelimsel çıkarımların mükemmel örnekleri olarak görülen kıyas konusu ile yakından ilişkilidir.

Bu doğrultuda, bilimde deney ve gözlemin yerinin artması ile birlikte matematikteki klasik görüş değerini yitirmiş, bununla birlikte aksiyomların apaçıklığına olan inanç yıkılmıştır. Bu doğrultuda, doğruluğu zorunlu olan önermeler analitik olarak, doğruluğu gözlem verilerine dayalı önermeler ise sentetik olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda, mantık ve matematiğin önermeleri birinci gruba, empirik bilimlerin önermeleri ise ikinci grup önermelere dahil edilmiştir.¹⁷ Her türden genellemelere ve sistemlere karşı çıkan Rönesans ruhu, bilimdeki gelişmesini kısmen Galileo'ya (1564-1642) borçludur. Nitekim, onun yarattığı etki Russell'ın şu sözlerle anlatılabilir: "Onlar, belirli olguların gözlemlenmesinde yola çıkarak, bu belirli olguların tahmin edilmesine araç olan nicel bakımdan doğru yasaları oluşturmuşlardı. Onlar çağdaşlarını büyük şoka uğratmışlardı, bunun sebebi kısmen vardıkları sonucun doğaları gereği o çağın inançlarını sarsacak nitelikte olması, fakat kısmen de yetkeye olan inancın, eğitilmiş insanların araştırmalarını kütüphanelerle sınırlandırmalarına yol açması ve dünyanın neye benzediğini anlayabilmek için dönüp dünyanın kendisine bakmak gerekebileceği önerildiğinde profesörlerin buna içerlemeleriydi."¹⁸

Orta Çağ'dan 19. yüzyıla kadar olan dönem içerisinde yazılan en önemli mantık metinlerinden biri Antoine Arnold (1612-1694) ve Pierre Nicole (1625-1695) tarafından

¹⁵ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 10.

¹⁶ İskender Taşdelen, *Mantığın Gelişimi*, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013, s. 79.

¹⁷ Cemal Yıldırım, *Matematisel Düşünme*, 14. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2018, s. 65.

¹⁸ Bertrand Russell, *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer, İstanbul: Say Yayınları, 2019, s. 42.

yazılan ve yaygın olarak *Port Royal Mantığı* olarak bilinen *Mantık* ya da *Düşünme Sanatı*'dir.¹⁹ Bu mantık, çoğunlukla Aristoteles geleneğine uygun olarak geliştirilse de ona ait önemli ayırım, bir yöntem problemini içermesidir. Buna göre yenilikler, Bacon'ın çıkarımların tümevarımsal yönüne ağırlık vermesi ile başlamıştır. Bu yön, tümdengelimsel olan kıyaslara yönelik eleştirilerin mihenk taşı oluşturmuştur. Çünkü tümevarımsal çıkarımın değerinin artması ile birlikte kıyaslara farklı şekillerde eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştiriler çoğunlukla, kıyasın yapısı gereği yeni bir bilgi vermemesi ve dolayısıyla da kısır bir akıl yürütme olması üzerinedir.

Tüm bu gelişmeler beraberinde yeni bir mantık sistemini ortaya çıkarmıştır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru mantık üzerine olan araştırmaların sayısı artmış, matematiğin ve geometrinin kimi önermelerinin mantıksal bir temelde olabileceği fikri ortaya atılmıştır. Nitekim böyle bir adım, kendinden önceki birçok gelişmeyi geride bırakmıştır. Çünkü mantığın o zamana kadar kabul gören birçok konusu terk edilmiş, analitik felsefe ile birlikte önemelerin metafiziğe ait olan dilsel alt yapı yerini başka çalışmalara bırakmıştır. Böyle bir sistemin temel gayesi, mantıksal önermelerin belirli bir sistem halinde formelleştirilmesidir. Bu durum şu şekilde açıklanabilir:

*"Formelleştirilmiş bir sistem şunları içerir: 1. Temel simgeler ve yapısal yasaları içeren bir simgeler topluluğu, 2. gerekli tanımlar, 3. temel önermeler (aksiyomlar) ve dedüksiyon kuralları. Böyle bir sistemde dedüksiyonlar önermelerin herhangi bir yorumundan bağımsızdır. Aksiyomlar ve yasalar, onlara bir anlam yüklenmeden önce, yani önceden sağlanan bir uzlaşım, ilgili oldukları alanlar için tasarlanırlar. Uygulamada, simgeleri geleneksel mantık diline çevirmek olanaklıdır; ama bu çeviri işlemleri, günlük dilin bulanıklığından arınmış oldukları ve başka türden yorumlara "dönüştürülmedikleri" sürece sağlıklı olabilir."*²⁰

Formelleştirilmiş mantık, sembolik veya lojistik mantık olarak da anılmakta ve aynı zamanda her türden mantıksal teoriyi, belirli işaret ve semboller temelinde açıklamaktadır. Matematiğin temel aksiyom ve postulatlarının, mantığın temel önermeleri ile açıklanabileceği inancında olan bu mantıkçılara; Leibniz (1646-1716), Boole (1815-1864), Frege (1848-1925), Whitehead (1861-1947), Russell (1872-1970) gibi isimler örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda "matematiksel mantık" olarak da ele alınan lojistik mantığın, mantık tarihinde ele alınan en önemli eseri Bertrand Russell

¹⁹ İskender Taşdelen, *Mantığın Gelişimi*, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013, s. 82.

²⁰ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 35.

ile A. North Whitehead'ın birlikte yazdığı “*Principia Mathematica*”dır.²¹ Tüm bu bilgilerin ışığında, mantığın bu tür yorumu dahilindeki tanımı şu şekildedir; formelleştirilmiş mantık bir sistem içerisine temel önermeleri almakla birlikte, doğru düşünmenin ve geçerli bir akıl yürütmenin araştırılmasına yönelik bir girişimdir. Bu girişim, yeni denetleme yöntemleri sayesinde daha önce kabul edilen akli yasaların paradokslarını açıklamak için imkân sağlamış, işaretlere dayalı yapay diliyle yeni ve farklı türden önerme çeşitlerini mantıksal bir dizge içerisinde kullanma fırsatı tanımıştır. Nitekim formelleştirilmiş mantığın temel ilkesi, düşünülmüş olan şeyleri tek, sadece biricik ve kesin olarak belirlenmiş işaretlere uygulamaktır.²² Bu haliyle mantık, geleneksel mantıkta olduğu gibi, kabul edilen inançları ispat etme aracı değil, aksine doğru ve geçerli bilginin ortaya konulması yolunda bir yöntem olarak tanımlanabilir. Ancak, geleneksel mantık ile olan çatışma bugün bile sona ermiş değildir. Birçok modern mantıkçı Aristoteles ve onun geleneğine bağlı olan mantık çalışmaları üzerine açıklamalarda bulunmak zorunda kalmıştır.

Bertrand Russell'in mantık alanındaki çalışmaları ve mantığın tarihsel gelişimi üzerine fikirleri, öncelikle Aristoteles'i ve onun takipçilerini uğrak noktası haline getirmiştir. Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi, Dış Dünya Üzerine Bilgimiz, Felsefe Sorunları* gibi birçok farklı eserinde geleneksel mantığa yönelik düşüncelerini doğrudan açıklamıştır. Onun metafiziğe ve geleneksel mantığa karşı sert tutumu, temelde ele aldığı felsefi görüşünden kaynaklanmaktadır. Her şeyden önce kendisi, “Mantıksal Atomculuk” adı altında, dünyaya yönelik bilginin gerçekte hangi dil ile ifade edilebileceği sorusunu sormuştur ve verdiği cevap, geleneksel mantığın algısından çokça farklıdır. Bu durum şu şekilde ifade edilebilir: “Cevap ise gerçeğin en basit elementlerine atıfta bulunan terimlere mantık çerçevesine ihtiyacın olduğudur. Bu nedenle en nihayetinde neyin var olduğu (objeler ve gerçekler) ile mantıksal olarak ideal olan bir dilin, modern mantığa dayanarak, nesnelere (isimler ve önermeler açısından) nasıl tasvir edilebileceği arasında bir paralel bir yapı vardır.”²³ Nitekim Russell'in mantıksal olarak ortaya koymak istediği dil, geleneksel mantığın metafiziksel yorumunun dışında kalmıştır. Onun temelde yapmak istediği şey, özellikle tek yönlü ve sığ olduğunu düşündüğü tüm akıl

²¹ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 74.

²² A.g.e., s. 80.

²³ İbrahim Emiroğlu, Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Terimler Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018, s. 215.

yürütmelerden vazgeçmektir. Bununla birlikte onun temel görüşü, düşünce şeklinin ve bunları dile getirme yasalarının , dönemin bilimsel gelişmeleri doğrultusunda değişmesi yönündedir.

Bu çalışmanın konusu ve gayesi, Aristoteles ve onun geleneğine bağlı olarak geliştirilen mantık üzerine, Bertrand Russell'ın yönelttiği eleştirileri açıklamak ve aynı zamanda Aristoteles mantığı temelinde geleneksel ve modern mantığın ayrımlarına değinmektir. Bu doğrultuda, öncelikle ana hatları ile Aristoteles mantığı açıklanmış, devamında ise Russell'ın eleştirilerine yer verilmiştir. Üçüncü başlık altında ele alınan problem, Aristoteles ve Russell'a göre, temel akıl yürütme çeşitleri olan tümdengelim ve tümevarımın mantıksal ve bilimsel çıkarımlar söz konusu olduğunda nasıl ele alınması gerektiği konusudur.

Tez çalışması olarak seçtiğimiz bu konunun, daha önce de çalışılmış bir konu olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte “Bertrand Russell'ın Klasik Mantığa Getirdiği Eleştiriler”²⁴ başlıklı çalışmaya ek olarak bu tez içerisinde Aristoteles'in mantığı ayrı bir başlık altında ele alınmış, yine bu çalışmanın amacından farklı olarak Aristoteles'in mantığı temel önceliğimiz olmuştur. Bu doğrultuda yapmak istediğimiz, Russell'ın doğrudan geleneksel mantığa yönelik eleştirilerini açıklamaktan ziyade, onun Aristoteles'e dair eleştirilerinin Aristoteles'in metinleri çerçevesinde bir değerlendirmesini yapmaktır.

Aristoteles'in mantığı ve onun geleneğine bağlı olan tüm çalışmalar, mantık tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte Aristoteles'in mantığının çoğu kısımları, kendisinden sonra yorumlanmış ve değiştirilmiştir. Bu nedenle ona yönelik tartışmaların değerlendirilmesi, Aristoteles'in kendi metinleri çerçevesinde ele alındığında daha doğru bir sonuca götürecektir. Russell'da bu durumu fark etmiş olmalıdır ki geleneksel mantığa yönelik eleştirilerini sergilerken, Aristoteles ve onun Skolastik yorumu şeklinde sınırlarını çizmiştir. Bu tezin sınırları da Russell'ın ele aldığı biçimdedir. Ancak burada yapılmak istenen, Aristoteles'in kendi mantığına yöneltilen eleştirilere dair cevabının ne olacağına dair bir yorumda bulunmaktır. Çünkü, bir taraftan modern mantık içerisinde çoğunlukla önemsiz ve yanlış olarak değerlendirilen Aristoteles mantığının gerçek değeri tartışılabilir bir konudur.

²⁴ Gülizar Bülbül, *Bertrand Russell'in Klasik Mantığa Getirdiği Eleştiriler* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA ARİSTOTELES'İN MANTIĞI

1. KAVRAMLAR MANTIĞI

Kavramın ne olduğu sorusu felsefe tarihinin en önemli sorularından birisidir bununla birlikte bu sorun, birçok tartışmalara ve fikir ayrılıklarına sebep olduğu kadar aynı zamanda birçok görüşlere de dayanak sağlamıştır. Öncelikle kavramlar şu temel problemler içerisinde ele alınırlar; kavramların kaynağı nedir? Kavramları oluşturmamızı sağlayan temel akli ilkeler nelerdir? Kavram ve dil arasındaki bağ nasıl ele alınmalıdır? Doğru düşünmenin temel ilkelerini ortaya koyma açısından mantık, kavramlara (bu doğrultuda terimlere) ne ölçüde bağlı kalmalıdır? Tüm bu sorulara farklı farklı cevaplar verilmiştir. Bu cevaplar içerisinde idealistlerin verdiği yanıt başlıca, kavramların zihinden bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğu düşüncesidir. Buna göre kavramlar, dış dünyadan bağımsız bir şekilde kendi içlerinde varlığa sahiplerdir. Realistlerin yanıtı ise bunun aksine kavramların tekillere, dolayısıyla insan düşüncesine bağımlı olarak var olduğunu ve ancak bu doğrultuda bir gerçekliğe sahip olabileceği yönündedir. Verilen bir başka cevap ise neopozitivizm temeline dayanır. Buna göre, kavramlar sadece bir ses, bir sözden ibarettir, onlar ancak bir dil içerisinde ifade edildiğinde bir öneme sahip olabilirler.²⁵

Kavramların neliği sorunu aynı zamanda farklı zeminlerde de ele alınmıştır. Örneğin: “Realistler ve konseptualistler tümel-birey ilişkisini ontolojik ve metafiziksel bir zeminde çözümlenmeye çalışırken öz ve töz, birlik ve çokluk, zorunluluk ve olumsuzluk, süreklilik ve değişkenlik gibi problemlerle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Buna karşılık nominalist eğilimli görüşler epistemoloji ağırlıklı bir yaklaşımla tümel ve tikel önermelerin yapısal özellikleri ve anlamları üzerinde yoğunlaşan bir çalışmaya yönelmişlerdir.”²⁶ Tüm bu farklı yönelmeler yahut kavramların tanımlanmasındaki bu çeşitlilik, mantığı doğrudan etkilemiş, onu farklı farklı yerlere yöneltmiştir ancak burada öncelikle kavram-mantık ilişkisinin açıklanması daha doğru olacaktır.

Mantık, akılsal çıkarımlarımızın geçerliliği ile ilgilenmesi bağlamında kavramlarla doğrudan ilişki içerisinde. Tek tek nesnelerin zihindeki tasarımları olan kavramlar, dile terimler olarak yansımış ve bu yansıma farklı dillerde çeşitli yapılarda

²⁵ Kadir Çüçen, *Mantık*, 11. Baskı, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2018, s. 265.

²⁶ Ahmet Cevizci, *İdealar Kuramı*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s. VII.

ortaya çıkmıştır. Bu çeşitlilik zaman içerisinde dilin öğleleri olan zamir, sıfat, edat vb. olarak adlandırılmıştır. Fakat mantık, sözcüklerin bu şekilleriyle ilgilenmemektedir. Kavramların mantık içerisindeki ele alınış şekillerine bir açıklama verilecek olunursa şunlar söylenebilir: “Her kavram için dilimizde bir fonetik karşılık, bir terim oluşturabiliriz. Dilsel fonetik bir işaret olarak terim; bir sözcük, bir kelimedir ama her sözcük terim değildir. Sözcükler dil içerisindeki çeşitli hallerdeki adlar, edatlar, zamirler, sıfatlar ve çeşitli çekimlerdeki fiiller halinde karşımıza çıkarlar. Oysa terim, çeşitli ad halleri ve fiil çekimlerinden bağımsızdır.”²⁷ Bu bağlamda, “ağaçlar, yağıyor” ifadelerindeki çeşitli eklerin çıkarılmasıyla oluşturulan “ağaç, yağma” kelimeleri, yani yalın halde bulunan sözcükler mantıksal açıdan asıl önem taşırlar. O halde kavramlar, dış dünya nesnelere doğrudan izdüşümleri değil aksine onların bir tasarımıdır. Kavram, ifade ettiği şey hakkında doğrudan tanım yapılmasına müsaade etmez fakat o şey hakkında çağrışımda bulunmamıza yardımcı olabilir. Terimler yani kavramlar, yalnızca kavramların yani zihindeki tasarımların dilsel olarak ifade edilmesi anlamına gelmez, aynı zamanda onlar cümle yahut önerme içerisinde kullanılarak kavramların tanımlanmasına yardımcı olurlar; kavramlar mantığı da tam olarak buna dayanır.

Tasarımlarımı dilsel yolla ifade ettiğim terimler ancak ve ancak yargı bildiren bir önerme içerisinde mantıksal anlamda bir değere sahip olabilirler. Bu önermelerin temel öğeleri olan terimler ise birer kavram olarak zihnimizde bulunurlar. O halde daha önce de bahsedildiği gibi düşüncenin formel yasalarını belirlerken gidilen yol Aristoteles için öncelikle kavramlardır. Aristoteles’e göre kavramlar, onun araştırmasının asıl konusu olan kıyaslara giden yolda sadece temel ve giriş niteliğindedir, bununla birlikte onun mantığı kesin önerme biçimlerinin araştırılması üzerine oluşturulmuş bir yapıdır. Bu yapıda ilk açıklananlar; kavramlar ve terimlerdir.

Aristoteles’in bu biçim mantığı özellikle Modern Çağın mantıkçıları tarafından çeşitli eleştirilere tabii tutulmuştur. Çünkü Aristoteles geleneğine bağlı mantık sistemleri bilimsel gelişmeler için yetersiz kalmıştır ancak bu konu daha sonra açıklanacaktır. Burada öncelikle Aristoteles için kavram, terim ve önermenin ne ifade ettiği, daha sonra ise kavramlar arası ilişkiler bağlamında içlem ve kaplam, cins ve tür açıklanacaktır.

²⁷ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 68.

1.1. ARİSTOTELES’TE KAVRAM, TERİM VE ÖNERME NEDİR?

Aristoteles mantığına bağlı olarak kavram, bir şeyin zihindeki tasarımıdır yani tikellerden soyutlanarak çıkarılan genel bir tasarımıdır ve bu tasarımın dile yansımış haline terim denir. O, kendi mantığını oluştururken öncelikle kavramların dilsel dışı vurumu olan terimleri; ad, eş anlamlı adlar, zıt anlamlı adlar vb. gibi ayrımlar içerisinde değerlendirmiş ve bunları özne-yüklem ilişkisi temelinde ele almıştır. Burada Aristoteles’in şu sözlerine yer verilmelidir: “İsim, zamanla ilgisi olmaksızın uyulaşımly bir manası olan ve bölümleri ayrı ayrı alındığında hiçbir manası olmayandır. Philon’a isim değil, ismin bir halidir.”²⁸ Başka bir yer de ise: “Fiil kendi özü anlamına zaman anlamı ekleyen kelimedir. Örneğin, sıhhat kelimesi bir isimken sıhhattedir kelimesi bir fiildir çünkü durumun şimdide devam ettiğini gösterir.”²⁹ Burada, Aristoteles’in terimleri çeşitli hal ve yapılar da olan kelimelerden ayırdığı görülmektedir. “Terim, öncüllerin kendilerine dağıldığı, yüklem ile yüklem in kendisi hakkında tasdik edildiği konudur.”³⁰ Buna göre terimin önermenin bir alt ögesi olduğu anlaşılmaktadır. Terimler yalın anlamda olan ifadeler olarak, önermeler içerisinde özne-yüklem zemininde yer alırlar ve ancak bir önerme içerisinde değere sahip olabilirler. Örneğin; “insan, uçuyor, ak” ifadeleri bu halleriyle doğru veya yanlış değerine sahip değildirler ya da başka bir şey hakkında tasdik veya inkâr edilebilir konumda değildirler. Ancak “kuş uçar” yapısında olan ifade bir bağıntı içerisinde doğru veya yanlış olabilir. Bu bağlamda “insan” kelimesinin gerçekliği dış dünyadan herhangi bir birey olabilirken, onun kimliği, şu kişidir yani Ahmet, Mehmet vb. olabilir. Düşünölmüş olarak onun zihindeki karşılığı da kavramın nelığıdır. Nelik ise bize o şeyin ne olduğunu bildirir.

Kavram çeşitleri şu şekilde ele alınmaktadır; Somut ve soyut kavramlar, tümel ve tikel kavramlar, genel ve tekil kavramlar, kolektif ve distribütif kavramlar, açık ve seçik kavramlar, olumlu ve olumsuz kavramlar, özlük ve ilinti kavramları. Bu kavram çiftlerine yakından bakmak gerekirse şunları söyleyebiliriz: Somut kavramlar doğrudan algılayabildiğimiz nesnelere belirtilmesi anlamına gelirken, soyut kavramların nesnelere doğrudan algılanamazlar. Söz gelimi tekil bir şeye işaret etmesi açısından “beyaz” somut

²⁸ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 6.

²⁹ A.g.e., s. 9.

³⁰ Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 5.

bir kavram iken, “beyazlık” somut nesnelere özelliklerinin soyutlanması anlamında soyut bir kavramdır. Geleneksel mantığa bağlı olan tanımlamaya göre soyut kavramlar, somut kavramlara bağlıdır çünkü tüm genel terimler, tek tek ele alınan varlıkların birer sonuçlarıdır. Bu yüzden bir kavramın duysal olarak algılanmış veya algılanmamış olması fark etmeksizin herhangi tekil bir şeye işaret ediyor ise somut, herhangi bir şeyin niteliğini veriyor ise soyuttur.³¹

Tümel ve tekel kavramlar söz konusu olduğunda; tümelin bahsedilen sınıfın tümünü kapsadığını, tekelin ise bahsedilen sınıfın sadece bir kısmını kapsadığını söyleyebiliriz. Nitekim kavramlar tümel veya tekel olamazlar, yani “ağaç” kavramı tek başına tümel veya tekel anlamı veremez ancak onun özü gereği zaten genel bir kavram olduğu anlaşılabilir. O halde tümel veya tekel olarak tanımlananlar aslında önermelerin kendisidir, özneye yüklenen niteliğin, öznenin tümüne mi yoksa sadece bir kısmına mı yüklendiğini belirtmek için kullanılır.

Genel ve tekil kavramlar, kavramlara ait özellikler olarak mantıksal açıdan daha çok öneme sahiptirler. Aristoteles bu konuda şöyle söylemiştir: “Tabiatı birçok konuda tasdik edilmiş olana bütüncül, böyle olmayana da tekcil derim. Sözelimi, insan bütüncül, Kallias tekcil bir terimdir.”³² Bu durumda Aristoteles’in bütüncül olarak bahsettiği kavramlar genel kavramlardır ve bu genel kavramlar önermelerin içerisinde bütün olarak yahut kısmi olarak tasdik veya inkâr edilebilir. “Hayvan aktır” önermesindeki “hayvan” terimi bütün olarak ele alınmasa da Aristoteles’e göre bu, mantıksal açıdan zaten bütüncüldür. Onun deyimiyle “bütüncül” olan konu bütün olarak ele alınır.³³ O halde genel olarak adlandırılan her kavram aynı zamanda bir tümele işaret eder. Bu durumda tekil bir kavram tek bir nesneye işaret ederken; genel kavram, söz konusu olan tek tek nesnelere ortak özelliklerinin belirlenmesi sonucunda oluşur. Söz gelimi, önümde bulunan “bu masa” tekil bir kavramı işaret ederken, deneyimlenen “bu masa”lar sonucunda belirlenen birtakım özelliklerden örneğin, dört ayaklı veya yukarıdan zincirli olması ya da renkli olup olmaması fark etmeksizin düz bir zemine sahip olması ve işlevi gereği onlara “masa” denilebilmesi, genel terimleri meydana getirir.

³¹ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 73.

³² Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 11.

³³ A.g.e., s. 12.

Daha önce, Aristoteles'in mantık geleneğine bağlı olarak geliştirilen sistemlerin, Modern mantıkçılar tarafından eleştirildiğinden bahsedilmiştir. Tümel ve tikel kavramlar bağlamında bu eleştirilere kısaca değinmek yerinde olabilir. Aristoteles'in kıyas biçimlerinde eksiklik olduğunu düşünen Modern mantıkçılar, bulunan bu eksikliğin ya da başka bir ifade ile Modern yüzyılın gelişmeleri için yetersiz kalan bu mantığın, eksik yönlerinden birinin de Aristoteles'in tümel ve tikel önermeler hakkındaki anlayışı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu eleştiriye göre "Sokrates insandır" tekil önermesi bir bireyi temsil etmesi bağlamında dar anlamda da olsa basit ve anlaşılabilir bir yapıdadır ancak "bütün insanlar ölümlüdür" veya "insanlar ölümlüdür" önermelerindeki bütüncül yapı (insanlar), ve bütünü temsil eden yapı (bütün) bir karışıklık yaratır. Burada "bütün insanlar" ifadesi tam olarak özneyi tanımlayamamakla kalmaz aynı zamanda tüm insanların var olduğunu ima etmektedir. Bu imanın sezgisel bir nitelik taşıdığı ortadadır. Çünkü, geçmişteki insanların ölmüş olmasından dolayı gelecekteki insanların da öleceği varsayımına dayanır. Eleştirilen bir başka unsur ise;

"Bütün insanlar ölümlüdür"

"Sokrates insandır"

"O halde Sokrates ölümlüdür"

Çıkarımının özne-yüklem yapısından ziya hipotetik bir yapıda olması gerektiğidir. "Bütün insanlar ölümlüdür" önermesinin, gözlemlenen insanların öldüğüne ve bu deneyime dayanarak daima böyle olacağına dair bir inançtan geldiği daha önce vurgulanmıştır. Ancak eleştirilen bir başka unsur, "Sokrates insandır" önermesinin özne ve yüklem mantığı yapısı içerisinde ele alınmasına rağmen gerçekte onun hipotetik bir yapıda olmasıdır. Bu durumda "bütün insanlar ölümlüdür" önermesi iki şekilde yorumlanabilir. Bir; "bütün insanlar ölümlüdür" önermesi "bütün insanların" var olduğu varsayımına dayanır. İki; bu önerme, "eğer bir şey insansa o ölümlüdür" ifadesini örtük olarak içerir. Dolayısıyla bu ikinci anlam aslında hipotetik ve varsayımsaldır; ilkinin aksine "bütün insanlar"ın var olduğunu kesinlikle ima etmez. Sonuç olarak bahsi geçen çıkarım "Tüm insanlar için, Sokrates var ise ve o, insan ise ölümlüdür" şeklinde yorumlanabilir.

Aristoteles mantığı içerisinde incelenmeyen ancak geleneksel mantık içerisinde ele alınan kolektif ve distribütif kavramlar söz konusu olduğunda, kolektif kavramlar; ortak iş ve hedef doğrultusunda bir arada bulunan grup veya topluluk adlarıdır. Distribütif

kavramlar ise bu grubun altındaki üyelerdir. Örneğin, “üniversite” kolektif bir kavram olarak ele alınırken, “rektör, bölüm başkanı, akademisyen” ifadesi distribütif kavramlar olarak ele alınabilir.

Hem kavramlarda hem de önermelerde bulunan bir özellik olarak olumlu ve olumsuz kavramlar, bir niteliğin işaret edilen o şeyde bulunup bulunmadığını ifade eder. Yani “vicdanlı, düşünceli” ifadeleri, bu niteliklerin bahsedilen şeyde olduğunu ortaya koyarken, “düşüncesiz, vicdansız” ifadeleri ise bu niteliklerin bahsi geçen şeyde olmadığını ortaya koyar. Bununla birlikte olumlu ve olumsuz nitelikler en iyi önermelerle ifade edilir. Aristoteles olumlu ve olumsuz önermelerden bahsederken bir şeyin (öznenin) tasdik veya inkâr edilmesinden bahsetmiştir. Ona göre: “Tasdik, bir şeyin başka bir şeyle bağlanmasının beyanıdır. İnkâr, bir şeyin başka bir şeyden ayrılışının beyanıdır.”³⁴ Bununla birlikte: “Tasdik olunan her şeyi inkâr etmek, inkâr olunan her şeyi tasdik etmek mümkün olacaktır. Bunun sonucu olarak da her tasdik karşı olan bir inkârı, her inkârın da karşı bir tasdiki bulunduğu apaçıktır.”³⁵ Bir şeyin aynı anda tasdik ve inkâr edilmesi çelişkiyi ifade eder. Örneğin; “gökyüzü aktır” ile “gökyüzü ak değildir–olmayandır” önermeleri çelişiktir. O halde şu anlaşılabilir, “gökyüzü aktır” veya “gökyüzü ak değildir–olmayandır” önermelerinden birisi doğru olmak zorundadır çünkü bu tarzda kurulmuş olan iki önerme aynı anda doğru veya yanlış olamaz. Görüldüğü gibi çelişik iki önerme veya kavram arasındaki ilişki anlaşılırdır çünkü çelişik kavramlar arasında orta terim bulunmaz, buna karşın, karşıt olan ifadeler daha karmaşıktır. Aristoteles terimlerin karşı olumunu dört ana başlıkta ele almıştır. “Görelilerin karşı olumu-mislin yarımına olduğu gibi; zıtların karşı olumu-iyiliğin kötülüğe olduğu gibi; yokluğun sahip olmaya karşı olumu-körlüğün görmeye olduğu gibi; tasdikinkara olan karşı olumu-olumlu oturuyor’un oturmuyor’a olduğu gibi.”³⁶

Geleneksel mantık içerisinde ele alınan açık ve seçik kavramlar, bir kavramın kendisinin doğrudan anlaşılmasına dayanır. Açık kavramı, diğer kavramlardan farklı olarak hemen tanımlanabilirken, seçik kavramının ise diğer kavramlardan ayırdı hemen anlaşılabilir. Kavramın açık olmasının koşulu, özünde anlaşılır olduğuna dair bir bilince

³⁴ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 11.

³⁵ A.g.e., s. 11.

³⁶ Aristoteles, *Organon 1 Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 47.

sahip olunmasıdır. Bu doğrultuda seçik olan kavram diğer kavramlarda farkının kendiliğinden ortaya çıkmasıyla zaten açık bir kavramdır fakat her açık kavram, seçik kavram olma özelliğine sahip değildir.

Özlük ve ilinti kavramları ise kavramın başka kavramın özüne ait olması veya onun ilintisine ait olması durumudur. Bir kavramın tanımında zorunlu olarak bulunan kavrama özlük kavramı denilirken, kavramın tanımında zorunlu olarak bulunmayan kavram ise ilineksel kavramdır. Örneğin; “yetenekli adam adildir” önermesindeki “adildir” ifadesi “yetenekli adam” öznesine ait ilintisel bir kavramdır. Oysa “hayvan yürüyen varlıktır” ifadesindeki “varlıktır” yüklemi “hayvan” kavramına ait olan bir özlük ifadesidir. Aristoteles’e göre, varlığın özlük ve ilintisine yönelik bir araştırma, önemli bir konudur çünkü her iki kavramda tanım içerisinde önemli bir yere sahiptir. Yani bu iki kavram, konusu oldukları nesnelere hakkında bilgi verebilir. Bu konuda, şu alıntıya yer verilebilir: “Evet, somut ve soyut nesnelere özel ilintileri bulunur. Onlar ya birbirleriyle karşılıklıdır ya da birbirleriyle karşılıklı değildir. Örneğin ‘teklik’ ve ‘çiftlik’, ‘sayı’ için özel bir ilinti olup, ‘teklik’ ve ‘çiftlik’, ‘sayı’ ile karşılıklıdır. Başka bir deyişle, ‘sayı’ denildiğinde ‘teklik’ ve ‘çiftlik’ ona karşılık gelir, ‘teklik’ ve ‘çiftlik’ denildiğinde de ‘sayı’ ona karşılık gelir.”³⁷

Özlük ve ilinti kavramları mantık tarihinde beş tümel olarak bilinen ve Aristoteles’in *Analitikler*’ine bir giriş kitabı olarak anılan Pophyrios’un kitabı *İsagoji* ile yakından ilişkilidir. Porphyrios’un *İsagoji*’sinin konusu, beş tümelin, yani cins, nevi, ayırım, özgüllük ve ilintinin ne olduklarını ve bunların müşterek karakterlerinin, aralarındaki karşılıklı münasebetlerin ve ayrılıklarının tayinini teşkil eder.³⁸ Günümüzde cins, tür, ayırım, türsel ayırım ve ilinti olarak tanımlanan beş tümel, orijinal olarak Pophyrios’un fikri değildir. Onun beş tümeli, Aristoteles’in kavramları ve en temelde varlıkları sınıflandırmasının anlaşılması için bir açıklama olarak görülebilir. Nitekim Aristoteles’in tüm felsefesi birbiriyle bağlantılıdır dolayısıyla onun mantığını doğru bir biçimde anlayabilmek için ontolojisine de yakından bakmak gerekmektedir. Bu nedenle beş tümel, bununla ilişkili olarak Aristoteles’in kullandığı töz, form, madde vb. gibi bazı metafiziksel ögelere yer verilecektir.

³⁷ Aytekin Özel, *Aristoteles’in Analitikler Kuramının Çağdaş Yorumları Işığında Bir Arapça Mantık Metni İncelemesi*, Bursa: Emin Yayınları, 2012, s. 112.

³⁸ Hamdi Ragıp Atademir, “Porphyrios ve Ebheri’nin İisagoci’leri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.6, S.5 (1948), s. 465.

1.1.1. Aristoteles'in Öz, Töz ve Form Kavramları İle İlişkili Olarak Cins, Tür ve Ayrımın Açıklanması

Aristoteles mantığının, kendi metafiziği ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu daha önce de vurgulanmıştır. “Varlık” kavramı özünde çok geniş bir sınıf kavramı olmakla birlikte, bu kavrama felsefe tarihinde çok çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Aristoteles'in varlıklara dair araştırması söz konusu olduğunda, “var olan” ile “varlık” kavramının ayırdı önemli bir yer teşkil eder. Ona göre bir kavram olarak “varlık” ne bir cins ne de bir tözdür, o; her şeye yüklenilebilen en temel yüklemidir.³⁹ Onun için, bir önermenin yapısında bulunan özne, hakkında tasdik yahut inkâr edilen konunun yüklendiği şeydir, Aristoteles bu konumda bulunanlara birincil tözler adını vermiştir. Birincil tözler, var olmak için başka bir şeye ihtiyaç duymayan ve başka bir şeye yüklenemeyenlerdir. Yüklem ise, asıl anlamda varlığa yüklenen, onlar sayesinde var olabilen ve “asıl anlamda var olanların” özünü dile getirenlerdir.⁴⁰ Bu ayrımın bilinmesi onun hem varlık hakkındaki görüşünü anlamak için hem de mantık üzerine düşüncelerini daha sağlam bir zemine oturtmak için önem arz etmektedir.

Töz*, öncelikle tek tek var olanları temsil ederken bir yandan da bir şeyin neliğini belirtir yani kendisine yüklenen, “asıl anlamda var olanların” özünü açığa çıkartan bir tanıma da sahiptir. Tözün ne olduğuna dair temelde iki türlü açıklama yapılabilir; ilkin var olmak için başka bir şeye gereksinim duymayan, bağımsız ve kendi başına var olan anlamında olan töz, bu ontolojik bir açıklama olarak kabul edilir.⁴¹ Bu töz aynı zaman da dayanak, bir temel anlamına da gelir. Öte yandan; “asıl anlamda var olanlar” hakkındaki o nedir? Sorusuna verilen yanıt olarak töz, var olan şeye adını, bütünlüğünü ve “o şeyin özüdür” tanımını verendir ki bu tanım epistemolojik olarak önce gelir.⁴²

Aristoteles'in özellikle *İkinci Analitikler*'de belirttiği; tek tek varlıklar, duyum, tümevarım, tümeller ve tanıtlama (ilk sav) sıralaması tümevarımın gerçekleşmesi için tek tek varlıkları duyumun önsel olarak koşulu haline getirmiştir. Dolayısıyla tek tek

³⁹ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 469.

*Ousia: töz anlamına gelir, bir şeyin o şey olmasını sağlayan ve onun varlığının temelini oluşturan şeydir. Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 119

⁴⁰ Muttalip Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016, s. 28.

⁴¹ A.g.e., s. 41.

⁴² A.g.e., s. 43.

varlıklara dair deneyimlerin bir birikimi olan fertlerden türlere ve oradan da cinslere dair oluşturulan yol, cinsin, türe dahil olduğunu ifade ederken; türünde ferdi içine alan bir tanımı olduğu düşünülebilir. Nitekim Aristoteles'e göre, bir özneye yüklenen tasdik veya inkâr ilişkisi tümel ve tekil arasındaki bağlantıyı ifade edebilir iken töz, bahsedilen niteliğin, bahsedilen öznedeki doğrudan olması ile ilgilidir. O halde tanımı yapılan birincil ve ikincil tözlerin Aristoteles için temelde aynı şeye dayandığı unutulmaması gereken noktalar içerisinde yer alır.⁴³ Bu tözler ne kadar farklı biçimlerde ele alınsalar da dayanakları "asıl anlamda var olan" tözlerdir. Çünkü Aristoteles için tek tek canlı varlıklardan ayrı bir tanım veya tümel söz konusu olamaz. Bir şeyin neliği ile o şeyin kendisi epistemolojik olarak ayrı ele alınabilse de ontik olarak onlar birbirlerinden ayrılamazlar çünkü bir şeyin ne olduğu, en temelde o şeyin kendisine içkindir

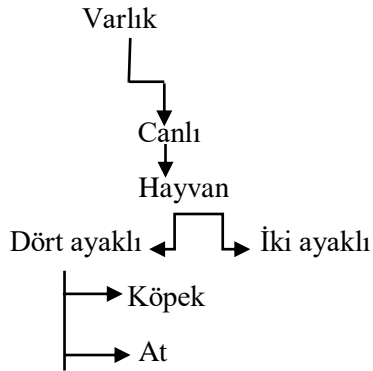
Cins, tür, ayırım, türsel ayırım ve ilinti olarak belirlenen beş tûmenin genel tanımı yapılması gerekirse, genel kavramlar içerisinde kısmen açıkladığımız cins, türlere ait ortak özellikleri içinde barındıran bir üst kavramdır. Tür ise cinsin altında bulunan kavramların adıdır. Ayırım, cins ile tür arasındaki farklılığın ortaya konulmasıdır. Türsel ayırım, iki tür arasındaki farklılığın ortaya konulmasıyla ilinti ise türlerdeki ortak özelliğin açıklanmasıdır. Ancak bu ortak özellik, onların tanımında zorunlu olarak bulunmaz, zaman zaman ortaya çıkabilen özelliklerdir. Kavramlar arasındaki ayırımın ortaya konulması amacıyla; özgülük ve özlük kavramlarının aynı anlamı ifade edebileceği söylenebilir. Bununla birlikte türsel ayırım, özlük kavramının bir alt kategorisinde yer almakta ve iki tür arasında ayırımın yani türün bir ferdine ait olan özlüğünü ifade ettiği belirtilebilir. Birinci tözler, birer öz olma anlamlarıyla tek tek doğal canlı varlıkları temsil ederler. Bu durumda ise Porphyrios ağacı olarak bilinen betimlemede ağacın en alt üyeleri Aristoteles'in bahsettiği birincil tözlerdir. Örneğin; "Sokrates" bir fert olarak birincil tözlere örnek olmakla birlikte "insan" bir cins olarak ikincil töz, yüklem ve kategori olma niteliğine sahiptir. Burada aynı zamanda şu söylenebilir; Sokrates'in insan cinsine dahil edildiği durumda "Sokrates" fert, "insan" ise tür olarak ele alınırken; insanın hayvan cinsine dahil edildiği durumda ise "insan" tür, "hayvan" ise cins olarak ele alınır. Bu durumu Aristoteles'in şu sözleriyle açıklamak daha doğru olacaktır: "Nevi" lerin tanımlanması ile cinslerin tanımı ilk özlere, cinsinki nevi'lere uyar. Çünkü yüklem için

⁴³ Aristoteles, *Organon I Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 5.

söylenen her şey konu içinde söylenecektir.”⁴⁴ Bu alıntıdan, türlerin fertleri barındırdığı, cinslerin ise hem türleri hem de fertleri barındırdığı söylenebilir. Dolayısıyla bir cins olarak “hayvan” hem tür olarak “insan”ı hem de fert olarak “Sokrates”i kapsamaktadır. Aristoteles’in şu sözleri bu açıklamaları destekler niteliktedir.

“Öz, terimin en esaslı ilk ve belli başlı anlamında ne bir konu hakkında ne de bir konu içinde tasdik edilmemiş olandır. Sözelimi: Fert olarak Alman insan veya fert olarak Alman at gibi. Fakat ikinci öz diye birinci anlamda alınan özlerin içinde buldukları nevilere denilir. Nevi'lere de bu nevi'lerin cinslerini eklemek gerekir. Sözelimi: Fert olarak insan, insan nevi içine girer ve bu nevi'nin cins'i hayvandır.”⁴⁵

Tam bu noktada işlem ve kaplam terimlerinin ne anlama geldiğini ifade etmek doğru olacaktır. Kaplam bir kavramın kapsamıdır, içine aldığı nesnelere niceliği ile ilgilidir. İşlem ise kavramın işaret ettiği konu ve özellikler bilgisinin niceliğidir.⁴⁶ Kavramlar arası ilişki bağlamında ortaya çıkan işlem, kaplam ve bu bağlamda ele alınan beş tümel, şu şekilde şematize edilebilir:

Şekilde ifade edilen beş tümel ilişkisine bakılması gerekirse, köpek ve at kavramları türe örnek gösterilebilirken, belirtilen bu türlerin cinsi, “dört ayaklı hayvan” şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte varlık kavramı, yukarıda Aristoteles’in sözlerinden de belirtildiği gibi tüm varlıklara yüklenebilecek en genel yüklem ve ona örnek gösterilebilecek kavramların ya da varlıkların çokluğunu ifade ettiği için kaplamı en geniş olan kavramdır. “Varlık” kavramında olduğu gibi, kaplamı geniş olan bir kavramın özelliklerinin belirlenmesi zordur. Bir köpek veya at ferdi ise işlemi en geniş olan kavramı teşkil eder çünkü bu kavramlar birer fert olma özelliğiyle niceliği değil

⁴⁴ Aristoteles, *Organon 1 Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 12.

⁴⁵ A.g.e., s. 7.

⁴⁶ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 98.

niteliği ifade ederler. O halde, bu şemaya dair öncelikle şu çıkarım yapılabilir; varlık kavramının kendisine doğru yukarı çıkıldıkça kavramın kapsamı yani nesne sayısı artarken, ferdi örneklere doğru inildikçe varlığın veya kavramın niteliği artar.

Aristoteles'in tözler üzerine düşünceleri bağlamında bu şemanın ne ifade ettiğini belirtmek tüzel bir örnek olması bağlamında daha açıklayıcı olabilir. Bu bağlamda şemaya dair başka bir çıkarım da şudur; her şeyden önce Aristoteles'in önermelerin ve niteliklerin taşıyıcısı olduğunu düşündüğü birincil tözler, fert olarak bir at, bir köpek olabilir. Nitekim "x" bir köpek ferdi olarak tanımlandığında, bu fert ona dair her türlü önermenin ve tanımlamanın taşıyıcısı, öznesi olma niteliğine sahiptir. "X nedir?" sorusu sorulduğunda ona, "o bir köpek, dört ayaklı hayvan, canlı ve en temelde bir varlıktır" tanımı yapılacaktır. Bununla birlikte ona dair tüm tanımlamalar, diğerlerinden ayırt edici özelliklerini de belirtir. Aristoteles'e göre, birinci tözlerin varlığı koşuluyla ortaya çıkan ikincil tözler ise tür ve üst-tür adlarıdır. İkincil anlamda tözler önerme içerisinde özne konumunda bulunabilseler de özne, asıl anlamda birincil tözlerdir. Çünkü alıntıda da belirtildiği gibi tür, cins için bir taşıyıcıdır. Cinsler türleri, türlerde fertleri kapsar. Bu bağlamda onlar birer tümel kavramlardır. Eğer bir türün taşıyıcısı yine tür olsaydı yani, "Hayvan" kavramının taşıyıcısı yine "hayvan" olsaydı, hayvan nedir? Sorusuna karşılık "hayvan, hayvandır" yanıtı sonucunda elde edilen yapı, hayvanın neliğine dair bir bilgi veremez ve onun ayırt edici özelliğini ifade edemezdi. Aristoteles'in bu açıklamalarına dayanarak bir kavramın ya da varlığın tanımının yapılması için gerekli olan şeyin, onun cinsi dolayısıyla da türünün belirtilmesi olduğu söylenebilir ve ancak bu şekilde yeni bir bilgi potansiyeli yaratılabilir.

Buraya kadar Aristoteles için töz, birincil ve ikincil tözlerin ne anlama geldiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede açıklanmaya çalışılan fert, nevi ve cins kavramları ise varlık çeşitlerine dair bir sınıflama olarak yorumlanabilir. Bu sınıflama içerisinde kategorilerin ne anlama geldiği ve onun mantığında nasıl bir yer edindiği açıklanması gereken noktalar içerisinde yer almaktadır. "Kategoria" mantıksal dizgede "yüklem" anlamına gelir, kategorik önerme ise; özne-yüklem önermesidir.⁴⁷ Aristoteles'in varlıkları kendilerince sınıfladığı temel kategoriler şunlardır; öz, nicelik, nitelik, görelilik, nerelik, zaman, durum, sahip olma, etki ve edilgi. Belirtilen bu kategorilerin en basit tanımını yine Aristoteles'in

⁴⁷ Teo Grünberg, vd., *Mantık Terimleri Sözlüğü*, 3. Basım, Ankara: METU Press, 2003, s. 75.

kendi sözleriyle açıklamak gerekir ise: “İnsan, at: özdür, İki dirsek uzun: niceliktir, ak: nitelik, daha büyük: görelilik, Agora’da: nerelik, geçen yıl: zaman, yatmıştır: durum, silahlıdır: sahip olma, o yakıyor: etki, o kesiliyor: edilgidir.”⁴⁸ O halde Aristoteles’e göre bağıntı dile getiren tüm önermeler bu on kategoride ifade edilir. Ross’a göre:

“Aristotelesçi ilkelere göre ‘Sokrates’ şüphesiz gerçek bir yüklem değildir. Ancak Sokrates’in ne olduğunu sorarsak, nihai, yani en genel cevap, nasıl ki kırmızının ne olduğunu sorduğumuzda nihai cevap ‘o bir niteliktir’ ise ‘o, bir tözdür’ olacaktır. Kategoriler, adlandırılması mümkün olan çeşitli varlıklar hakkında özsel olarak tasdik edilebilecek en yakın yüklem listesi demektir. İlk kategori bütün diğerlerinin varlığını ‘öngerektirdikleri’ dayanak olan tözdür.”⁴⁹

Töz hem varlığın hem de önermenin taşıyıcı ögesidir. Özne-yüklem yapısında olan bir önermede birincil töz şu şekildedir; “Sokrates insandır” ifadesindeki “Sokrates” insan yüklemine kendisine yüklendiği özne olarak, önermenin taşıyıcısıdır ve asıl töz olarak belirtilir. Diğer tüm kategoriler bu birinci tözler anlamındaki tözlere bağlıdır ve ikincil tözler, birincil tözlerin ait oldukları varlık sınıflarıdır. Varlığın taşıyıcısı anlamında olan töz ise, bir dayanak, bir hypokeimenon’dur.* O halde bir töz olan formun Aristoteles için hangi anlamlar içerdiğine bakmak doğru olacaktır. Bunlar dört ana başlık altında Muttalip ÖZCAN’ın Aristoteles’ten aktardığı ifadeyle şu şekilde açıklanabilir:

“Birincisi madde gibi form da somut bileşik varlığı oluşturan kurucu öğelerden birisi olarak parça veya kısım anlamında tözdür, bileşik varlık bu ikisinin bir araya gelmesiyle oluşur. İkincisi, maddeyle birleşmesinde ele alınan form olarak bir şeyin şekli ve biçimi anlamında tözdür. Tunç küre örneğinde, madde olan tuncun belirli bir şekil kazanmasında olduğu gibi maddenin sınırını ve şeklini belirleyen şey anlamında tözdür. Üçüncüsü, belirli bir varlığın özü, onu o şey yapan şey anlamında tözdür, dördüncü olarak aynı zaman da erektir”⁵⁰

Formun tüm bu anlamlarının temelinde sorulan soru, “bir şeyi o şey yapan şey nedir?” sorusudur. O halde alıntıya dayanılarak töz ilkin, hypokeimenon, taşıyıcı öznedir ve başka bir şeyin yüklemi olamaz. İkincil olan töz de madde ve formdan oluşan bileşik varlıkların maddeden ayrılması sonucu ortaya çıkan biçim, formdur. Aynı zamanda,

⁴⁸ Aristoteles, *Organon 1 Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 6.

⁴⁹ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017, s. 51.

*Hypokeimenon; özne veya dayanak, gerek madde (hyle) gerek form (ousia) gerekse bu ikisinin birleşimi olan şeydir. O halde maddeden daha geniş kapsama sahiptir. Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 200. (dipnot 3)

⁵⁰ Muttalip Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016, s. 72.

Aristoteles'in var olanlar üzerine sorgusunun aynı zamanda nedenler üzerine olan bir sorgulama olduğu söylenebilir. Buna göre, her oluş, bir maddenin form kazanması ise onun hareketinin nedenleri dört çeşitte ifade edilebilir. Bunlar; maddi neden, formel neden, hareket ettiren neden, ereksel neden.⁵¹

Aristoteles felsefesi ve mantığının sonraki yüzyıl mantıkçılar, filozoflar tarafından eleştirildiği daha önce vurgulanmıştır. Onun tümel ve tikel önermeler hakkındaki görüşlerinin eleştirilmesinin yanı sıra metafiziğinin temel öğeleri olan töz, form kavramları ve onun belirlediği kategoriler de derin mercek altında titizlikle incelenmiştir. "Aristoteles'e göre mantık düşüncenin incelenmesidir ve bireysel varlığın özel doğası dışında ve üstünde sahip olduğu şey, içinde sahip olduğu özel maddesinden ileri gelir. Bilinebilmeleri bakımından en alt türün bütün üyeleri özdeşdir ve bilimin kavrayabileceği sadece onların özel doğalarından ileri gelen özelliklerdir."⁵² Töz olarak ele alınan form, maddeye biçimini vermesi yorumunun dışında en alt türün bütün üyeleri söz konusu ise özdeş, ortak bir yorum vermektedir ancak cins söz konusu olduğunda onun ortak bir formu var mıdır? Sorusu formun bir töz olarak farklı açılardan ele alınmasının problematik yönünü ortaya koyar. Nitekim formun biçimsel yönü dışarda tutulduğunda öz ve form bir ve aynı olsa da biçimsel yön dahil edildiğinde bir türün formu ve özü aynı değildir ancak ona yüklenen cinsin formu ve özü birdir. Bu nedenle form ve öz, birinci dereceden neliği ikinci dereceden ise özü belirler.⁵³ Bu bağlamda Aristoteles'in formu, tümel ve bir töz olarak ele alması çeşitli açmazlara yol açmıştır. Formun, tanımın yerine göre nasıl bir biçimde ele alınacağı sorusu, onun mantığını ve varlık üzerine görüşlerini anlamayı zorlaştırmaktadır.

Bu başlık altında; Aristoteles'in cins, tür ve ayırım hakkındaki görüşleri, yine onun varlık, var olan, töz, madde, form ve kategori kavramları bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Onun bu açıklamalarına dayanarak, "var olanlar"a dair sadece bir sınıflama yapmadığı anlaşılmaktadır. Bir kavramının sınıfının belirtmesine ek olarak o, tek teklerin ayırt edici özelliklerinin ne olması gerektiği konusunda açıklama yapmış ve "var olanların" dahil edildiği sınıflar üzerine tanımlarda bulunmuştur.

⁵¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1985, s. 75.

⁵² David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017, s. 52.

⁵³ Muttalip Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016, s. 94.

1.2. TANIM

Aristoteles'e göre tanımın kendilerine göre yapıldığı şeyler olarak nelerin var olduğu sorusuna verilecek olan cevap; oluşa ve yok oluşa tabi olan birincil tözler yani bireyler üzerinedir. Bu var olanlar üzerine yapılan tanımlar konusunda nelerin var olduğu soruna verilecek cevap ise, birincil tözlerin neliğini belirtmesi anlamında ikincil tözler yani tümeller üzerinedir. Aristoteles'in tanım üzerine görüşlerini daha iyi anlayabilmek için, daha öncede bahsi geçen "asıl var olanlar" olarak ifade edilen bireylerin ne anlama geldiğinin belirtilmesi doğru olacaktır. Ona göre bireyin anlamı şudur: "Ayrımsız olanlardan biri durakladığından ruh içerisinde bir ilk tümel bulunur (Nitekim tekil olan duyumsandır, ne ki duyumun içeriği tümeldir; sözgeleşisi insan duyumun içeriği Kallias olarak insan değil); parçasız ve tümel olanlarda sona erinceye dek bunlarda da yeniden duraklama olur."⁵⁴ Bireylere dair duyum söz konusu olduğunda Kallias'a dair deneyimde elde edilen maddi olan yön değil, onun insan olduğuna dair bir çıkarımdır. O halde bir başka şeye yüklenemeyen bireylerin tanımı mümkündür. Birey olarak tanımlanan bir nesneye "a" denilebilirse "a"nın tanımı onun hem özünü hem de neliğini ifade eder.

Tanımın bu açıklamasına dayanarak, Aristoteles için öz* ve nelik kavramlarının ne anlama geldiğini açıklamak gerekmektedir. Ona göre bu ayrım şu şekildedir: "Kendiliğinden apaçıktır ki nesnelere ne olduğunu ifade ederken kâh nitelik kâh öbür kategoryalardan biri ifade olunur. Gerçekten bir insanın karşısında bulunduğu vakit önünde bulunanın bir insan veya bir hayvan olduğu söylenir, onun ne olduğu gösterilir ve bir cevher olduğu ifade edilir; fakat bir beyaz renk karşısında bulunulduğu zaman onun ya beyaz veya bir renk söylenildiği vakit onun ne olduğu söylenir ve bir nitelik ifade olunur."⁵⁵ Aristoteles'in bu sözlerinden şunlar anlaşılabilir; tanım bağlamında bir nesnenin veya kavramın neliği söz konusu olduğunda, "x Alman atı, hayvandır", "hayvan, canlıdır", "canlı olan şey, bir varlıktır" ifadelerinde hayvan, Alman atının; canlı, hayvanın; varlık ise canlının neliğini verir. Nitekim Alman atı ferdi tekil bir töz olma anlamında daha özdür çünkü bir Alman atı ferdi başka bir şeye yüklenilemez buna uygun

⁵⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 74.

* Öz; bir şeyin ayırt edici özelliğini dile getiren ifade. Bkz. Mutlalip Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016, s. 82.

⁵⁵ Aristoteles, *Organon 5 Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 16.

olarak da ikincil tözler arasında başka bir şeye yüklenilemeyene en yakın olan töz daha fazla öz olur. Çünkü başkasına yüklenemeyen kavramlar Aristoteles'e göre birincil tözlerle daha yakındır dolayısıyla tanım içerisinde onların özü doğrudan açığa çıkartılabilir. Ancak bir şeyin özü olma anlamındaki form burada töz ise tanım, en çok tümellere dolayısıyla tür ve üst tür adlarına ait olandır. O halde bir tanım tür, üst-tür bununla birlikte tümel ve formlara dair ise bu hem neliğe hem de öze dair bir tanımdır.

Aristoteles'in öz kavramına dair diğer bir açıklaması şu şekildedir; “Bir kavramın mahiyeti, onun bireysel ve belirli özüdür. Şimdi bir şeyin, bir yüklem olarak başka bir şeye yüklenmesi durumunda oluşan bireysel varlık, bireysel belirli bir özü ifade etmez. Örneğin “beyaz insan” bireysel belli bir öz değildir çünkü bireysel öz ancak tözlerle aittir. O halde yalnızca beyanları bir tanım olan şeylerin mahiyetleri vardır.”⁵⁶ Tanım için bireysel öz anlamında töz gerekli ise o halde bir cinsin türü olmayan bir şeyin mahiyeti olamayacağı ve bu durumda onun tanımının da yapılamayacağı açıktır. Yani tür ve üst-adları şeklinde ele alınan tümellerin ve formların mahiyeti dolayısıyla tanımlanacaktır. Diğer bir yandan Aristoteles için bireysel olan tekleri, tümel altına yerleştirmek yani türleri, cinsler altına yerleştirmek; daha önce de belirtildiği gibi sadece sınıflama yapmak değildir. Bir tekil, tümel olana yükleniyor ise bu durum türün diğerlerinde bulunmayan tüm ayırt edici özellikleri dile getirilir, mahiyet de bir anlamda buna tekabül etmektedir. Özlük ve ilinti kavramları açıklanırken özlük kavramının tanımı; “kavramın veya nesnenin tanımında zorunlu olarak bulunandır” şeklinde yapılmıştır. Bu bağlamda tekile dair bir tanım, tekillerin bir töz olması dolayısıyla özlerini yani “bir şeyi ne ise o yapan, zorunlu olan” özelliklerin yüklenmesidir. Bu anlamda tanım, bir kavramın veya Aristoteles'e göre bireysel teklerin hem ne olduğunu hem de özünü belirtiyor ve aynı zamanda ayırt edici özelliğini ortaya koyuyor ise asıl olarak tümel, tür ve üst-tür kavramlarında gerçekleşir.

Aristoteles'in mantığı ve ontolojisi arasındaki ilişki, onun ele aldığı temel kavramların titizlikle incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Onun formu bir töz olarak ele almasından doğan sonuçlar, özellikle “maddeye biçimsel özelliğini” veren form ile “belirli bir varlığın özü” olması anlamında olan formun tanım açısından nasıl ele alınması gerektiği açıklanması gereken konular içerisinde yer almaktadır. Cins, tür ve ayırım başlıklı

⁵⁶ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 352.

bölümde bu konuya dair ortaya çıkan problemlere bir girizgâh yapılmıştır. Buna göre; formun, bir töz olarak “maddeye biçimini vermesi” ile onun “belirli bir varlığın özü” olması anlamı, bununla birlikte farklı anlamdaki formların, bireylere veya tür ve üst-tür adlarına dair açıklama vermesi, tanım açısından farklılık yaratabilir. Tanımdaki bu farklılığa dayanarak eğer töz olarak form “belirli bir varlığın özü” olması anlamında tek tek bireylerde söz konusu tanımın ögesi olacak ise tek teklere ait sözü geçen tüm bireyler aynı bilenebilme derecesine sahiptir. Nitekim “x” insan türüne ait bir fert olarak kabul edilir ise, “x nedir” sorunun yanıtı “x bir insandır” olacaktır yani bu onun neliğine ait bir tanımdır. Peki neliğe ait bir tanımda “x” türünden tüm bireylere insan tanımının verilmesini sağlayan şey nedir? Bu durum şu şekilde açıklanabilir: “Türsel biçim tekler arasında görünüş bakımından (özel maddeleri gözetilerek belirtilen) ortaklığı veya aynılığı dile getirir ve bu aynılığa göre bir öbek varlığa ‘insan’, başka bir öbek varlığa ise ‘at’ adını veririz.” Bu durumda ise nelik ve türsel form aynı anlama gelir.⁵⁷ O halde bir tümel olması bağlamında türsel biçimin tanımda dile getirilen özü tümel niteliktedir. Yani “x’i, x yapan şey nedir?” sorusunun yanıtı tam olarak onun özünü dile getirmez ancak “x bir insandır, o halde x’i insan yapan şey nedir?” sorusu onun diğer türlerden ayırt edici özelliğini tam olarak ortaya koyar bu durumda onun hem neliği hem de özü Aristoteles’in deyimi ile mahiyeti ortaya konulmuş olur.

Modern mantıkçılara göre, formun farklı anlamlarının ortaya çıkardığı problemlerden bir diğeri şudur; bir şeyin formu o şeyin özü ve birincil anlamda töz olma niteliğine sahip olabilir. Bunu formun şu anlamından çıkarabiliriz: “Birincisi madde gibi form da somut bileşik varlığı oluşturan kurucu öğelerden birisi olarak parça veya kısım anlamında tözdür, bileşik varlık bu ikisinin bir araya gelmesiyle oluşur.”⁵⁸ Yani form tözsel niteliktedir ama tümel değildir. Aristoteles’e göre tümel olan birden daha çok konuya yüklenebilme özelliğine sahiptir nitekim tözsel olması anlamında form tümel ise birçok ortak özelliğe sahiptir. Bu konuda Russell’ın şu sözlerine yer verilebilir: “Formların örneği oldukları maddeden bağımsız var olan tözler olduğu görüşü, Aristoteles’i Platoncu idealara karşı öne sürdüğü kendi argümanlarına maruz bırakacak gibi görünüyor. Form maddeden daha gerçektir, bu bize ideaların tek gerçekliğini

⁵⁷Muttalip Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016, s. 93.

⁵⁸ A.g.e., 72.

hatırlatır.”⁵⁹ Aristoteles’in formunun Platonun idealarından kısmi olarak ayrıldığı nokta, maddenin tanımda ve tümelde birer ön koşul haline getirilmesidir. Ona göre, birleşik varlıkları oluşturan öğeler olarak kısmi form ve kısmi madde bulunmaktadır ve bunlar tözsel niteliktedir ancak bir taraftan form, “belirli bir varlığın özü” olması anlamında tümel olan ile benzer özellikler taşımaktadır. Bu konu daha sonraki başlıklar içerisinde yine ele alınacaktır.

Tanıma dair metafiziksel kavramların öneminin ve anlamlarının belirtilmesinin ardından onun mantıksal dizgede nasıl kullanılacağına değinilebilir. Tanım, bir kavramın anlamının belirlenmesidir. Bu anlam ise Aristoteles için kavramın sahip olduğu içlemsel özelliklerdir. Bu bağlamda bir kavramın tanımı, onun dahil olduğu ya da dahil olmadığı türleri belirlemekle birlikte onun, ayırt edici ve ilineksel durumlarını açıklar. Bir kavramın Aristoteles’e göre tanımının yapılması için onun önerme içerisinde bulunması gerekir ve bu önermenin yapısı özne-yüklem ilişkisi temelinde ele alınmalıdır. Geleneksel mantığa konu olan tanım içerisinde; tanımlanan özne, tanımlayan ise yüklem olarak ifade edilir. Bir kavram yine kendisi ile tanımlanıyor ise buna kapsamsal tanım denir, bu tanım yolu ile kurulmuş önermeler totolojik ve analitik olma niteliğine sahiptirler ve yeni bir bilgi vermezler. Bir tanımın yeni bir bilgi içermesi için kapsamının kendisinden fazla olması gerekir. Yeni bir özellik belirtmesi anlamında olan tanım türüne içlemsel tanım denir. Bu doğrultuda tanım, tanımlayan öznenin türünü açıklıyorsa türsel tanım, cinsini açıklıyorsa cins tanımı adını alır; eğer her ikisini de yani hem cinsi hem türü kapsıyor ise buna özsel tanım denir.⁶⁰

Eğer tanımın söz konusu olduğu özne, ad ise ad tanımı, nesne ise nesne tanımı adını alır. Nesne tanımları gerçekliğe göre yapılmakla birlikte deney ve gözleme dayanır. Buna karşın ad tanımları uzlaşımsaldır. Tanımlayanın yorumuna göre içlemsel veya kapsamsal olabilir ancak nesne tanımları içlemseldir, özellikleri belirtir.⁶¹ Bu bölüm içerisinde tanımın içeriksel anlamı açıklanmış, Aristoteles’in öz ve nelik kavramlarının ne anlama geldiği ifade edilmiştir. Bir sonraki konu ise kavramların mantıksal bir yapı anlatında ele alınmasını olanaklı hale getiren ve aynı zamanda mantık içerisinde de önemli bir yere sahip olan “Önermeler” konusu ele alınacaktır.

⁵⁹ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 307.

⁶⁰ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 114.

⁶¹ A.g.e., s. 115.

2. ÖNERMELER MANTIĞI

İnsan, düşüncelerini dil aracılığı ile ifade etmesi anlamında tüm canlılardan farklı bir iletişim yetisine sahiptir, nitekim deneyim, duygu, düşünce, istek ve arzular bizlere atalarımızdan kalan belirli beceriler aracılığı ile kurduğumuz dilsel ifadeler sayesinde başkalarına aktarılabilir. Bu dilsel ifadeler ise, zaman içerisinde sembolik ifadelerle dönüştürülmüş ve yine her bir ırk, kültür, gelenek bağlamında yeniden farklı anlamlar kazanmıştır. Aynı zamanda insanın düşünen bir varlık olmasıyla eşzamanlı olarak onun araştırdığı, kurguladığı ve yeni keşiflerde bulunduğu da bir gerçektir. Tüm bu eylemler ile birlikte dilde gelişmiş, araştırma konularına ya da araştırma içeriklerine göre yeniden anlam kazanmıştır.

Dilin bu çok işlevli yapısına özellikle mantıksal çalışmalar çerçevesinde bakıldığında temelde şu sorunun bulunduğu söylenebilir: Dile getirilenlerin formel önkoşulları belirlenebilir mi? Ya da doğru düşünmenin geçerli kalıpları bilenebilir mi? Modern yüzyıl içerisindeki gelişmeler sonucunda, dilin bu farklı ve çeşitli kullanımına son verilmek istenmiş, daha doğrusu çeşitli bilimlerin ortak olarak kullanabileceği genel geçer formel bir dil inşa edilmeye çalışılmıştır. Nitekim içerisinde olgusal öge bulundurmeyen matematik, geometri gibi birçok bilim dalının önermeleri, formel bir yapının kural ve işaretleri altında açıklanmaya çalışılmıştır. O halde, her türlü deneyimlerin yaşam edinimi içerisinde dış dünyaya aktarılmasında araç olan gündelik dil ile, formelleştirilmiş dilin yargıları arasında farklılık vardır. Bu farklılık, nitekim böyle bir dilin sadece biçimsel geçerlilik aramasından kaynaklanmaktadır. Mantık disiplini içerisindeki “Önermeler Mantığı” şeklindeki çalışma alanı da bu gayenin bir neticesi veya tüzel bir çalışma alanı olma özelliğini taşır. Önermeler mantığı, aynı zamanda matematiğin ve matematiksel mantığın ilk konusu sayılabilir. Nitekim önermeler mantığı bilinmeden matematik, ileri düzey matematiksel mantık gibi çalışmalar yapılamaz.⁶² Aynı zamanda önermeler mantığının, matematiğin veya çeşitli dalların gelişimi ile birlikte farklı yapılarda da ele alınmıştır ancak bu başka bir çalışmanın konusudur. Bir düşüncenin aktarılması söz konusu olduğunda, bu düşünce eğer yargı bildiren bir göreve sahip ise onun önerme şeklini alması kaçınılmaz bir durumdur. Nitekim kimi önermeler geleneksel mantığın, kimi önermeler ise modern mantığın alışkanlıklarına göre kurulmuştur.

⁶² Ali Nesin, *Önermeler Mantığı*, 6. Baskı, İstanbul: Nesin Matematik Köyü, 2017, s. 1.

Daha önce, düşünölmüş bir şeyin zihindeki tasarımı, kavram olarak nitelenmiştir ve bu kavramların dilsel yolla ifade edilmiş hallerine de terim adı verilmiştir. Eğer bir kavram, terim olarak bir tümce içerisinde mantıksal bir değere sahip olacak ise onun öncelikle bir önerme içerisinde yer alması gerekmektedir. Önermeler içerisinde yer alan terimlerin, gündelik dilin duygu ve düşünce bildiren ifadelerinden farklı olduğu konusu daha önce de altı çizilen konular içerisindeydi.

Önermeler içerisindeki terimlerin yalın halde bulunmaları gerektiği ancak bu bağlamda bir yargı oluşturulabileceği önemli bir konudur çünkü iki veya daha fazla terimin aynı tümce içerisinde yalın halde bir arada bulunması her şeyden önce bir bağıntıyı ifade eder. Bu bağıntı koşulu ile bahsi geçen konular geçerli, geçersiz ya da tutarlı, tutarsız olma niteliğine sahip olabilirler. Bu doğrultuda önerme en temel açıklamasıyla, bir kavram ve ona ait olan özelliğın dile getirilmesiyle oluşur. “Doğru, iki nokta arasındaki en kısa çizgidir” önermesinde “doğru” kavramına ait bir özellik önerme yapısı içerisinde dile getirilmiştir ve bu özelliğın dile getirilme biçimine bakıldığında bağıntıyı dile getiren asıl ifadenin “-dır” olduğu görölmektedir. Bu bağlaca “kopula” denir. Kopulanın anlamı Aristoteles’e ve diğeri mantıkçılara göre çeşitli şekillerde ortaya konulsa da onun en temel görevi, bir bağıntı dile getirmesidir.

Aristoteles mükemmel kıyas formlarına ulaşma gayesinde kurguladığı mantığında, kategorik ve modal şeklindeki önerme biçimlerine yer vermiştir. Nitekim onun kıyas teorisi, aynı zamanda birçok yeniliklere de olanak sağlamıştır. Örneğın: “Kıyas öğretisi, tarihin kapsamlı bir çıkarım teorisini geliştirmeye ve *İkinci Analitikler*’de kullanmaya yönelik ciddi bir girişimdir. Aristoteles bize meta mantık ile ilgili ilk denemeleri vermiştir. Ve onun “kipsel kıyas” öğretisinin bütün sorunları aynı zamanda gereklilik ve mümkönlük teorisi için de ilk girişimdir.”⁶³ Elbette Aristoteles’in bu çalışmalarının önemi kıyas başlığı altında daha iyi bir şekilde açıklanacaktır. Ancak onun belirlediği kiplere ait tüm çıkarımlar açıklanamayacak kadar uzundur, bu nedenle kipsel kıyas konusu temel sınırlar çerçevesinde ele alınacaktır. Bu bölüm içerisinde öncelikle Aristoteles için kurulan dilsel ifadelerin ya da çıkarımın bir ögesi olması anlamında önermenin ne anlama geldiği ve önerme çeşitlerinin ne olduğu açıklamaya çalışılacaktır.

⁶³ Jonathan Barnes, *The Cambridge Companion To Aristotle*, England: Cambridge Univesity Press, 1989, s. 64.

2.1. ÖNERME NEDİR?

Önerme; iki veya daha fazla terim ile yapılmış hükümdür. Doğru, yanlış değerlerini alabilen ve bir hüküm bildirdiğine göre “-dır” kopulası ile birlikte bir yüklenen ve yüklenilen söz konusudur.⁶⁴ O halde, önermenin dilsel açıdan bir tümce olduğunu görülmektedir ancak her tümce bir önerme değildir. Nitekim emir, duygu, istek bildiren ifadeler önerme niteliğine sahip değildirler. Düşüncelerin dilsel yolla ifade edildiği tümcelerin görevleri, şu başlıklarda toparlanabilir: “1. Anlatma, ifade etme görevi. 2. Yaptırma, buyurma görevi. 3. Bildirme, bilgi verme görevi.”⁶⁵ Tümcelerin önerme olarak nitelenebilmesi için onların bildirme, bilgi verme görevi içerisinde olmaları gerekir ki geleneksel mantığa bağlı olan mantık sistemleri içerisinde oluşturulan bir önermenin koşulu, o önermenin özne-yüklem ve “-dır” kopulasına sahip olmasıdır. Peki bir önerme en temelde hangi özelliklere sahip olmalıdır? Nitekim mantık, önermeler arası ilişkileri veya önermelerin geçerliliği ve tutarlılığı ile ilgileniyor ise bunların ne anlama geldiği ifade edilmelidir.

Grammer kurallarına uygun olarak her tümce anlamlı olmalıdır yani belirli bir yapıda sağduyuya yatkın bir şey ifade etmelidir. Örneğin; “kuşlar, denizde yaşayabilen hayvanlardır” önermesi anlamlı bir yapıdadır çünkü bu ifade zihnimizde belirli bir anlama ve üzerinde akıl yürütülebilme niteliğine sahiptir. Ancak bu önermenin aynı zamanda doğru olmadığı da görülmektedir. O halde, dile getirilen önermelerin anlamlı olması zorunlu olmakla birlikte onlar, doğru veya yanlış olabilir. Bu değerler ise yüklenen konunun yüklenilene uygunluğuna yahut uygunsuzluğuna bağlı olarak değişkenlik gösterir. Önermelerinin mantıksal dizgede nasıl olması gerektiği ve onun dilin gramer kullanımını bağlamında ne ifade ettiğine kısaca değindikten sonra Aristoteles için önermenin ne anlama geldiğine bakmak doğru olacaktır. O, *Önerme* adlı kitabının daha başlarında beyanların öğeleri olan isim ve fiillerin ne olduğunu belirtmesinin ardından şunu söylemiştir: “Söz, ayrı ayrı alınan her bir bölümünün bir tasdik veya bir inkâr olarak değil, bir beyan olarak uylaşımli bir sadadır. Demek istiyorum ki sözgelimi, insan

⁶⁴ Necati Öner, *Klasik Mantık*, 5. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986, s. 46.

⁶⁵ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 139.

kelimesinin pekâlâ bir manası vardır: Bununla beraber onun var olduğunu veya var olmadığını anlatmaz. Ancak ona başka bir şey eklenirse tasdik veya inkâr olacaktır.”⁶⁶

Aristoteles’e göre, bir önermenin tasdik veya inkâr olması, bir şeyin, yüklenilen şeyle olan ilgisini ortaya koyuyor ise yüklem olmadan tasdik veya inkâr olmayacağı da açıktır. Onun da belirttiği gibi fiilsiz tasdik ve inkâr mümkün değildir çünkü filler yükledikleri şeye “-dır, -ecek ve -idi” anlamı katarlar. Bu bağlamda özne ve yüklem önerme içerisinde yer almasının ardından önerme için tamamlayıcı ve bir zorunlu değere sahip olan üçüncü öge, daha önce de bahsedilen “-dır” kopulasıdır. Bu kopula bir şeyin varlığını ya da yokluğunu ifade eden bir anlam içerir. O halde Aristoteles’e göre, ilk tasdik ve inkâr söz konusu olduğunda öncelikle şu temel önermeler elde edilir;

“İnsan vardır”

“İnsan yoktur”

“İnsan olmayan vardır”

“İnsan olmayan yoktur”⁶⁷

Aristoteles özne ve yüklem yapısında olan beyanlar için de aynı tür tasdik ve inkârın olacağından bahseder. Örnek vermek gerekirse,

“İnsan akıllıdır”

“İnsan akılsızdır”

“İnsan-değil akıllı”

“İnsan-değil akılsız”

Tasdik ve inkâr konularının önermelerde bu tarz ifade edilmesi konusunda David Ross şunu ifade etmiştir: “O, varlık ifade eden ‘-dır’ bağlacı ile bağlaç olan ‘-dır’ arasındaki ayrımın bilincindedir. Ancak onlar hakkındaki ilişki hakkında açık bir fikre sahip değildir. Önermenin isim ve fiile bölünmesinin her zaman yetmediğini görmektedir ancak bütün önermeleri özne, yüklem ve bağlaca bölmeyi de kesinlikle düşünmemektedir.”⁶⁸ David Ross’un bu tespitine ek olarak kimi yerde bağlaç olarak ifade edilen “-dır” ile varlık ifade eden “-dır” arasındaki ayrımın ortaya çıktığı konu bağlamında Aristoteles’in şu sözlerine yer verilebilir: “Homeros filanca şeydir, sözgelimi şairdir sözünü alalım:

⁶⁶ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 9.

⁶⁷ A.g.e., s. 22.

⁶⁸ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017, s. 57.

Bundan Homeros'un var olduğu çıkar mı, çıkmaz mı? Çünkü “-dir” fiili Homeros hakkında ancak ilintili olarak tasdik edilmiştir; -dir tasdiki ancak Homeros'un şair olduğunu anlatır; hiçte mutlak anlamda onun var olduğunu ifade etmez”⁶⁹

O halde Aristoteles'e göre bir önerme bir şeyi tasdik ediyor veya etmiyor ise yani daha öncede açıklandığı biçimde, onun varlığını veya yokluğunu ifade ediyor ise bu önerme yalın bir önermedir. Örneğin; “insan adildir” önermesi sadece özne ve yüklem ilişkisinden oluşur, buna karşın “insan adil ise erdemlidir” önermesi iki veya daha fazla yalın önerme barındırması bağlamında bileşik önermelerdir. Aristoteles bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Tek bir nesneyi veya bir çokluğu ifade eden veya bölümleri arasında hiçbir bağ bulunmayan önermeler, bileşik önermelerdir.”⁷⁰ Klasik mantıkta sadece “veya” ve “ise” bağlaçlarına yer verilmiştir. Buna karşın lojistik, yani formelleştirilmiş mantık için belirlenen temel bağlaç türleri şunlardır: ve, veya, ise, ancak ve ancak, değil.

Önermelerin en temelde basit ve bileşik bir yapıda olmasının belirtilmesinin ardından onların tüm çeşitlerinin ortaya konulması uygun olacaktır. Önermeler; yapı, nicelik, nitelik, kiplik ve bağıntı yönünden beş temel kategoride ele alınırlar. Bununla aynı doğrultuda yapı bakımından önermeler, basit ve bileşik olarak açıklanmıştır. Nicelik bakımından önermeler ise tümel, tikel ve tekil olarak üçe ayırmak mümkündür. Nitekim Aristoteles için bir ferden ne anlama geldiği daha önce ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. O halde bir tekil önerme; “Sokrates, insandır” yapısında olan bir tümcedir. Buna karşın tikel önermelerde sözü edilen konu yüklendiğinde yüklenilenin kapsamının bütününe işaret etmez ancak bir kısmını ele alır: “Bazı insanlar aktır” örneğinde olduğu gibi. Diğer taraftan sözü edilen konu yüklendiğinde yüklenilenin kapsamın bütününe işaret eden önermeler vardır ki bunlar “bütün insanlar aktır” şeklindeki önermelerdir. Niceliksel ayrımlarının açıklanmasının ardından şu belirtilmelidir, Aristoteles'e göre “insanlar aktır” önermesinde “aktır” yüklemi “insanlar”ın bütününe yüklenirse de o, yine de bütüncül olarak ele alınmıştır.⁷¹ Görülmektedir ki yargıda söz konusu niceliğin yüklendiği konu, özne ve bu öznenin özelliğidir.

⁶⁹ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 31.

⁷⁰ A.g.e., s. 10.

⁷¹ A.g.e., s. 12.

Nitelik bakımından önermeler, olumlu ve olumsuz yargılar olarak ele alınırlar. Aristoteles *Birinci Analitikler* adlı kitabında daha önermelerin farklı farklı biçimlerini araştırmaya başlamadan önce şunu ifade etmiştir: “Her öncül ya bir arı yükleme ya bir gerekli yükleme ya bir olağan yükleme koyar; bu türlü öncüllerin kendileri de her bir yüklemeye göre bir kısmı olumlu, öbürleri de olumsuzdur. Olumlu ve olumsuz öncüllerin bir kısmı bütüncül, bir kısmı bölümcül, bir kısmı da belirsizdir.”⁷² Bununla birlikte Aristoteles, tanıtlamayı konu edindiği *İkinci Analitikler*’de olumlamanın olumsuzlamadan önce geldiğini belirtmiştir.⁷³ Çünkü olumsuzlama olumlu olarak kabul edilen yargının doğrudan reddi değil aksine ona dair bağıntının reddedilmesidir.

Modalite yani kiplik bakımından yargılar söz konusu olduğunda ise Aristoteles’in bu yapıda olan önermelerin ne anlam ifade ettiğini ayrıntılı bir şekilde incelediği söylenebilir. “Kiplik, o önermenin işaret ettiği şeyle olan ilişkisidir. Başka bir deyişle, kiplik bir önermenin işaret ettiği şeyin gerçek, zorunlu veya mümkün olup olmaması halidir.”⁷⁴ Aristoteles ise bu tip önermeleri; mümkün olan ve mümkün olmayan, olağan ve olağan olmayan, imkânsız ve gerekli kipleri çerçevesinde incelemiş bununla birlikte bu kipler arasındaki zıtlıkları ortaya koymaya çalışmıştır.⁷⁵ Bu kiplerin tek tek açıklanması gerekir ise yalın önermeler, deney ve gözleme dayanan ve belirli bir olgusal zorunluluk barındıran önermelerdir. Örneğin, “tüm kuğular beyazdır” önermesi dış dünyaya dair deneyimler dolayısıyla doğrulanabilir veya yanlışlanabilir. Zorunlu (apodiktik) önermeler A ile B arasında mutlak zorunlu bir ilişkiyi şart koşarken, mümkün olan önermeler problematiktir. Yani A ile B arasında zorunluluktan ziyade bir olasılık ilişkisi sunmaktadır. Örnek vermek gerekirse “yağmur yağabilir” ifadesi belirli bir koşulların bulunması durumunda bir şeyin mümkün olacağını veya olamayacağını ifade eder. Aristoteles’in bu açıklamalarına bakıldığında, modalitenin önermenin kendisine ya da konusu edinilen özne ve yükleme ait birer özellik olarak ifade ettiği söylenebilir. Bununla birlikte kabul edilen bu yapının geçerliliği, modern mantıkçılar tarafından eleştirilen konular arasındadır.

⁷² Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 6.

⁷³ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 43.

⁷⁴ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 150.

⁷⁵ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 32.

Bağıntı yönünden önermeler söz konusu olduğunda ise Aristoteles'e göre bu önermeler, kategorik, koşullu ve ayrık önermeler olarak üç farklı başlıkta toplanabilir. Kategorik önermeler, öznenin somut ve tekil bir kavram olmasına, yüklem ise soyut ve genel bir kavram olmasına dayanır ki bu tarz yapılar daha önce açıklanmıştır. Günümüzde kategorik ve basit önerme arasında ayırım yapılmamaktadır çünkü bu tarz önermelerin ikisi de özne-yüklem yapısı içerisinde olmaları bakımından benzerlik gösterir. Aristoteles'e göre kategorik önerme, öznenin somut olmasını ifade ederken tekil özneye dair bir açıklamanın yapılması anlamında farklılık gösterir. Koşullu (hipotetik) önermeler Aristoteles'e göre iki olay arasında bağıntı dile getirmesi ile ön plandadır. Bu durumda belirli şartların sağlanması sonucunda, o koşulun gerçekleşeceği belirtilir. Örneğin; "hava kararsa akşam olur" önermesinde akşamın olması durumu havanın kararması koşuluna bağlıdır. Burada şunu belirtmek gerekir, koşullu önermeler Aristoteles'in özne-yüklem mantığı temelinde ele alındığında tür, cins ve genel kavramlar arasındaki ilişkiyi dile getirir. "Atlar canlıdır" önermesi "at" olmanın koşulunu "canlı olmak" şeklinde ifade etmek demektir. Aristoteles geleneğine bağlı olan mantık sistemlerinde bu tip önermeler, ikinci durumun gerçekleşmesi şartını birinci duruma bağlı kıldığı için tek bir yapı olduğu varsayılmış, basit önerme formunda tanımlanmıştır. Modern mantıkçılara göre bu tip önermeler aslında kendi içlerinde özne-yüklem ilişkisi barındıran iki ayrı önermelerden oluşan bileşik bir yapıyı ifade eder. Bununla birlikte lojistik mantık içerisinde bir hipotetik önermenin sembolleştirilmesi şu şekildedir: "Yağmur yağar ise yerler ıslanır" önermesi ($p \rightarrow q$) şeklinde ifade edilir ve buradan p ve q 'nün ayrı iki önerme olduğu anlaşılabilir.

Ayrık önermeler ise "veya, ya da" gibi ifadelerinin bulunduğu önermeleri barındırmakla birlikte bunlar seçeneklilik barındırırlar.⁷⁶ Nitekim Aristoteles geleneğine bağlı olan mantık sistemlerinde bu tip önermeler yine basit bir yapıda ele alınmışlardır. Örneğin, "Sokrates veya Newton bilim adamıdır" önermesi tek bir önerme gibi gözükse de önermenin ($p \vee q$) şeklindeki sembolik ifadesi, bu önermenin iki ayrı önerme yapısında olduğunu açıkça göstermektedir. Ne yazık ki geleneksel mantık içerisinde, bu şekildeki yapısal farklılıklara önem verilmemiştir. Bunun nedeni; kavramlar arasındaki ilişkinin içlemsel ve kaplamsal çerçevede ele alınması olarak görülebilir.

⁷⁶ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 156.

Buraya kadar önermeler üzerine kabul edilen tanımlamalar açıklanmış ve bununla birlikte, Aristoteles'in bu konudaki fikirlerine genel anlamda yer verilmiştir. Basit ve bileşik önermeler arasındaki farkın tam olarak anlaşılmasının sebebi, temelde özne-yüklem temelindeki önermelerin kabulünden kaynaklanmaktadır. Aristoteles ve bu geleneğe bağlı çalışmalar, Russell'ın deyimiyile mantığa dair şu açmazı ortaya çıkarmıştır: “Geleneksel mantık bütün önermeleri özne-yüklem biçiminde olduğunu kabul ettiğine göre bağlantıların gerçekliğinin kabulü yetersizdir. Ona göre bütün bağlantılar bağlantılı görünen terimlerin özelliklerine indirgenmelidir.”⁷⁷ Bağlantılar mantığı sadece özne ve yüklem temelindeki tümceleri ele almamakta, iki veya daha fazla dizge hakkında çıkarımın yapılmasını olanaklı hale getirmektedir. Buna karşın geleneksel mantıkta ele alınan terimler arası ilişkiler, belirli türden içerme yasalarını barındırırlar. Nitekim bir cins, tür ve ferdi örnekleri içerisinde barındırır. Yani bir yüklem, öznenin kendisine yüklenen, onu bütüncül veya kısmi olarak içerendir. Bu nedenle Aristoteles çıkarımları ele alırken sonucun, öncüllerde bir orta terim aracılığı ile içermesini bu doğrultuda kanıtlaması gerektiğini ortaya koymuştur. Kavramların birbirlerini içermelerine yönelik olan bu yorumlar nihayetinde hem kavramlar arasındaki ilişkinin hem de önermeler arasındaki bağının net bir şekilde anlaşılmasına engel olmuştur. Aynı şekilde kıyasa giden yol da bu bakış açısı altında daha karmaşık bir hal almıştır. Nitekim bir önerme, birbirlerini içermeyen farklı ilişkilerden meydana gelebilir. Aynı şekilde bir çıkarım da her zaman sadece orta terimin varlığı ile gerçekleşmeyebilir. Bu nedenle, Önermeler Mantığı ve Niceleme Mantığı açısından bir önermenin denetlenmesi, sembolleştirilmesi ve yapısı bakımından önermenin kuruluşu, geleneksel mantığa bağlı olarak oluşturulan önermelerden çokça farklıdır.

Şimdi ise önermeler konusu içerisinde öncelikli yere sahip olan, aynı zamanda Aristoteles'in kıyasa yönelik araştırmasının da ön dayanakları olan ve temel önermelere yer verilecektir. Aristoteles'in çıkarımları kendilerine göre kurguladığı temel önermelerin yapısı hem içeriksel olarak hem biçimsel olarak yine eleştiri konusu olmuştur. Bu doğrultuda, temel önermelerin ele alınacağı sonraki bölümde Aristoteles için dört standart form basit önerme olarak adlandırılan ifadelerin formel yapısı, bununla birlikte bu formel yapıya yönelik eleştirilere de yer verilecektir.

⁷⁷ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996, s. 49.

2.1.1. Aristoteles'in Karesi Bağlamında Dört Standart Form Basit Önermeler

Çalışmanın gidişatı gereği önermelerin çeşitlerine dair yapılan açıklamada; niceliksel bakımdan tümel, tikel ve tekil olarak belirlenmiş, nitelik bakımından olumlu ve olumsuz olarak ortaya konmuştur. Bu önermeler, birer önerme formu şeklinde ifade edilmek istendiğinde ise tümel önermeye ait göstergeler “her, bütün, hiçbiri” vb. olarak kabul edilirken; tikel önermelere ait göstergeler “bazı, kimi” şeklinde ifade edilir. O halde “bütün kuşlar canlıdır” önermesi tümel olumluya, “hiçbir kuş canlı değildir” önermesi ise tümel olumsuz bir önermeye örnek gösterilebilir. Aristoteles bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir: “Zıtlıkların karşı-olumu bütüncül bir konunun tasdikinin bütüncül bir konunun inkarına karşı olmasıdır. Sözelimi:

Her insan aktır- Hiçbir insan ak değildir

Her insan adildir- Hiçbir insan adil değildir

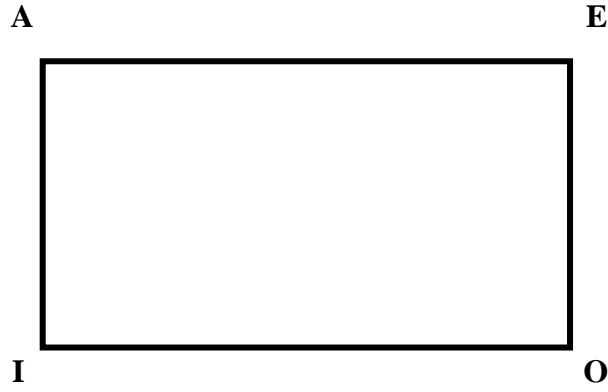
Görülmektedir ki bu sonuncu önermeler aynı zamanda doğru olamazlar.”⁷⁸ Bu tarz önerme türleri, tümel önermelerinden birinin olumlanmasına birinin ise değillenmesine dayanır ve bu iki önermenin aynı anda doğru olamaz çünkü yüklem kaplamı, konunun tümünü kapsamaktadır. O halde bu tip önermelerde tümcenin biri doğru iken diğeri yanlış olmak zorundadır. Oysaki nicelikleri yönünden öznenin kısmi bir kaplamı olduğunu vurgulayan tikel önermeler söz konusu olduğunda onların, aynı anda doğru olma durumları kabul edilebilir. Örnek vermek gerekir ise; “bazı kuşlar canlı değildir” ile “bazı kuşlar canlıdır” önermesi aynı anda doğru olabilirler.

Önermelerde ifade edilen nitelik ve nicelik ilişkisine bakıldığında Aristoteles'in belirtmiş olduğu dört standart form basit önermelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bütünüyle bu önermeler, tümel olumlu ve tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz şeklinde ifade edilmiştir. Peki, Aristoteles'e göre tekil veya bütüncül önermeler bütüncül veya kısmi olarak taalluk edilmişlerse, bu önermeler arasındaki ilişkiler nasıl ele alınmalıdır? Nitekim “insan aktır” önermesinde konu bütün olarak ele alınmamıştır. Onun bu soruya dair cevabı şu şekildedir: “Birtakım bütüncül olanlara taalluk etmekle bütün olarak ele alınmamış önermeler için daima birinin doğru ötekinin yanlış olduğu

⁷⁸ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 13.

sözlenemez; gerçekte insanın hem ak olduğunu hem ak olmadığını hem güzel olduğunu hem olmadığını söylemek doğrudur.”⁷⁹

Aristoteles’in bütün önermeleri temelde dört forma ayırmasının ardından ondan sonraki mantıkçılar bu temel formları formüle etmek için bir tür simgeleştirme girişiminde bulunmuşlardır. Bu simgeleştirme şu şekildedir: “Latince evetliyorum, tastik ediyorum, onaylıyorum anlamına gelen AFFIRMO (affirmation: onaylama, tastik etme) sözcüğünün ilk sesli iki harfi olan A ve I harfleri, olumlu önermeleri simgeler. A tümel olumlu, I ise tikel olumlu önermeyi temsil gösterir. Yine Latince değilliyorum, olumsuzluyorum, inkâr ediyorum anlamına gelen NEGŌ sözcüğünün (negation: değilleme, olumsuzlama, inkâr etme) iki sesli harfi olan E ve O harfleri ise olumsuz önermelerin simgeleridir. Bunlardan E tümel olumsuz, O ise tikel-olumsuz önermeyi gösterir.”⁸⁰ İfade etme kolaylığı sağlayan bu simgeler “Aristoteles karesi” adı ile şu şekilde ifade edilmiştir;

Tablodan anlaşılacağı gibi A ve E simgesi grubundaki önermeler karşıt durumdadır ve karşıt önermelerin Aristoteles için ne anlama geldiği daha önce belirtmiştir. Buna göre bu önermelerden biri doğru veya yanlış olabilir ancak ikisi de aynı anda doğru olamaz. Bunlar, üst karşıt önermeler olarak da bilinmektedir. Buna karşın alt karşıt önermeler olan I ve O önermeleri aynı anda doğru olabilirler. Üst ve alt karşıt önermelerin ilişkisinin kısaca açıklanmasının ardından Aristoteles için çelişme kavramının ne anlama geldiğini açıklamak doğru olacaktır. O, *Önermeler*'de şunu belirtmiştir: “Çelişme adını verdiğim karşı-olum bütün olarak alınan bütüncül bir konuyu ifade eden bir tasdikin, bütün olarak

⁷⁹ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 14.

⁸⁰ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 162.

alınmamış olan aynı konuyu ifade eden bir inkara karşı-olmasıdır.”⁸¹ O halde bir önermenin hem niteliğinin hem niceliğinin değişmesi durumu Aristoteles’e göre çelişik ifadeleri belirtir. Bu durumda A, O ile; E, I çelişik durumdadır. Nitekim çelişik önermeler için de birisi doğru ise diğerinin yanlış olması zorunludur. Bununla birlikte önermeler, A ve I veya E ve O şeklinde ele alındıklarında, altık ilişkisi içerisinde bulunurlar. Daha öncede belirtildiği gibi; Aristoteles’e göre bütünü ifade eden bir önerme, içerisinde kısmi olanı doğal olarak barındırdığı için tümel bir önermenin (A ve E) doğruluğu, aynı konu ve yüklem ile oluşturulmuş bir önerme hakkında ise tikel bir önermenin (I ve O) doğruluğunu gerektirir. Oysa aksi söz konusu olduğunda böyle bir zorunluluk yoktur.

Aristoteles’in önermeler üzerine fikirlerini toparlamak gerekir ise ona göre zıtlık; bütünü konu alan bir konunun, tasdikinin inkarına dayanır. Nitekim Aristoteles bu tarz ilişkilerin bir karşı-olum içerdiğini belirtmiştir ancak günümüzde bu ilişki karşı-olum şeklinde ifade edilmez. Çelişki ise; bütün olarak alınan konunun tasdikinin, kısmi olarak alınan konunun inkarına dayanır. Önermeler arası tüm bu ilişkiler minimal düzeyde iki kavram arasındaki işlem kaplam ilişkisinin bir önerme yapısında daha genişletilmiş bir halini içermektedir. Bu doğrultuda özne-yüklem bağıntısını sembolik olarak ifade etmek gerekir ise özne, (subject) “S” ile ifade edilirken; yüklem (predikat) “P” ifadesi ile sembolleştirilmiştir. O halde dört standart form basit önermeler şu şekilde ifade edilebilir;

Tümel olumlu önermeler: SaP

Tümel olumsuz önermeler: SeP

Tikel olumlu önermeler: SiP

Tikel olumsuz önermeler: SoP

Aristoteles’e göre tüm kıyas şekilleri bu temel önermeler aracılığıyla kurulur. Bu önermelerin yanında “Sokrates insandır” veya “insanlar ölümlüdür” ifadelerindeki gibi önermelerde bulunmaktadır bunlar da kıyasın önemli parçalarını oluştururlar. Buna göre, “insanlar ölümlüdür” önermesi Aristoteles’e göre bütün olarak ele alınmasa da bir bütün anlam içermektedir ve “Sokrates insandır” önermesi kategorik olmakla birlikte Aristoteles’e göre tikel önermeler içerisinde değerlendirilirler.

Modern mantıkçılar Aristoteles’in metafiziğine bağlı olarak “Sokrates” ferdinin “bütün insanlar” deyimi ile eş türden özne saymasına itiraz etmiştir. Nitekim “insanlar”

⁸¹ Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 12.

terimi Aristoteles'e göre hem bir cins hem bir tür, aynı zamanda bir yüklem ve bir töz olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda "insan" terimi Sokrates, Platon ve birçok fertlere ait isimlerin soyutlanmasının sonucunda ulaşılmış bir tümeldir. Yani "Sokrates" ile "bütün insanlar" ifadelerinin arasındaki yapısal farklılığın göz ardı edilmesinin sebebi, onları aynı anlamı taşıyan birer töz olarak görmüş olmasının bir sonucudur. Aristoteles'in kavramlar ve terimler üzerine geliştirdiği mantığı, kavramlar arasındaki kapsamsal ve içlemsel ilişkilerden büyüyerek önermelere doğru genişlemiş buradan da kıyaslara ulaşmıştır.

Mantığın asıl olarak akıl yürütme ve çıkarımların geçerliliği ile ilgilenmesi bağlamında şu soru sorulabilir; geleneksel mantık için çıkarımları denetleme unsuru var mıdır? Geleneksel mantığın içerisinde geliştirilen çıkarımların geçerliliği, onların mantıksal birer dizge olması anlamında önemli bir konudur. Nitekim alıntıda da bahsedildiği gibi: "Bir tasımın geçerliliğini kanıtlı olması önemlidir. Geçerliliği kanıtlanmamış bir tasım, kullanılamaz. Çünkü kendimizi ya da başkalarını belirli bir sonucun kesin olarak belirli öncüllerden geldiğine ikna etmek için çıkarımları kullanırız. Eğer bir çıkarımın geçerliliği kanıtlanmamış ise kimseyi ikna edemez."⁸²Aristoteles'e göre bu konu, tamamıyla aklın doğru düşünme yetisi çerçevesinde ele alınmış bir konudur ve ortaya bir denetleme unsuru koyamaz. Ancak daha sonraki dönemlerde onun mantığı, John Venn'in ilk olarak kullandığı bir metot olan Venn şeması yöntemiyle denetlenebilmiştir. Bu durum, şu şekilde açıklanabilir;

Tüm kuşlar canlıdır

Serçe bir kuştur

O halde serçe canlıdır.

Şeklindeki bir kıyas Aristoteles'e göre geçerli bir çıkarımdır ve bu çıkarımın geçerli oluşu daha çok sezgisel ve sağduyu temeline dayanmaktadır. Çıkarımlar Önermeler Mantığı ve Niceleme Mantığı yapısı altında denetlenebilir. Ancak Aristoteles'in mantıksal önermelerinin niceliksel alt yapısından ötürü Niceleme Mantığı temelinde yapılan bir denetim daha doğru sonuçlar verecektir.

Önermelerin lojistik mantık çerçevesinde sembolleştirilmesi ve mantıksal değişmezler kullanılarak onlar arasındaki bağıntıların bu şekil ifadesi, çıkarımlara dair

⁸² Christopher Shields, *The Oxford Handbook of Aristotle*, New York: Oxford University Press, 2012, s. 129.

önermelerin hem daha doğru bir denetimine hem de önermelerin yapılarına ve önermeler arası ilişkilere daha doğru bir biçimde bakılmasına yol açmıştır. Önermeler Mantığının, önermeleri sadece niteliksel yapı nazarında ele almasından ötürü Aristoteles'in kapsamsal mantığı içerisindeki önermeler tam olarak ifade edilememektedir. Buna karşın Niceleme Mantığı, bir önermenin hem niteliğine hem niceliğine yer vermesinden ötürü kapsamsal mantığın önermelerini açıklamak için daha fazla imkân sağlamaktadır.

Örneğin;

1.Yol: $\forall x(Fx \rightarrow Gx), Fa \therefore Ga$

2.Yol: $\forall x(Fx \rightarrow Gx), Fa \therefore Ga$

1. $\forall x(Fx \rightarrow Gx)$ (B.Ö)

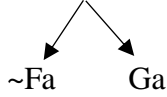
1.Gös. Ga

Fa (B.Ö)

2. $\sim Ga$ (Var.)

$\sim Ga$ ($\sim Sn.$)

3. $\forall x(Fx \rightarrow Gx)$ (ön)

\times \times

4. Fa (ön)

5. $(Fa \rightarrow Ga)$ (3, $\forall\epsilon$)

6. $\sim Fa$ (2,5 $\rightarrow d\epsilon$)

(4,6 çelişki)

O halde buraya kadar en temelde Aristoteles'in metinleri göz önünde tutularak onun kavram, terim ve önermeden ne anladığı bununla birlikte bu kavramların kendi metafiziği ile ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte ona göre, önerme nedir? Önerme çeşitleri nedir? Sorunlarının cevapları aranmış, önermeler söz konusu olduğunda modern mantık ve geleneksel mantık sistemleri arasındaki farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Açıklanan bu konuların devamında ise onun mantık çalışmasının tamamlayıcısı olan çıkarımlar mantığı ele alınacaktır. Çıkarımlar mantığı içerisinde ön planda olan tümdengelsel çıkarımlar, kıyas yapısı içerisinde vücut bulur. Bununla birlikte kıyas, onun mantığının en önemli konusudur. Çünkü Aristoteles kıyasa dair araştırmasında, mantığın tüm geçerli formlarını ortaya çıkarma çabasına girmiştir. Kıyasın açıklanması için önermenin ne olduğu, Aristoteles için ne ifade ettiği hem modern mantığa hem de geleneksel mantığa bağlı olarak açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın devamında şu sorular araştırmaya yön verme niteliğine sahiptir; geleneksel mantık açısından akıl yürütme formları, çıkarım çeşitleri nelerdir? Çıkarımın kendilerine göre yapıldığı önermelerin yapısı nasıl olmalıdır? Bununla birlikte modern mantığın verilecek cevaplara dair eleştirileri nelerdir?

3. ÇIKARIMLAR MANTIĞI

Mantık, düşünmenin geçerli formel koşullarını belirleme ilkelerini ve birbiriyle ilişkili iki veya daha fazla önerme arasında kanıtlayan-kanıtlanan ilişkisi arar. Bu arayışın kendisi bir akıl yürütme edinimi olarak ifade edilebilir. Geleneksel mantık akıl yürütmenin geçerli formlarını yani geçerli kalıplarını ortaya koyma uğraşında öncelikle önermeler arası içeriksel geçerlilik değil formel bir geçerlilik aramıştır. Bir akıl yürütmenin geçerli olması ise, elde bulunan düşüncelerden sonucun zorunlu olarak çıkmasına bağlıdır. Genel mantık dizgesi içerisinde öncelikle kaç çeşit akıl yürütme olduğu açıklanmalıdır. Buna göre temelde üç tür akıl yürütme şekli vardır, bunlar; tümdengelim (dedüksiyon), tümevarım (endüksiyon) ve analogi (analogy). Analogi, iki şey arasındaki benzerlik ilişkisi temelince bir çıkarım yaparak sonuca ulaşma üzerine kurulu bir akıl yürütmedir. Buna göre;

Sodyum ve potasyum alkali metaller grubundadır

Sodyum oda koşulları altında katı haldedir

O halde potasyum da oda koşulları altında katı halde olmalıdır

Çıkarımı, sodyum ve potasyum arasında bir analogi kurarak sonuca ulaşmıştır. Buna göre analogiye dayalı çıkarımlar bir varım olma yönüyle endüktif yapıdadır.⁸³ O halde tümevarıma dayanan akıl yürütmeler birer varım olma niteliğine sahiptir. Bunun anlamı, teklerden elde edilen gözlem ve deneyime dayanarak genel bir sonuca varılır. Bu yüzden tüme varma işlemi olasılıksal bir fonksiyon içerir. Bu tarz çıkarımların sonucu kimi mantıkçılara ve filozoflara göre zorunlu, kimi filozoflara göre zorunlu değildir. Bu konu Aristoteles'in de üzerinde durduğu bir konu olmakla birlikte şimdilik sadece örnek verilecek, yeri geldiğinde ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Örneğin: Gözlemlenen farklı ağırlıklardaki iki cisim yukarıdan aşağı bırakıldığında sabit hızla düşmektedir. Bununla birlikte bu deneyim, belirli bir sonuca varacak kadar tekrarlanmasının ardından (buna "n' inci" gözlem de denilebilir) "Hava sürtünmesinin olmadığı bir ortamda farklı ağırlıklardaki cisimler eşit hızda düşerler" sonucu tümevarımsal bir akıl yürütmedir. Sonuç, kanıt niteliğini taşıyan "n"inci gözlemlerden daha fazla kapsama sahiptir çünkü gözlemlenmiş ve gözlemlenecek tüm örnekleri içerisine kapsar.

⁸³ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 44.

Akıl yürütmenin nihayetinde bir çıkarım işlemi olduğu düşünüldüğünde bu çıkarımın, tümevarım ve analogidense tümdengelime ait bir özellik olduğu söylenebilir. Tümdengelim genelden tikele doğru yapılan bir akıl yürütme türüdür, Nitekim kanıtlayan niteliğinki genel önerme, ulaşılan sonucu kaplamsal olarak içerisinde barındırdığı için zorunlu olarak geçerli bir yapıya sahiptir. Bu durumda tümdengelimsel akıl yürütmeler için var olan bilgiyi ya da ifadeyi doğal olarak içerisinde barındırdığı için yeni bir bilgi katmadığı söylenebilir. Ancak felsefe tarihinde tümdengelim yapısında olan akıl yürütmeler çok büyük önem taşımaktadır çünkü bu tip yapıda olan akıl yürütmeler daima geçerli yapıya sahiplerdir. Matematik, geometri ve bilimsel yöntemlerin gelişmesi ve içeriklerinin artmasıyla birlikte tümdengelime olan güven sarsılmıştır.

Mantık içerisinde ele alınan temel çıkarımlar belirli akli ilkeler doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu ilkelerin kullanılması, Aristoteles'ten daha önceki dönemlere kadar götürülebilir. Nitekim Necati ÖNER'in de ifade ettiği gibi: "Mantıklı düşünmeye, doğru düşünme veya tutarlı düşünme de denir. Mantıklı düşünmede fikirlerden yapılan hükümlerden çıkarılan sonuçların tutarlı olması gerekir. Tutarlı düşünme ise akıl yürütmenin akıl ilkeleri denen ilkelere uygun olması ile mümkün olur."⁸⁴ Bu doğrultuda temel akıl yasalarına uygun olarak düşünülür ve bu yasalara uygun olarak belirli çıkarımlara ulaşılır. Aristoteles'in ele aldığı temel ilkeler, özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığıdır. Özdeşlik ilkesi bir düşüncenin kendisi ile uygunluğunu ifade ederken çelişmezlik ilkesi, bir şeyin aynı zamanda hem kendisi hem de kendisinden başkası olamayacağını bir ifadesidir. Bu durumda üçüncü halin imkansızlığı bir düşüncenin aynı zamanda ya kendisi ya da başkası olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durumda, düşüncelere yani önermelere sadece iki değer atfedilebilir; doğru ve yanlış.

Aristoteles'in üç temel başlık altında toplanılan mantığı; kavramlar mantığı, önermeler mantığı ve çıkarım mantığı olarak sınıflanabilir. Çıkarımlar mantığı altında ele alınan kıyas, onun, *Kategoriler ve Önermeler* de belirttiği tüm açıklamaların bir sonucu olarak görülebilir. Nitekim Aristoteles, *Birinci Analitikler*'de çıkarım türlerini açıklamış ve en temelde tüm kıyas formlarını tek tek ispat etme girişiminde bulunmuştur. Şimdi ise çıkarım çeşitlerine ve en temelde kıyas teorisinin ne olduğuna dair açıklamalara yer verilecektir.

⁸⁴ Necati Öner, *Klasik Mantık*, 5. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986, s. 3.

3.1. ÖNERMELERDE ÇIKARIM VE ÇEŞİTLERİ

Aristoteles'in çıkarımlar mantığı olarak ifade ettiği konu öncelikle ispattır. O, *Birinci Analitikler* kitabının daha başında şunu ifade etmiştir: "İlkin araştırmamızın konusunun ne olduğunu, hangi bilim koluna bağlı olduğunu ortaya koymak gerekir: Konusu ispattır ve bağlı olduğu ilim de ispatçı ilimdir."⁸⁵ Ona göre ispat bir konunun özne-yüklem ilişkisine dayanarak iki öncülün kollarının bağlı olduğu orta terim aracılığıyla yapılan bir çıkarımdır. Bu çıkarıma bir kanıtlanma gözü ile bakılabilir nitekim ortaya konulan sonuç kendisinden önceki öncüller dolayısıyla kanıtlanır. O halde öncelikle şu söylenebilir; bir ispat söz konusu ise kanıtlayanlar ve kanıtlananlar arasında ortak terimler bağlamında bir ilişki olmalıdır. Bu ilişkinin açıklanması için öncelikle ispatın öğeleri küçük, büyük ve orta terimin ne olduğu, bu doğrultuda ise öncülün Aristoteles için ne ifade ettiği açıklanması gerekir. Daha önce de vurgulandığı gibi terim, kavramların dilsel olarak ifade edilmiş halidir. Öncül ise: "Bir şey hakkında tasdik veya inkâr edilen sözdür. Bu söz de ya bütüncül ya bölümcül veya belirsiz olur. Bütün olarak alınan bir konuya yüklemeye veya yüklememeye bütüncül; bir bölüm olarak alınan veya bütün olarak alınmayan bir konuya yüklemeye bölümcül; bütüncüllük veya bölümcüllük göstermeden yapılan yüklemeye belirsiz derim."⁸⁶

Alıntıdan anlaşılacağı gibi Aristoteles'e göre öncüller, ispatın kendisine dayanarak yapıldığı ve kanıtlayan niteliğindeki sözlerdir. Bu öncüllerin yapısı ise küçük, orta ve büyük terim olmak üzere üç temel terim içerir ancak buradaki en önemli terim, orta terimdir. Aristoteles bunu şu şekilde ifade etmiştir: "Kendi de bir başka terimin içinde bulunan ve kendi içinde bir başka terimi ihtiva eden ve bu yüzden orta durumda olan terime orta terim derim; hem kendi bir başka terim içinde bulunan hem de kendi içinde bir başka terim bulunan terime uçlar derim."⁸⁷ Orta terim, büyük ve küçük öncüllerdeki konumu gereğince farklı kıyas tiplerini oluşturur. Bu temel açıklamalardan sonra çıkarım çeşitlerine geçmeden önce şu söylenebilir; Aristoteles'in mantığının neden sadece kıyas ya da mantıksal kıyas bağlamında ele alındığı sorusu önemli bir sorudur. Buna verilecek çeşitli cevaplar bulunmakla birlikte bu konuya ayrıca değinilecektir.

⁸⁵ Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 3.

⁸⁶ A.g.e., s. 4.

⁸⁷ A.g.e., s. 9.

Çıkarımlar iki temel başlık altında incelenirler, bunlar; doğrudan ve dolaylı çıkarımdır. Buna göre doğrudan çıkarımlar, tek öncül ve sonuçtan oluşan çıkarımlardır. Bu çıkarımlar Aristoteles karesi bağlamında açıklanan dört standart form kategorik önermeler arasındaki ilişkilere dayanılarak yapılan çıkarımlardır. Bunlar; karşılımlar ve eşdeğerlilik çıkarımlarıdır.

Karşılımlar çıkarımları, Aristoteles Karesi olarak açıklanan A, E, I, O önermeleri arasındaki ilişkiler karşıtlık, altık, çelişki bağlamında ele alınır. O halde doğrudan çıkarım söz konusu olduğunda bu ilişkileri ele alan çıkarımlara karşılımlar çıkarımları denir. Önermeler arasındaki karşıtlık çıkarımları,

SaP- SeP: Üst karşıt

SıP- SoP: Alt karşıt

Şeklinde ifade edilir. Daha öncede vurgulandığı gibi üst karşıt yapısında olan çıkarımlar söz konusu olduğunda her iki öncül aynı anda doğru olamaz biri doğru diğeri yanlış olabilir ya da her ikisi de yanlış değerlerine sahip olabilirler. Alt karşıt öncüller söz konusu olduğunda ise onlar üst karşıt önermelerin aksine birlikte yanlış olamazlar ama birlikte doğruluk değerine sahip olabilirler.⁸⁸

Karşılımlar çıkarımlarının diğere bir ögesi olan Altık çıkarımları ;

SaP- SıP: Üst içeme

SıP- SaP: Alt içeme

SeP- SoP: Üst içeme

SoP- SeP: Alt içeme

Şeklinde. Bu çıkarım çeşitlerine dair doğruluk değerleri, öncüllerin birbirlerini içermeleri temeline dayanır.⁸⁹ Söz gelimi, “bütün kuşlar canlıdır” önermesi “bazı kuşlar canlıdır” ifadesini doğal olarak barındırır. Buna dayanarak üst içeme söz konusu olduğunda şunlar söylenebilir; tümel önermeler doğru ise kendilerini içerdikleri tikel önermeler, yanlış olamaz ancak tikel önermeler doğru veya yanlış olmaları tümel önermelere dair bir değer zorunluluğunu ortaya koyamaz. Alt içeme söz konusu olduğunda ise tikel önermelerin yanlışlığı, tümel önermelerin yanlışlığını zorunlu kılar ancak tam tersi söz konusu olduğunda tikel önermelerin doğruluğu tümel önermelerin doğruluğunu veya yanlışlığını zorunlu kılmaz. Karşı olum çıkarımları içerisindeki çelişki çıkarımları, nicelik ve nitelik yönünden farklı olan öncüller arasındaki ilişkiye dayanır.

⁸⁸ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s.179.

⁸⁹A.g.e., s. 181.

Bunlar;

SaP-SoP SeP-SıP

SoP-SaP SıP- SeP

Şeklinde ifade edilir ve bu tarzda yapılan çıkarımlar geçersizdir. Bununla birlikte karşılıklı çıkarımları açıklanmış bulunmaktadır.

Doğrudan çıkarımların diğer bir üyesi olan eşdeğerlilik çıkarımları iki önermenin niteliğinin, niceliğinin veya öğelerinin değiştirilmesine rağmen doğruluk değerlerinin aynı kalması durumuna bağlıdır. Nitekim doğruluk değeri aynı olan önermelere eşdeğer denir, önermeler mantığında iki önerme arası eşdeğerlilik “ancak ve ancak” bağlacıyla denetlenir çünkü sadece bu bağlaç aynı doğruluk değerlerine sahip önermelere geçerlilik yapısı kazandırır. Buna göre, dört standart kategorik form söz konusu olduğunda önermeler sözü edilen değişiklikler doğrultusunda eşdeğer olabilirler. Önermeler üzerindeki bu değişiklikler, üç başlıkta şu şekilde ifade edilebilir; evirme, devirme ve çevirme. Evirme çıkarımları, öncüldeki özne ve yüklem yerlerinin değiştirilmesi ile ortaya çıkar burada nitelik ve nicelik değişmeden kalır.⁹⁰ Bu tarz çıkarımlarda sadece tümel olumsuz ve tikel olumlu geçerlidir. Çevirme çıkarımları ise iki adımla önerme üzerinde değişiklik gerçekleşir. İlki, önermenin niteliği değiştirilir.⁹¹ İkincisi, daha sonra ise niteliği değişen önermenin yüklemine olumsuzluğu alınır. Devirme çıkarımları ise öznenin olumsuzunu yüklem, yüklem olumsuzunu ise özne yaparak elde edilen sonuç önermesi devirme çıkarımları olarak nitelenir.⁹² Her bir eşdeğerlilik çıkarımına örnek vermek gerekir. “Bazı kuşlar kanatlıdır” önermesinin evirme çıkarımına dair örneği;

“Bazı kanatlılar kuştur”

Şeklinde. Bununla birlikte çevirme çıkarımına dair bir örnek olarak,

“Bazı kuşlar kanatlı-olmayan değildir”

Önermesi ifade edilebilir. Devirme çıkarımına örnek olarak ise;

“Bazı kanatlı-olmayanlar kuş olmayanlardır”

Önermesiyle ifade edilebilir. Doğrudan çıkarımların kısaca açıklanmasının ardından dolaylı çıkarım çeşitlerinin, yani kıyas biçimlerinin açıklanması doğru olacaktır.

⁹⁰ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 185.

⁹¹ A.g.e., 186.

⁹² A.g.e., s. 187.

3.2. TASIM*(KIYAS) NEDİR?

Aristoteles'in tüm mantık araştırmasının nihai hedefi olarak görülen temel kıyas yapıları, akıl yürütmenin geçerli formlarının araştırılması bağlamında geleneksel mantığa bağlı olan mantık sistemleri için önemli bir yer teşkil eder. Aristoteles'i kıyas araştırmasına götüren şeyin ne olduğu düşünüldüğünde, bilimin hiç olmazsa attığı adımların geçerliliğinden emin olması gerektiği sonucu çıkabilir.⁹³ Çünkü ona göre bilim kesin ve zorunlu olan konular üzerine bir araştırmadır. Bu açıdan bir çıkarım ya da kanıtlama biçimi olması anlamında kıyas düşüncelerin geçerli formlarını ortaya koyar. Ona göre kıyas, sahip olduğu özel mahiyetinden dolayı ispattan önce ele alınmadır çünkü ispat bir nevi kıyastır ancak her kıyas bir ispat niteliğine sahip değildir.⁹⁴

Aristoteles, kıyası şu şekilde tanımlamıştır:

“Kıyas bir sözdür ki, kendisinde bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar. Sadece bu veriler derken, sonucun elde edilmesinin onlarla olduğunu söylemek istiyorum, şimdi de sonucun elde edilmesi onlarla olur deyimi ise yabancı hiçbir terimin gerekli sonucu elde etmek için fazla olarak gerekmediğini ifade eder. Sonucun gerekliliğinin apaçık olması için öncüllerde konulmuş olanın dışında hiçbir şeye muhtaç olmayan kıyasa yetkin kıyas; kendileri, gerçekten, konulan terimlerden gerekli olarak çıkan, ama öncüllerde açıkça zikredilmemiş olan bir veya birçok şeylere muhtaç olan kıyasa; eksik kıyas derim.”⁹⁵

Ona göre, bir öncül ya yalın bir şekilde ya da modal bir biçimde ifade edilir. Bu ifade ile birlikte ari bir şekilde bulunan öncüllerin temel önermelerinin aksolunması şu şekildedir: “Hiçbir A, B” değil ise, “Hiçbir B’de A değildir” ancak “B bazı A’ya bazı G’ye aittir” önermesi ortaya atılsaydı “Hiçbir A, B’ye ait değildir” önermesi doğru olmayacaktı.⁹⁶ Aristoteles’e göre sonuç önermesinde yer alan özne konumundaki terime küçük terim, yüklem konumunda olan terime büyük terim denir. Bu bağlamda yüklem olduğu öncül büyük öncül, öznenin olduğu öncüle ise küçük öncül denir. Aristoteles’in ifadesi ile orta terimin içinde bulunduğu uca *büyük uç*, orta terime bağlı olan öncüle küçük uç denir.⁹⁷

*Tasım: Syllogism (kıyas) A’lar B’dir; B’ler C’dir, C’ler A’dır.

⁹³ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017, s. 64.

⁹⁴ Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 9.

⁹⁵ A.g.e., s. 5.

⁹⁶ A.g.e., s. 6.

⁹⁷ A.g.e., s. 11.

Bununla birlikte kıyaslar da kendi içlerinde yetkin ve eksik olarak ikiye ayrılırlar. Kıyaslardaki bu ayırım yine terimlerin özelliklerine ve içerdiği konulara bağlıdır. Orta terim, daha öncede açıklandığı gibi kıyasın, kıyas olmasını sağlayan bir değere sahiptir. Aristoteles bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Tanıtlama, zorunlu olarak bir orta terime dayanmalıdır yoksa ne sonucun nedeni ne de sonucun zorunlu olduğu bilinecektir.”⁹⁸ Alıntından anlaşılacağı gibi orta terimin zorunluluğu, sonucun zorunluluğunu ortaya koyar.

Geleneksel mantığın önem verdiği konulardan birisi olarak kıyas, tümdengelimsel önermelerin en güzel örnekleridir. Bu yüzden tümdengelimsel akıl yürütmeler Aristoteles’e göre büyük önem taşımaktadır ve bu konu modern mantıkçılar tarafından sonraki dönemlerde yine eleştiri odağı haline gelmiştir. Aristoteles’te dedüksiyonun nasıl bir anlama sahip olduğu sorusu şu açıklama ile ifade edilebilir: “Her şeyi kanıtlamak olanaksızdır; çünkü bu geriye doğru *in infinitum*'a, sonsuza kadar gitmek olurdu. Bu nedenle, yapılabilecek olan şey kanıtlanamaz aksiyomlardan yola çıkmaktır ki, bir kuramın ilkeleri de bu tür aksiyomlardan türetilir. Bu yüzden de sonsuz bir geriye dönüşe başvurmadan, her şeyi tanımlamak olanaklıdır; yani bir tanımlanamayandan hareket etme gereği vardır. Ama bu tanımlanamayanın apaçıklığı sezgisel olarak bilinir”⁹⁹ O halde, çıkarımların kendilerine dayandığı gerçekliği apaçık doğrular vardır ancak bu doğrular Yeni Çağ ile birlikte çok farklı bir biçimde ele alınmış ve gelişme göstermiştir. Bu gelişmelerde dedüksiyona dayalı olan çıkarımlar üzerine olan eleştiriler özellikle şu konulardadır. Öncelikle, öncüller dolayısıyla sonuca varma işlevi olan dedüktif çıkarımların sonuç önermeleri, öncüllerin içerisinde bulunduğu için aslında yeni bir bilgi veremez, sonuçta ortaya çıktığı iddia edilen önerme zaten apaçık olarak kabul edilen öncül konumundaki önermelerde bulunur. Bununla birlikte daha öncede vurgulandığı gibi, dedüktif çıkarımlarda ele alınan temel önermelerin kendileri neye dayanırlar, yani onların apaçıklığı hangi bağlamda değerlendirilmelidir? Soruları, dedüktif çıkarımlara dayalı her türlü akıl yürütmelerin içerdikleri açmazlara işaret eder. Bu eleştirilere değinilmesinin ardından kıyas çeşitlerine dair konular açıklanabilir. Nitekim bu soruların cevapları, üçüncü bölüm içerisinde ayrıntıları ile açıklanacaktır.

⁹⁸ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 18.

⁹⁹ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 33.

3.2.1. Kategorik Tasım ve Kategorik Olmayan Tasım Çeşitleri

Dolaylı yoldan çıkarım çeşitleri içerisinde ele aldığımız kıyas biçimleri, iki ya da daha fazla öncüllerden bir sonuç çıkarma işlemi olması dolayısıyla, doğrudan çıkarımlardan ayrılır. Aristoteles, *Birinci Analitikler*'de kategorik ve modal yapıdaki önermelere ait kıyas tiplerini ele almıştır. Bu nedenle dolaylı çıkarımlar, kategorik olan ve kategorik olmayan tasım çeşitleri olarak ikiye ayrılırlar. Nitekim daha önce kategorik önermelerin, somut-tekil özne ve soyut-genel yüklemden oluştuğu daha önce vurgulanmıştır. Kategorik tasım da kategorik önermelerden oluşan öncüler ile kurulan bir kıyas şeklidir. O halde bu bilgiler ışığında kategorik bir biçimde oluşturulmuş tasıma örnek vermek yerinde olacaktır.

Bütün insanlar ölümlüdür

(M) (P)

Platon bir insandır

(S) (M)

O halde Platon ölümlüdür

(S) (P)

Yukarıda ele alınan tasım türü Aristoteles'e göre çıkarımın en mükemmel örneğidir. Bu tarz kıyasların mükemmel tasım olarak ele alınmasının sebebi, onların birinci konumda olan kıyas olmalarıdır. Ona göre şüphesiz her ispat üç terim ile yapılır ve bir sonuç da ancak iki öncüle bağlı olacaktır.¹⁰⁰ Bu yapıda olan kıyaslar içerisindeki birinci konum şu şekilde ifade edilebilir; orta terim büyük önermede konu, küçük önermede ise yüklem konumundadır bununla birlikte küçük önerme olumlu, büyük önerme ise tümel olma özelliğine sahip olmalıdır. Bu doğrultuda orta terimin değişkenlik göstermesi ile ortaya çıkan figürler Aristoteles'e göre üç konumda ifade edilmiştir, buna daha sonra dördüncüsü eklense de o, öncülleri kapsam bakımından ele almasından ötürü dördüncü figürü kabul etmemiştir.¹⁰¹ Buna rağmen o, dördüncü konumun olabileceğinin farkındadır. Aristoteles'in kategorik kıyasa dair araştırmasında konum olarak ifade edilen üç farklı biçimdeki kıyas tipleri, bu konuya dair araştırmalar söz konusu olduğunda “şekil, figür, biçim, konum” vb. kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu çalışmada ise orta terimin

¹⁰⁰ Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 76.

¹⁰¹ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017, s. 68.

öncüldeki konumunun farklılık göstermesi anlamına dayanılarak anlatılmak istenen üç figür, “konum” ifadesi ile açıklanacaktır. Bu açıklamalara dayanarak orta terimin sonuç kısmında yer almaması itibariyle toplamda üç konum elde edilir. Bu konumlar;

1.Konum: M-P	2. Konum: P-M	3.Konum: M-P	4. Konum: P-M
S-M	S-M	M-S	M-S
-----	-----	-----	-----
S-P	S-P	S-P	S-P

Şeklindedir. Kıyas içerisindeki bu üç terim, Aristoteles’in tüm önermelerinde olduğu gibi kaplamsal açıdan ele alınır çünkü yüklem, öznenin ya bütününe ya da bir kısmına yüklenmesi inkâr veya tasdik edilebilir. Nitekim Aristoteles birincil konumda olan kıyasların en yetkin kıyaslar olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bütün kıyaslar da birinci şekildeki bütüncül kıyaslara irca olunabilirler. Her ne kadar hepsi için aynı tarzda olmasa da ikinci şekil kıyaslar şüphesiz onlar sayesinde yetkinleşmişlerdir”¹⁰² O halde Aristoteles, birincil konumda olan kıyaslara çok fazla değer vermiş ve bu değeri ise onların geçerliliğinin sezgisel olarak apaçıklığına dayandırmıştır. Geleneksel mantık içerisinde Aristoteles’in kıyas düşüncelerine bağlı kalarak belirlenen 24 geçerli kıyas türünden sadece dört tanesi mükemmel tasım olarak kabul edilir. Ancak onun için yetkin olan kıyas biçimi, 1. Konumda olan veya 1. Konuma irca edilerek gerçekleştirilmiş kıyaslardır. Skolastik dönem içerisinde ayrı bir öneme sahip olan bu dört mükemmel kıyas türü, şu şekilde adlandırılmıştır; Barbara, Celarent, Darii, Ferio. Bu kıyas biçimlerinin isimleri Skolastik dönemle birlikte ortaya çıkmış ve her isimin sesli harfi Aristoteles’in dört standart formdaki önermelerini temsil etmektedir.¹⁰³

Aristoteles’in belirlemiş olduğu diğer konumlardaki kıyaslara bakmak gerekir ise, ikinci konumda orta terimin her iki öncülde de yüklem olduğu görülmektedir. O, *Birinci Analitikler*’de ikinci konum kıyaslardan bahsederken onların birincil şeklin zaten bir sonuçları olduğunu, aynı zamanda birinci konumla birlikte zaten ispat edilebileceğini ortaya koymuştur. Üçüncü konumda ise orta terimin, her iki öncülde de konu olduğu görülmektedir. Orta terimin kıyas içerisindeki konumlarına dair Aristoteles’in sözlerine yer vermek gerekir ise: “Orta terim bir konu hakkında tasdik edilmişse, ve herhangi bir şey de onun hakkında tasdik edilmişse, veya kendisi tasdik edilmişse, ve başka bir terim

¹⁰² Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 24.

¹⁰³ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 66.

onun hakkında inkâr edilmişse, birinci şekil elde olunacaktır; bir şey hakkında hem tasdik hem de inkâr edilmişse, ikinci şekil elde olunacaktır; nihayet başka şeyler onun hakkında tasdik edilmişler, veya biri inkâr, öbürü tasdik edilmişse son şekil elde olunacaktır.”¹⁰⁴

Alıntıdan anlaşılacağı gibi o, kıyasların konumlarını önermelerin niteliği ve niceliğine dayanarak ortaya koymuş bununla birlikte onları kaplamsal temelde ele almıştır. Buna dayanarak Aristoteles, uzun bir şekilde yalın, modal ve ayrık yapılarıdaki önermelerin bahsi geçen üç farklı konum içerisindeki olanaklarını tek tek ele almıştır ve hangi konumda onların geçerli olduğunu, hangi konumda geçerli olmadıklarını açıklamaya çalışmıştır. Aristoteles’in mantığının ana hatlarıyla açıklanması gayesinde olan bu çalışma, üç farklı konum içerisindeki, modal ve ayrık yapılarıdaki önerme olanaklarının tüm ayrıntılarına değinmeyecektir. Bu sınırların çizilmesinin ardından dolaylı çıkarımların içerisinde ele alınan kategorik tasımlar zincirleme tasım ve eksik önermeli tasım konularını da içine alırlar. Burada zincirleme tasım birden fazla kategorik tasımın birleşmesiyle oluşur.¹⁰⁵ Başlangıç kısmındaki tasım üzerine yeniden ve yeniden çıkarım yapılır. Eksik önermeli tasım* ise, “*Enthymema*, hakikate yakın öncüllerden veya işaretlerden hareket eden bir kıyastır. Bir işaret ise, şekillerde orta terimin durumuna tekabül eden üç manada alınabilir: ya birinci de ya ikinci de ya üçüncü de imiş gibi alınabilir.”¹⁰⁶ Yani Aristoteles’in hakikate yakın öncül ve işaretlerden yapılan tasımlarda öncüllerden biri veya kıyasın sonuç önermesi gizli tutulabilir. Örneğin; “Düşünüyorum, o halde varım” tümcesi kendisinden önce “düşünmek var olmaktır” öncülünü gerektirir ancak bu öncül, çıkarımın sonucu ortaya konulurken es geçilebilir.

Kategorik kıyasların genel özelliklerinin açıklanmasının ardından, ona dair eleştirilere geçilebilir. Çalışmanın en başında da belirtildiği gibi Aristoteles kendinden sonraki dönemler içerisinde mantık üzerine çalışma yapmak isteyen her bir kişi için başlangıç noktası konumundadır. Olumlu veya olumsuz tutum bir fark etmeksizin çoğu mantıkçı onun mantık üzerine çalışmalarına değinmek zorunda kalmıştır çünkü onun metafizik, fizik, etik, mantık hakkındaki görüşleri Orta Çağın düşünce yapısında büyük etki bırakmıştır. Bununla birlikte onun mantık üzerine geliştirdiği araştırmalar, tüm

¹⁰⁴ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 97.

**Enthymema*: *Enthymeme*, örtük kıyas.

¹⁰⁵ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 204.

¹⁰⁶ Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 189.

skolastik mantığının temelini oluşturmuş uzun yıllar boyunca etkisini sürdürmüştür. Aristoteles'in Orta Çağ düşünce yapısına olan bu etkisinin ne açıdan olumlu ve ne açıdan olumsuz olduğu başka bir çalışmanın konusudur. Burada yine onun izinde geliştirilen mantık çalışmalarına dair yorumlar, farklı açılarda ele alınmaktadır.

Bu doğrultuda Aristoteles'in ifade etmiş olduğu kıyas şekilleri, kıyasların yapıları ve özellikleri farklı yorumlara tabii tutulmuştur. Onun ortaya koyduğu;

“A'lar B'dir”

“B'ler C'dir”

“A'lar C'dir”

Şeklindeki bir tasım yapısı terimlerin birbirlerini içermesi anlamında sorunlar barındırır.

Bu yapıda olan bir kıyas şekli şu şekilde özellenebilir;

Bütün kuşlar hayvandır

Boncuk bir kuştur

O halde Boncuk bir hayvandır.

Çıkarımı hayvanın kuşun yüklemi olduğunu, kuşunda Boncuk'un yüklemi olduğunu belirtirken hayvanında Boncuk'un yüklemi olduğunu belirtir. Bu belirtmenin Aristoteles'e göre sadece bir özne-yüklem ilişkisi olmadığı, aynı zamanda bir sınıf-fert ilişkisi belirttiği daha önce de vurgulanmıştır. Yani bir kuş ferdi olan “Boncuk” aynı zamanda “hayvan” olarak belirlenen tür veya üst-tür kavramının da ferdidir ancak burada tek üyeli bir sınıfın, o tek üye ile özdeş olduğu varsayılmaktadır.¹⁰⁷ Bu ise terimlerin sınıf-üye ilişkisi içerisinde ele alınmasının ortaya çıkardığı problemlerdir. Bununla birlikte özne-yüklem içerisinde ele alınan sınıflar mantığının yetersiz bir açıklama olduğu daha öncede vurgulanmıştır. Bununla birlikte, iki fert arasındaki ilişki sınıflar mantığı içerisinde ele alınırken daha sonraları sınıflar arası ilişkiler de araştırma konusu olmuştur.

Bu çıkarıma, sınıf-fert ilişkisinin dışında bağıntısal yapıda olan çıkarımlar açısından bakıldığında yukarıda örneği verilen kıyasın terimleri arasında hiçbir ilişki temelde ortaya çıkarılan sonucu doğurmaz. Şöyle ki; “Boncuk, kuş ve hayvan” terimleri sonucun ulaştığı çıkarım ile hiçbir şekilde bağlı değildir. Russell'a göre bu kıyas; eğer bir şeyin belirli bir özelliği varsa ve bu özellikte olan her şeyin başka özelliği varsa, o da

¹⁰⁷ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 362.

öteki şeyde gözüktür şekilde de ifade edilebilir.¹⁰⁸ O halde terimlerin birbirlerini içermeleri anlamında sözü edilen kıyasın geçerliliği sezgisel olarak kabul edilse de bu yapıdaki ilişkileri ifade etmenin tek yolu belirtilmiş olan kıyas şekilleri değildir.

Kategorik tasımların açıklanması ve kıyaslara dair eleştirilere yer verilmesinin ardından kategorik olmayan tasım şekilleri açıklanabilir. Kategorik olmayan tasımlar, çıkarım içerisinde en az bir tane kategorik olmayan öncül barındıran kıyas çeşitlerine denir. Önermelerin bağıntısal çeşitleri açıklanırken onlar, kategorik, hipotetik ve disjunktif olarak ele alınmıştır. O halde kategorik olmayan tasımlar, koşullu ve ayrık olarak belirlenebilir. Koşullu tasımlar; içerisinde “ise” mantıksal değişmezini* barındıran ve bu değişmezi de büyük öncül içerisinde bulunduran kıyas çeşitlerine denir. Aristoteles’in koşullu yapıda bulunan önermeleri birleşik yapıda ele almadığı, onları tek konu barındıran basit önermeler olarak ele aldığı daha önce de vurgulanmıştır. Bundan ötürü ona göre koşullu ayrı bir önerme olmadığı için koşullu kıyas tiplerine dair ayrı bir açıklama da yoktur. O, koşullu yapıdaki önermeleri öncelikle saçmaya irca şeklindeki ispat yolu ile ele almaktadır. Saçmaya irca:

*“Sonucun çelişği konulduğu ve buna öteki öncül ilâve olunduğu zaman-bu bütün şekillerde olabilen bir şeydir- kıyas saçmalık yoluyla ispat olunur. Gerçekte, bu kıyas akse benzer, ancak şu farkla ki akis bir kıyasın olmuş olmamasını iki öncülüün benimsenmesini farz eder; halbuki saçmalığa ircada karşının doğruluğu hasmın muvafakatine bağlı değil, kendi öz açıklığına bağlıdır. Terimler her iki halde de aynıdır.”*¹⁰⁹

Bu durumda saçmalığa icra yolu ile ispat, kabul edilen sonucun çelişğinin alınması ile mümkündür. Bu ispat bir nevi doğru olanın inkarının ortaya konulmamasına dayanır ve o, bu yollu ispatın bütün konulardaki olanaklarını açıklamaya girişmiştir. Bununla birlikte koşullu önermelere dair ispat, saçmaya ircanın dışında normal koşullu ya da doğrudan ispat yoluyla da yapılabilir. Doğrudan ispatta, ortaya konulmak istenen sonuç daha kolay kanıtlanabilir başka önermeler aracılığı ile sağlanır. Kanıtlanmak istenen önermenin geçerliliği, akıl yürüten insanların aralarındaki basit uyları veya

¹⁰⁸ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabcı Yayınevi, 1996, s. 47.

*Mantıksal değişmezler: Doğru, yanlış, belirsiz, değil, ise, ancak ve ancak, ve, veya (üç değerli mantık). Bkz. Kadir Çüçen, *Mantık*, 11. Baskı, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2018, s. 200.

¹⁰⁹ Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 152.

yeni bir aracı önerme vasıtası ile gerçekleşir.¹¹⁰ Aristoteles'e göre koşullu kanıtlama daha çok diyalektik bir kanıtlamadır. Aristoteles, diyalektik önermeleri ya da çıkarımları daha çok *Topikler* adlı eserinde ele almıştır.¹¹¹

“İspatçı öncüller diyalektik öncülden şu yönden ayırdır: ispatçı öncülde çelişmenin iki bölümünden biri alınır; halbuki diyalektik öncülde hasma çelişmenin iki bölümünden biri sorulur.”¹¹² İspatçı öncüller veya diyalektik öncüller Aristoteles'in özne-yüklem temeline kurduğu mantığı nedeni ile, bir şeyin diğer bir şeye yüklenmesi açısından kıyas şekline girebilir. Ancak ispatçı öncüller doğrudan bir hükme dayanabilirken, diyalektik öncüller için bu durum geçerli değildir.

Çıkarımlar başlığı altında; Aristoteles'in tasımları ele alış tarzına bakıldığında, kategorik olmayan tasımlar söz konusuysa onun yalnızca ise, veya bağlaçlarını kabul etmektedir. Buna göre bir çıkarım, kıyas, ispat ve diyalektik öncüller hipotetik tasımlar içerisinde ele alındığında yalnızca iki şekilde geçerlidir. Bunlar; ön bileşenin evetlenmesi ve art bileşenin değillenmesi şeklindeki çıkarımlardır.¹¹³ Bununla birlikte ayrılcı öncüllü tasımlarda ise yalnızca ön ve art bileşenin değillendiği çıkarımlar geçerlidir. Tüm bu bilgilerin ışığında Aristoteles'e göre öncüllerin doğasının ispatçı, kıyasçı ve diyalektik temelli olduğu görülmektedir.¹¹⁴ Bununla birlikte sonraki dönemlerde onun kıyas yapısı içerisinde ele aldığı tasımlar, kategorik olan tasımlar ve kategorik olmayan tasımlar olarak net çizgilerle ayırt edilmiştir. Bu çalışmada da bu tasımların nasıl ele alındığı, geçerli olması için nasıl bir yapıda olması gerektiği, Aristoteles mantığı açısından veya günümüz mantığı açısından bu tasımların ne ifade ettiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın bu bölümü içerisinde Aristoteles'in mantığı için önem arz eden başlıca konular, ana hatları ile ele alınmıştır. Bununla birlikte, onun mantığı üzerine yapılan araştırma, sadece “mantık” dizgesiyle sınırlı kalmayıp metafiziğine dahil olan belirli görüşlerine değinilmek durumunda kalmıştır. Şimdi ise, yer yer Aristoteles'e yönelik ifade edilen eleştirilerin özellikle Russell tarafından nasıl ele alındığı açıklanacak ve bu konunun ayrıntılarına girilecektir.

¹¹⁰ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017, s. 71.

¹¹¹ Aristoteles, *Organon 5 Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 3.

¹¹² Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 4.

¹¹³ Doğan Özlem, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017, s. 211.

¹¹⁴ A.g.e., s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSSELL'İN ARİSTOTELES'İN MANTIĞINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

1. RUSSELL'İN GÖZÜNDEN ARİSTOTELES'İN MANTIĞINA GENEL BİR BAKIŞ

Aristoteles'in *Metafizik* ve diğer birçok eserinin mihenk taşı, var olan ve bu var olan üzerindeki neden ve niçin'e dair sorgusunda sözü geçen bilgeliğin, ilk felsefenin ve teolojinin konu edindiği bilginin en mükemmel biçimini yakalama arzusudur. Nitekim bu arzunun kendisini nihai olarak sergilediği konu, onun mantık üzerine olan çalışmalarıdır. Mantık, ona göre bir araç, bilime ve tanıtlamalı bilginin ortaya konulması için doğru ve kesin yolları ortaya koyan bir yöntemdir. Bu doğrultuda da onun mantığı, bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ele alındığı gibi ispat üzerine bir araştırma olmakla birlikte o, kıyas biçimindeki ispat şekline diğerlerinden daha fazla önem vermiştir. Aristoteles'e göre kıyas formlarının mükemmel yapıları, bilimin bilgisinin kesinliğine daha çok yaklaştıracaktır. Nitekim, bilgi veren bir tasım olarak tanıtlamalı bilgi de onun tüm çabasının doruk noktasıdır. Onun mümkün olan tüm kıyas çeşitlerini bıkamak bilmeksizin araştırması günümüz mantığının geldiği nokta için kıymetli bir konu olarak görülebilir.

Aristoteles'in felsefesi* olarak nitelenen konuların tümü gerek içerisinde bulunduğu dönemin kritik oluşu, gerekse onun çalışmasının kapsamlı ve sistemli oluşu sebebi ile kendisinden sonraki çağlar içerisinde kaçınılmaz bir hal almıştır. Nitekim Russell'm da görüşü bu yöndedir. Ona göre: "Bir filozof olarak Aristoteles kendisinden önceki bütün filozoflardan birçok bakımdan farklıdır. Bir profesör gibi yazan ilk kişidir. Yazdıkları sistematiktir, tartışmaları başlıklara ayrılır, ilhamlı bir peygamber değil, profesyonel bir öğretmendir. Eserleri eleştireldir, dikkatlidir, yavandır."¹¹⁵ Aristoteles'in felsefesinde ortaya koyduğu eserler ve onun bu konudaki araştırmaları farklı kişiler ve dönemlerde yorumlanması ve genişletilmesi ile birlikte daha da kapsamlı bir hale gelmiştir.

*Aristoteles'in felsefesi: Mantık, fizik (doğa), psikoloji, canlı doğa ve felsefe üzerine çalışmaları. Bkz. H. Nur Erkızan, A. Kadir Çüçen, *Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefesi Tarihi*, 1.Basım, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013, s. 117.

¹¹⁵ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 299.

Doğal olarak Aristoteles'in felsefesi üzerine çalışmaların kapsamındaki bu genişlik, onun mantığını da etkilemiştir. Ancak Russell, onun mantığını sadece tek bir kişiye ait bir çalışma olarak değerlendirmemiş aksine, Aristoteles'in kendi çalışmaları temelinde ve devamında uzunca bir sürecin ardından ortaya çıkan bir ürün olarak klasik geleneğe bağlı mantıksal çalışmalar şeklinde ele almıştır. Bu konuda onun sözlerine yer verilebilir: "Mantık, Orta Çağ'da ve oradan günümüze dek, tasımsal çıkarımın teknik terim ve kurallarının skolastik bir derlemesi olmaktan öte bir anlam taşımamıştır."¹¹⁶ Bu çalışma içerisinde ele alınan konular genel olarak Aristoteles'in kendi metinlerine bağlı kalınarak açıklansa da Russell'ın bu açıklamasına dayanarak Aristoteles'in mantığı olarak ele alınan tüm yapı, doğal olarak tüm geleneksel mantığa bağlı olan mantık sistemlerini de kapsamaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü içerisinde yer yer Aristoteles'in mantığının birçok açılardan eleştirildiğinden bahsedilmiştir. Bu eleştirilere yer verilirken, yine onun geniş anlamda tasımsal çıkarımlar üzerine kurguladığı çalışmasının bir taraftan onun mantığının değeri olduğu ifade edilmişken bir taraftan da bu yapıda ele alınan çıkarımların eksik yönleri ifade edilmiştir. Russell'a göre Aristoteles'in sistemli bir filozof olması, ne yazık ki onun çalışmalarını, özellikle de mantık üzerine olan çalışmalarını tek yanlılıktan kurtaramamıştır. Aristoteles'in olağan her bir önerme çeşidi üzerine durması veya olağan her bir çıkarımı açıklamaya çalışması büyük bir çabanın örneğidir ancak Russell'a göre onun mantığı sadece ve sadece sağduyu ile seyretilmiş bir çalışmadır.¹¹⁷ Bununla birlikte Russell'ın klasik geleneğe dair genel tutumu şu şekildedir: "Ben, klasik geleneğin ayırt edici niteliğinin ve şimdiye dek felsefede bilimsel bir tutuma karşı çıkan başlıca engelin, bu inançtan doğan herhangi bir öğretiyi değil de bu inancın kendisi olduğu görüşündeyim."¹¹⁸ Russell'a göre Aristoteles geleneğine bağlı olan mantık sistemleri, devamında sadece mantığın ilerlemesine engel oluşturmamıştır. Aynı zamanda bu temele bağlı olan her türden felsefi öğretiyi, bilimsel gelişmelerin ilerlemesi için de bir engel ortaya çıkarmıştır.

¹¹⁶ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996, s. 37.

¹¹⁷ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 303.

¹¹⁸ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996, s. 13.

Aristoteles geleneğine bağlı olan mantık sistemlerinin önemli bir konusu olan kıyas öğretisine bakıldığında, bu öğretinin bir taraftan formel mantığın dayanağı olduğu ifade edilebilir. Ancak Russell'a göre, bu mantığın derinlemesine araştırılmasının ardından Aristoteles geleneği doğrultusunda geliştirilen dizgeler ve en temelde kıyas öğretisinin kendisi, formel mantığın başlangıcını değil sonunu getirmiştir.¹¹⁹

Bu doğrultuda, Russell'ın, Aristoteles geleneğindeki mantık sistemlerine karşı takındığı tavır ve onun mantığına yönelik eleştirilerinin açıklanacağı bu bölümde, konu içeriklerinin belirlenmesi yine onun kendi sınıflaması dahilinde oluşturulmuştur. Nitekim onun, bu mantık sistemine dair ifade ettiği temel eksiklikler şu şekildedir:

1. Biçimsel kusurlar.

2. Diğer tümdengelimli argüman biçimleriyle karşılaştırıldığında, kıyasa aşırı değer verme.

3. Bir argüman biçimi olarak tümdengelim aşırı değer verme.¹²⁰

Russell'ın, Aristoteles geleneğine bağlı olan mantık sistemleri söz konusu olduğunda ortaya koyduğu eleştirilere dair az önce alıntıda belirtilen sınıflamasına bakıldığında onun, genel olarak kurulan önermeleri, çıkarımları ve akıl yürütme türlerini konu edindiği görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada da belirlenen içerik de Russell'ın temel belirlenimine bağlı olarak oluşturulmuştur. Çalışmada, öncelikle Aristoteles'in metafizik üzerine geliştirdiği düşüncelerinin mantık ile ilişkisi bağlamında oluşturduğu sistem üzerine eleştiriler açıklanacaktır. Daha sonra, biçimsel kusurlar çerçevesinde Aristoteles ve onun geleneğine bağlı olarak geliştirilen mantık sistemleri içerisinde özne-yüklem mantığına bağlı önerme biçimlerine ve kıyas şekillerine yönelik eleştiriler ortaya konulacaktır. Son olarak ise çoğunlukla tümdengelimsel çıkarımlara değer veren bu mantık sistemlerine karşı, Russell'ın tümevarım üzerine düşüncelerinin ne olduğu ve mantık içerisinde nasıl kullanılabileceğine dair sorular cevaplanacaktır.

Bu bölüm içerisinde ele alınacak konuların ana fikri ise; geleneksel mantığa bağlı olan tüm çalışmalardan ziyade, öncelikle mantık çerçevesinde geliştirilmiş olan düşünceler üzerinde, tamamıyla bir problem olarak ele alınan öğretinin eleştirel dayanakların Russell'a göre ne olduğunun ifade edilmesidir.

¹¹⁹ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 359.

¹²⁰ A.g.e., s. 360.

2. RUSSELL'İN METAFİZİKSEL KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE ARİSTOTELES MANTIĞINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Metafizik kavramının kendisi, temelde Aristoteles'e ait bir kavram olmamakla birlikte o, varlığın bilimini belirtmek üzere, bir ayırım yapmaksızın “bilgelik”, “felsefe”, “ilk felsefe” ve “teoloji” deyimlerini kullanmıştır.¹²¹ Günümüzde, onun eserlerinin kendisinden sonraki dönemlerde bir araya getirilmesi ve onların şerhlerine dayanarak açıklanması sonucunda, Aristoteles'in varlığın ve nedenlerin bilgisini ortaya koyduğu bu temel eser, *Metafizik* (meta ta physika) olarak adlandırılmaktadır. Bu doğrultuda metafiziğin etrafında döndüğü başlıca temel kavramlar; töz, madde ve form, oluş, kuvve ve fiildir. İlk felsefenin konusu: “Kategorilerin en yükseği, bütün diğerlerinin kendisine ait olduğu ve onun ancak asalakları oldukları kategoridir, cevher'dir. O, her türlü zaman, mekân, vb. bağlantısı dışında kendiliğinde her şeyin, mutlak ve zorunlu varlığın, eşyanın, rölative, mümkün, gelip geçiciye zıt olan ezeli ve ebedi özünün ne olduğunu araştırır.”¹²² Bununla birlikte, Aristoteles'in felsefesinin tümünün birbiriyle ilişkili olduğu daha öncede vurgulanmıştır. O halde, Aristoteles'in birbiriyle ilişkili olan felsefesi içerisinde mantık çalışmalarına bakıldığında, onun varlık ve nedenlerin sorgulanması üzerine çalışmaları ile sıkı bir ilişki içerisinde olması anlaşılabilir bir durum değildir. Aristoteles'in mantık üzerine çalışmalarına bakıldığında, ilk felsefe olarak ifade edilen düşüncelerin her bir noktasının yansıdığı görülmektedir. Tüm bunların ışığında, Aristoteles'in mantığına yöneltilen soruların daha iyi açıklanması için onun mantığı ile metafiziksel kavramları arasındaki ilişkinin ne olduğunun ifade edilmesi dikkate değer bir konudur. Çünkü onun mantığının metafiziksel temellerinin ortaya konulması demek, onun düşüncenin aleti olarak nitelediği araştırmalarının tüm dayanaklarının açıklanması anlamına gelir.

Russell, Aristoteles'in metafiziği üzerine bir giriş yapılacak ise bunun başlangıç noktasının, Platon üzerine yönelttiği eleştiriler olması gerektiğini ifade etmiştir. Russell'ın bu eleştirilerini açıklamadan önce Aristoteles'in Platon'a yönelik eleştirilerinin kısaca açıklanması iyi bir başlangıç olacaktır. Şunu söylemek gerekir ki Platon, Antik Yunan döneminin önemli filozoflarından biridir. Onun varlıklar üzerine geliştirdiği

¹²¹ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 31.

¹²² Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, 5. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, s. 70.

düşünceler, kendinden sonraki dönemlerde “İdealizm” olarak ifade edilen kuramın temelini oluşturmuştur. Günümüzde idealizmin ele aldığı idealar, Platonun anladığından farklı bir anlama sahip olmasına karşın, ona göre *idea*’lar, olgusal düzlemdeki her bir varlığın kendisinden pay aldığı tümelerdir. Asıl gerçekliğin kendilerine atfedildiği *idea*’lar tüm var olanların kaynaklarıdır. Bununla birlikte duyulara sunulmuş olan herhangi bir şeye ya da bunlarla aynı doğa da olanlara tikel; bununla birlikte birçok tikelce paylaşılan ortak öze sahip olana tümel denilir.¹²³ O halde Platon, gerçekliğin kendilerini *idea*’lar olarak belirtmiş olmakla birlikte tümelerin, tözsel olarak kendi başlarına bir varlık alanı ifade edebileceğini ortaya koymuştur. Tümel ve tikel ilişkisi, cümle yapısı söz konusu olduğunda şu şekilde açıklanabilir; özel adlar tikelleri, genel adlar, sıfatlar, edatlar ve eylemler ise tümeleri ifade etmektedir.

Aristoteles’in tümeleri ele alış şekline bakıldığında ise onun, Platon’un aksine tikelleri göz ardı etmediği görülmektedir ki ona göre, Platon’un tümeleri bu şekilde ele alması sonucunda birçok problem ortaya çıkmıştır. Bu problemlerin belki en büyüğü ve Platon’a yönelik eleştiriler içerisinde en bilindik olanı şudur: “Eğer birçok şeyde ortak olan her öge, bağımsız töz mevkiine yükseltirse, duyusal insanla kendisinde olan insanda ortak olan şey de kendi payına üçüncü bir insanı doğuracaktır. Bu üçüncü insan, kendinde insan ve duyusal insanda ortak olan şey, dördüncü bir insan doğuracak ve böylece sonsuza kadar gidilecektir.”¹²⁴ Aristoteles, tümeleri ayrı birer varlık alanı olarak ele almamış, aksine bireylerin niteliklerinin birer ifadesi şeklinde var olabileceğini ifade etmiştir. Russell’a göre Aristoteles’in ifade etmiş olduğu bu ayrım, Platonun ele almış olduğu tümelere dair bir karşı çıkış anlamında bir nebze değere sahip olsa bile, onun mantığı yine bulanık olma niteliğine sahiptir. Çünkü Aristoteles, Platonun idealar hakkındaki düşüğü aynı hataya, kendi metafiziksel kavramlarını açıklamaya çalışırken düşmüştür.¹²⁵ Nitekim Russell’a göre bu hata, en başta form olarak ele alınan tözlerin, kimi zaman tümelerden farklı bir biçimde ele alınmasına rağmen onunla aynı özellikleri taşıyabiliyor olmasıdır. Tüm bu bilgilerin ışığında, Russell’ın Aristoteles’in mantıkla olan ilişkisi bağlamında metafiziksel öğelerine yönelik eleştirilerinin ayrıntılarına girilebilir.

¹²³ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 102.

¹²⁴ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 157 (dipnot 1).

¹²⁵ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s.307.

Russell'a göre Aristoteles'in tümel olarak ifade ettiği şey, en temelde bir öznenin yüklemi olma niteliğine sahiptir. "İnsan ya da adam gibi bir grup adıyla ya da sıfatla gösterilen şeye tümel denirken, bir özel ad tözü gösterir. Bir töz bir bu'dur; bir tümel ise bir 'bu gibi'dir; güncel tikel şeye değil, şeyin türüne işaret eder. Bir tümel bir töz değildir; çünkü o bir, 'bu' değildir."¹²⁶ Yani, Aristoteles'e göre tümel, kendi başına var olamaz, onun var oluşu tikelin, özel adın kendisine bağlıdır. Tümel olana geçişin ayrıntıları daha önceki bölümlerde açıklandığı için burada bu konunun ayrıntılarına girilmeyecektir. Russell'a göre, bir sıfatın veya genel anlamı ile bir tümelin varlığının özel isime bağlı kılınması konusunda Aristoteles'in ortaya koyduğu bu yüzeysel tanım, kesinlikle yeterli değildir. Bu konuda, Russell'a göre, Aristoteles'in ve onun geleneğine bağlı olan felsefe sistemlerinin yaptığı bu yüzeysel yoruma şöyle bir yanıt verilebilir:

"Futbolcu olmaksızın futbolun var olmayacağını kabul etsek bile şu ya da bu futbolcu olmaksızın pekâlâ var olabilir. Bir kişi futbol oynamaksızın var olabildiğini kabul etsek bile 'bir şey' yapmaksızın var olamaz. Kırmızılık niteliği, bir özne var olmaksızın var olamaz ama şu ya da bu özne var olmaksızın var olabilir; benzer şekilde, bir özne bir nitelik olmaksızın var olamaz ama şu ya da bu nitelik var olmaksızın var olabilir. Şeyler ile nitelikler arasındaki ayrımın varsayılan gerekçesi bu yüzden yanılısına gibi görünür. Ayrımın gerçek nedeni, aslında dilbilimseldir; sözdiziminden kaynaklanır. Özel adlar, sıfatlar ve ilişki sözcükleri vardır; 'John bilgedir, James ahmaktır, John James'ten daha uzundur' diyebiliriz. Burada 'John' ve 'James' özel addır, 'bilge' ve 'ahmak' sıfattır, 'daha uzun' ilişki sözcüğüdür. Aristoteles'ten bu yana metafizikçiler bu söz dizimsel farklılıkları metafizik açıdan yorumlamıştır: 'John' ve 'James' tözdür, bilgelik ve ahmaklık tümeldir."¹²⁷

Aristoteles'in özne-yüklem temelindeki mantığı, içerdiği önermelerin yapısı gereği "John, James'ten daha uzundur" önermesinde yer alan "-ten daha uzundur" şeklinde ifade edilen tümce, iki özne arasındaki ilişki içerisinde ifade edilememektedir. Nitekim, bu engel dolayısıyla Aristoteles'in mantığı, günümüzde her türde ifade edilmek istenen düşüncelerin dile getirilmesi olanağına ket vurmuştur çünkü dile getirilmek istenen her türlü tümce için onun temele koyduğu yapı yetersizdir. Bu konuya dair açıklanması gereken asıl sorular şunlardır; şeyler ile onların birlikte ifade edildiği nitelikler arasındaki ilişkiler hangi temelde ele alınmalıdır? Ya da Aristoteles'in metafiziği temelinde oluşturduğu mantığından kaynaklanan sorunlar nelerdir?

¹²⁶ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 302.

¹²⁷ A.g.e., s. 303.

Russell'a göre Aristoteles'in ifadelerdeki bağıntısal yönü görememesinin sebebi, onun metafizik üzerine tutumundan kaynaklanmaktadır. Ona göre tümce içerisindeki her bir ögenin metafiziksel yorumu yeni yeni anlamlandırmalara yol açacak ve bunun sonucunda, ortaya konulmak istenen problemlerin çözümü en başta yola çıkılan problemlerden farklı bir hal içerisine girecektir. Buna nazaran Russell'a göre Aristoteles'in idealar üzerine olan yorumu kesinlikle bir ilerlemedir, sahici ve çok önemli bir sorunla ilgilendir.¹²⁸

Russell'ın tümeller üzerine araştırması söz konusu olduğunda onun bu konuya dair derinden bir sorgulaması olduğu görülmektedir. Ona göre, felsefe öğrenimi içerisinde olmayan kimseler ne yazık ki tümellere dair bir kaygı içerisinde değildir. Buna rağmen onun verdiği örneğe dayanarak; "I. Charles'ın başı kesilmiştir" tümcesinde sağduyuya uygun olarak öncelikle düşünülen şeyler, I. Charles, I. Charles'ın başı, I. Charles'ın başının kesilmesi eylemidir.¹²⁹ Bununla birlikte verilen örneğin sonucunda, akla gelen ilk temsillerin birer tikel olduğu ortadadır, verilen önerme içerisindeki tümel kavramlar ancak onlar üzerine derin bir düşünme sonucunda ortaya çıkartılabilir. Dilsel bir ifade söz konusu olduğunda tümellerin varlıklarının sorgulanması yersiz bir durumdur, bununla birlikte onlara dair araştırmalar mevzubahis olduğunda açıklanması gereken asıl konu, tümellerin ne tür varlıklar olduğu sorunudur. Şimdi, bu sorunun önemini belirtmek ile birlikte Russell'ın tümeller üzerine temel düşüncelerinin, bu doğrultuda da ona göre, *a priori* olan yargıların açıklanması doğru olacaktır.

Russell'a göre somut ve soyut nesnelere tümü iki ayrı biçimde tasvir edilir. Bunlar; dolaysız tanıma, dolaylı (tasvirle) tanımadır.¹³⁰ Bu durumda tümeller de tanıma ve betimleme yolu ile bilinebilir. Söz gelimi, tümellerin tanıma yolu ile bilinebilir olanlarına örnek olarak ak kavramı ifade edilebilir. Russell'a göre, bir parça ak şey görüldüğünde öncelikle tikel ak duyumsanır fakat birçok ak şey görüldüğünde bunların hepsinde ortak olan aklık kolayca soyutlanabilir.¹³¹ Aristoteles de tümellere, tikellerin ortak olan niteliklerinin soyutlanması doğrultusunda ulaşılabileceği düşüncesindedir.

¹²⁸ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 304.

¹²⁹ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 103.

¹³⁰ Teo Grünberg, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 45.

¹³¹ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 111.

Aristoteles, bir tikelin özünün tümel ile ortaya çıkabileceğini ifade ederek tüm önerme yapılarına keskin sınırlar çizmiştir, bunun sonucunda bağıntı ortaya koyan her türden önermeler göz ardı edilmiştir. Bununla birlikte, Russell'ın tümeller üzerine araştırmasında değindiği konulardan birisi olan *a priori* yargılar, yapıları gereği tümeller arasındaki bağlantıyı ifade ederler. Yani her bir *a priori* bilgi iki veya daha fazla tümel arasındaki bağıntının bir göstergesidir.¹³² Nitekim o, *a priori* bilgilerin tümeller arasındaki bağıntının bir ifadesi olduğu düşüncesinin kanıtlanması için *a priori* yargıların sadece tümeller üzerine olduğunu belirtmenin yeterli olacağını ifade etmiştir. Bu konuda onun sözlerine yer vermek gerekirse: “Bu ölçü uygulandığında, tikeller üzerineymiş gibi görünen birçok önerilerin evrenseller üzerine olduğu anlaşılır, ‘iki iki daha dört eder’ özel durumunda onu ‘iki ikilikten oluşan herhangi bir takım dörtlük eder’ anlamında yorumlamış olsak bile, ‘takım’, ‘iki’ ve ‘dört’ün ne anlama geldiğini anlar anlamaz önermeyi anlayabileceğimiz, yani onun neyi bildirdiğini görebileceğimiz açıktır.”¹³³

Russell'ın *a priori* bilgilere dair alıntıda belirtilen yöntemine bağlı kalınarak; “iki iki daha dört eder” önermesine yakından bakıldığında, bu önerme, eğer tikel yargıları belirtecek ise onun var olduğu tüm tikel örneklerle bakmak imkansız başarmak anlamına gelir ki bu mümkün değildir çünkü bu tarz bir örneklendirme sonsuza kadar giden bir araştırmadır. Öte yandan eğer *a priori* yargılara ulaşmak için yeterli tikel örneği baza almak olanaklı ise ‘ikilik’ ve ‘çiftlik’ şeklindeki ifadelerin, yapısal olarak tikel anlamda ele alınamayacağı da açıktır. O halde ona göre, şu sonuca varılabilir: “Yani, genel önermelerin *a priori* olmasına karşın onun gerçek tikellere bütün uygulamaları deneyi gerektirir. Bu yüzden de bir deneysel ögeyi içerir.”¹³⁴. Aristoteles'in mantığının biricik ödevinin tümel ile tikel arasındaki doğru ilginin ne olduğunu ortaya koymak olduğu söylenebilir. Ona göre var olan tikeller, onlara yüklenen tümeller aracılığı ile bilinebilir. Bununla birlikte bu tümele dair çıkarımlarımızın asıl temelinin tikel öğeler oluşturur. Aristoteles, tümel bilginin dayanaklarının tikele dair olduğunu belirtmek ile birlikte Russell'ın da ifade ettiği gibi sahici ve önemli bir konuda ilerleme kaydetmiştir ancak onun birey ve tümel üzerine olan yorumları metafiziksel sınırlar içerisinde kalmıştır, bu ise tikel tümel ilişkisi içerisindeki bağlantının göz ardı edilmesiyle sonuçlanmıştır.,

¹³² Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 113.

¹³³ A.g.e., s. 114.

¹³⁴ A.g.e., s. 115.

2.1. RUSSELL'İN ARİSTOTELES'İN ÖZ, FORM ve TÖZ KAVRAMLARINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Russell'ın Aristoteles'in metafiziksel kavramlarına yönelik bir diğer eleştirisi, onun ele aldığı "öz" kavramına yöneliktir. Aristoteles'in "bir şeyi ne ise o yapan, zorunlu olan" şeklinde tanımladığı "öz" kavramı, hem tek tek var olan bireylerin, hem de tür ve üst tür adları olan tümellerin ayırt edici özelliklerini yani "özlük"lerini ortaya koyma anlamında tanımın yegâne amacıdır. Russell'ın "öz" terimine dair yorumu şu şekildedir: "Bu, hiçbir şekilde 'tümel' ile eş anlamlı değildir. Sizin 'özünüz', 'bizzat doğanız gereği ne iseniz o dur'. Şöyle denilebilir: kendiniz olmaktan, yalnızca bireysel bir şey değil, bir tür olmaktan çıkmaksızın kaybedemeyeceğiniz özelliklerinizin bir özü vardır. Bir türün tanımı, onun özünden söz etmeye dayanmalıdır."¹³⁵

Daha önce Aristoteles'in varlıklar üzerine olan sorgulamasının nedenler üzerine olan bir sorgulama olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenlerden ilkinde göre bir şey, kendisinden yapıldığı şey ile ifade edilir. İkincisi bu şeyin formuna, biçimine yöneliktir. Üçüncüsü, o şeyin meydana getiren, eylemde bulunan ile ilgili, dördüncüsü ise o şeyin meydana gelmesindeki veya getirilmesindeki amaç ile ilgilidir. O halde, ağaçtan bir masa düşünüldüğünde Aristoteles'e göre bu masanın maddi nedeni, ağaçtır; formel nedeni hem maddenin vücut bulduğu hem de kendini gerçekleştirdiği neden olarak masadır; onu yapan kişi, hareket ettirici nedeni olmakla birlikte ereksel neden, onun amacını belirtmekle birlikte, yine masa formunu oluşturma gayesidir. Russell'a göre buraya kadar Aristoteles'in madde ve formu bu biçimde ele alması anlaşılabilir bir durumdur. Buna karşın Aristoteles'in madde ve form kavramlarına dair ortaya koyduğu açıklamalar başka bir açıdan bakıldığında ortaya problemler çıkarmaktadır. Onun, form kavramını ele alma şekli, nitekim bu problemlerin temel kaynağıdır.

Daha önce doğrudan Aristoteles'in sözlerinden de aktarıldığı gibi formun anlamları genel olarak şu şekildedir; maddenin bir ögesi olma anlamında form, maddeye biçimini vermesi yani ona bir sınır belirlemesi anlamında olan form, maddenin yegâne ereği olması anlamında form ve en temelde "maddenin özünü" ortaya çıkarması anlamında form. Russell'a göre: "Aristoteles'in anlatmak istediği şey, açık sağduyu gibi

¹³⁵ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 304.

görünüyor. Bir şey sınırlanmış olmalıdır ve sınır o şeyin formunu oluşturur. Bir miktar su alalım; suyun bir kısmı kabın içine kapatılarak geri kalan sudan ayrılabilir; o zaman suyun bu kısmı bir 'şey' olur ve bu kısım geri kalan homojen kütleden ayrılmadığı sürece, bir 'şey' değildir."¹³⁶ O halde "masa" bir 'şey' dir ancak "ağaç" kendi özünün yani toprağın parçası olmaktan çıkmamıştır. Doğallıkla açık olarak bir formun tam anlamıyla tözsellik veriyor olduğunu ifade edilemez.¹³⁷ Formlar Aristoteles'e göre, kimi zaman birincil tözler anlamında kullanılır ve tümcelerin taşıyıcısı konumundadır, bu anlamda onlar zaten tözseldir. Kimi zaman ise formlar ikincil tözler olarak ifade edilir ve onlar tümce içerisinde yüklenen konumundadır, bu durumda ise doğal olarak tümeldir. Aristoteles, birincil tözlerin her şeyin dayanağı olduğunu ifade etmiştir. Bu, Russell'ın da ifade ettiği gibi ontolojik olarak kimi zaman kabul edilebilir bir durumdur ancak onun kurduğu tanımlar ve bu doğrultuda geliştirdiği önermeler içerisinde bilgi veren ögenin sadece tümele ait olması, günümüz mantık sistemleri için oldukça yavan bir bakış açısıdır.

Russell'a göre, bu durumda: "Bir kişi tunç bir küre yaptığında hem madde hem form zaten vardı; yaptığı tek şey onları bir araya getirmektir; ne kadar tunç yaparsa, o kadar form yapar. Her şeyin maddesi yoktur; öncesiz ve sonrasız şeyler vardır ve uzayda hareket edenler hariç, bunların maddesi yoktur. Şeyler form kazanarak gerçeklikte çoğalır; formsuz madde yalnızca bir potansiyeldir."¹³⁸ Aristoteles'in formun tözsel olarak ifade etmesi, onu Platon'un bağımsız gördüğü *idealar* ile aynı kefeye koyuyor gibi görünmektedir. Aristoteles'in mantık söz konusu olduğunda ontoloji temelli bir epistemoloji yaptığı açıktır. Nitekim onun metafiziksel kavramları birer bilgi kuramına dönüştürüldüğünde, genel bir kavram olan tümel ile tikel arasındaki uçurum büyümüş, sadece tümelerin bir değere sahip olabileceği, yalnızca tümelerin tanımının yapılabileceği bir öğretiy haline gelmiştir. Bu durum, özellikle Aristoteles mantığının Skolastik yorumuna hâkim olan bir düşüncedir. Bununla birlikte, Aristoteles;

Bütün insanlar ölümlüdür

Sokrates insandır

O halde Sokrates ölümlüdür

¹³⁶ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 305.

¹³⁷ A.g.e., s. 306.

¹³⁸ A.g.e., s. 307.

İfadesinde, “bütün insanlar” tümcesi, bir anlamda Sokrates’in belirttiği ile aynı türden bir kendiliği ifade etmiştir.¹³⁹ Bu, bir türün bir töz olarak ele alınmasının bir yansımasıdır. Çünkü Aristoteles’e göre ferdi örneklerin doğrudan birincil tözleri ifade etmesine karşın, tümel olan tür ve üst tür adları ikincil tözlerdir. Yukarıda örneği verilen çıkarım söz konusu olduğunda “bütün insanlar” ile “Sokrates”in ifade ettiği terimlerin aynı şey olmadığı ortadadır. Aristoteles, Sokrates’in öz gereği insan olması nedeniyle ölümlü olacağını ifade etmiştir ancak “Sokrates ölümlüdür” önermesinin geçerliliğinin kabul edilebilmesine karşın “tüm insanlar ölümlüdür” önermesinin geçerliliği kabul edilemez çünkü bu her bir insan bireyinin ölümlü olması deneyimine dayanır ki bu deneyimin kendisi imkansızdır. Russell’a göre: “Töz, kısaca, bir özne ile bir yüklemden oluşan cümle yapısının dünya-yapısına aktarılmasından kaynaklanan metafizik bir hatadır.”¹⁴⁰ Aynı zamanda yine ona göre;

“Töz aslında olayları gruplar halde toplamanın yalnızca kolay bir yoludur. Bay Smith hakkında ne bilinebilir? Ona baktığımızda bir renk örüntüsü görürüz; konuşmasını işittiğimizde, bir dizi ses işitiriz. Bizim gibi onunda duygu ve düşünceleri olduğuna inanırız. Peki, Bay Smith’i bütün bu oluşlardan ayıran şey nedir? Oluşların asılacağı hayali bir askı. Aslında nasıl ki dünyanın dayanacağı bir öküze ihtiyacı yoksa, oluşlarında bir askıya ihtiyacı yoktur.”¹⁴¹

Tüm bilgilerin ışığında şunlar söylenebilir; Russell’a göre Aristoteles, mantığın temellerine metafiziksel öğeler aşılıyarak büyük bir hataya düşmüştür ve o, tek biçimci bir önerme kalıbı kullanarak bu hatayı daha da pekiştirmiştir. Bir özne ve bir yüklem şart koşulmasıyla birlikte bu durum, en temelde metafiziksel öğelerin yansıtılması için mükemmel bir zemin sağlamıştır. Bu nedenle onun, ontolojiye dayalı bir mantık araştırması yaptığı söylenebilir. Ancak Russell’a göre mantık, dilin günlük kullanımının karmaşasından ve metafiziksel öğelerden arındırılmalıdır. Aristoteles’in çalışmasını bir adım daha ileri götüren Hegel mantık ve metafiziği özdeş kılmıştır. Bu durumda ortaya varlık, varoluş, tanrı, öz vb. kavramlar ile uğraşan bir çalışma ortaya çıkmıştır. Oysaki Russell’a göre mantık ve matematik a priori’dür.¹⁴² Russell’ın eleştiri dayanaklarının diğer bir konusu ise sözü geçen özne-yüklem temelindeki mantıksal önermelere dayanır.

¹³⁹ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 362.

¹⁴⁰ A.g.e., s. 369.

¹⁴¹ A.g.e., s. 368.

¹⁴² Eylem Sezgin, *Bertrand Russell’in Mantık Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 69.

3. ARİSTOTELES'İN MANTIĞI İÇERİSİNDEKİ ÖZNE-YÜKLEM İLİŞKİSİNE YÖNELİK RUSSELL'İN ELEŞTİRİLERİ

Her türden deneyimlerinin aktarmasının bir aracı olan dil üzerine dolaylı olarak bir araştırma konusu olan mantık, dilin içerdiği cümle ve cümle yapılarını farklı şekillerde ele almaktadır. Tümce ve bu tümceler üzerine orta çıkan bu ayırım, yine mantık üzerine geliştirilen sistemler içerisinde farklı biçimlerde ele alınmış, bu doğrultuda farklı çeşitlerde özel mantık unsurları ortaya çıkmıştır. Bu mantık sistemlerine; kavramlar mantığı, özdeşlik mantığı, kipler mantığı, çok değerli mantık, vb. örnek olarak gösterilebilir.¹⁴³ Nitekim: “Zihnimiz, fikirleri elde ettikten sonra, onlar arasında birtakım bağlar kurmaya çalışır. Mesela “ağaç, canlı” kavramları zihnimizde bulunsunlar. Bu iki fikir arasında bir ilgi kurmadan ağacın canlı olduğunu anlamaya imkân yoktur. Ancak “ağaç canlıdır” dediğimiz zamandır ki, bu bağı kurmuş ve ağaçtaki yaşama vasfını ortaya koymuş oluruz.”¹⁴⁴ Mantıksal anlamda bir ifade belirtmek isteniyor ise bu belirtilen ifadelerin az önce alıntıda sözü geçen bir yapıda olması gerektiği açıktır. Bununla birlikte, ele alınan bu ifadeler birer önerme olarak tek başına anlamlı ifadeler de içerebilir, başka kelimeler ile kullanıldığında anlamlı olan ifadeler de içerebilir. Daha net bir şekilde açıklamak gerekir ise: “Kategorematik deyimler, başka deyimlerle birlikte olmadan, *‘tek başına anlamlı’* olan deyimler; sinkategorematik deyimler ise tek başına anlamlı olmayıp ancak başka deyimlerle *‘birlikte anlamlı’* olabilen deyimlerdir. Örneğin; ‘insan’ gibi bir isim, ‘mavi’ gibi bir sıfat, ‘gülüyor’ gibi bir fiil, kategorematik; ‘ve’, ‘veya’, ‘dır’, ‘bazı’ gibi sözcükler sinkategorematiktir. Matematikte kullanılan parantezler matematik diline ait sinkategorematik deyimlerdir.”¹⁴⁵

Mantıksal anlamda, bir önermenin öğelerinin nasıl bir biçimde olması gerektiği konusunda daha öncede açıklama yapılmış olmasına dayanarak bu konunun ayrıntılarına girilmeyecektir. O halde dilin günlük kullanımına karşın, mantık adına kurulan önermeler hakkında verilen tüm bilgiler ışığında şu ifade edilebilir ki, tıpkı Aristoteles’te olduğu gibi bir önerme en basit hali ile; “ağaç” (özne), “canlı” (yüklem), “-dır” (kopula) öğeleri ile birlikte basit ya da bileşik bir yapıda ortaya çıkabilir. Nitekim Aristoteles ifade ettiği önermeleri, nitelik, nicelik, bağıntı ve kiplik fark etmeksizin yalnızca özne-yüklem

¹⁴³ Teo Grünberg, *Sembolik Mantık El Kitabı 2*, 1. Baskı, Ankara: METU Press, 2000, s. I-II.

¹⁴⁴ Hasan Ali Yücel, *Mantık Dersleri*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1954, s. 23.

¹⁴⁵ Teo Grünberg, *Anlama, Belirsizlik, Çok-Anlamlılık*, 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s. 14.

yapısında oluşturmuştur. Onun bu temelde ele aldığı önermeler, kendisinin metafiziğine de uygun bir yapıda olmak ile birlikte bir özne, onun ifade ettiği türden bir tözselliğin dışavurumu iken, bir yüklem de bu tözselliğin ortaya çıkmasını sağlayan metafiziksel bir ögedir. Russell'ın da ifade ettiği gibi kurulan her bir önerme tek bir özneyi içerir ki bu sayede hem tanımın hem de özün taşıyıcısı haline gelir: “Şimdi, geleneksel mantık da der ki, her önerme bir özneye bir yüklem verir ve bundan da yalnızca tek özne, o da Saltık, olabileceği çıkar, çünkü iki özne olsaydı, bunların iki tane olduğu önerisi her birine bir yüklem veremezdi.”¹⁴⁶

Aristoteles'in metafiziksel kavramları çerçevesinde, onun mantığına yöneltilen eleştiriler açıklanırken, özne-yüklem temelinde ele aldığı tüm önermelerin yapıları gereği, her türden düşüncelerin açıklanmasına yeterli olmadığı ifade edilmiştir. O halde, Aristoteles'in özne-yüklem temelinde ele aldığı önermelerin ne açıdan problem doğurduğunu anlamak için bu yapıda ifade edilen önerme biçimleri üzerinden gidilebilir. Örneğin;

1. “Platon bir insandır”
2. “Bütün insanlar canlıdır”
3. “Bazı hayvanlar solungaçlıdır”

Önermelerine bakıldığında her bir önermenin öğelerine ayrılması sonucunda, özne-yüklem yapısının ortaya çıktığı görülebilir. Bu temelde kurulan önerme yapılarına yöneltililebilecek olan eleştiriler öncelikle şu konudadır: Aristoteles'e göre kendi içlerinde bu yapılar, aynı zamanda işlem ve kaplam ilişkilerini de belirtirler. Örneğin, insan kavramının kaplamı, tek tek insan bireylerinin bulunduğu bir kümeyi ifade ederken, bu kavramın işlemi ise insan olmanın tüm ayırt edici özelliklerini taşır ki Aristoteles'in kavramlar mantığı söz konusu olduğunda aslında uğraşılan konu temelde sınıflama* işlemidir. Bununla birlikte, Aristoteles geleneğine bağlı olan mantık sistemlerinde ele alınan birey-sınıf ilişkisi hakkında şunlar ifade edilebilir: "Mantığın en basit hali olan sınıflar mantığı, yani bir bireyden söz edebilen kavramlar mantığıdır. Bu haliyle sınıflar mantığı kategorik önermeler üzerine kurulu geleneksel mantığın özel bir dalıdır. Ama ne

¹⁴⁶ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996, s. 42.

* Sınıflandırma; varlıkları cins ve türlerine bölerek, onları bir sıra, bir düzen içerisinde göstermektir. Sınıflandırma, aynı zamanda terimleri kaplam derecesine göre ayırmaktadır. Bkz. İbrahim Emiroğlu, Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Terimler Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018, s. 290.

var ki klasik mantık, iki birey arasındaki ilişkiyi yine sınıflar mantığına dayandıran bir ilişki mantığı geliştirmiştir. Oysa başka türden ilişki mantıkları da kolayca geliştirilebilir.”¹⁴⁷ Russell’ın özne-yüklem temelinde oluşturulan önermelere yönelik eleştirisi de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Nitekim Russell’ın bu konudaki eleştirilerinin açıklanması için öncelikle onun da bağlı olduğu lojistik mantık içerisinde bir önermenin nasıl ele alındığını açıklamak daha doğru olacaktır. Yukarıda örneği verilen özne-yüklem temelindeki önermelerin sembolik formülasyonu şu şekildedir;

1. “x bir insandır.” O halde;

(Fx)

2. “x ne olursa olsun, x insan ise, x canlıdır.” O halde;

$(\forall x)(x \text{ insandır} \rightarrow x \text{ canlıdır}); (\forall x)(Fx \rightarrow Gx)$

3. “Öyle bir x vardır ki, x hayvandır ve x solungaçlıdır.” O halde;

$(\exists x)(x \text{ hayvandır} \wedge x \text{ solungaçlıdır}); (\exists x)(Fx \wedge Gx)$

Öncelikle şu söylenebilir ki Aristoteles’in ifade ettiği önermeler içerisinde “insan” terimi özne konumunda yer almaktadır ancak bu terimin niceleme mantığında oluşturulmuş bir formülasyon içerisinde, aslında yüklem konumunda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, görüldüğü gibi basit olarak belirtilen kategorik yapıdaki önermeler, hipotetik yani koşullu bir yapıda olduğu da ifade edilebilir. O halde, verilen üç örnek içerisinde, Aristoteles geleneğine bağlı mantık sistemleri dahilinde oluşturulan önermelerde; özne konumunda olan bir terimin aksine yüklem konumunda olabileceği, dolayısıyla da bu yapıların, görünüşte kategorik önerme sınıfına dahil edilse bile onların gerçekte hipotetik bir yapıya sahip olduğu gösterilmiştir. Peki, özne-yüklem temelinde ele alınamayan önermeler var mıdır? Var ise, bu önermelerin öğeleri arasındaki ilişkiler nasıl ifade edilmelidir? Örneğin;

4. “Ali, Veli’den büyüktür”

Önermesi, görünüşte “Ali” öznesine ve “Veli’den büyüktür” yüklemine sahiptir. Ancak, önermenin konusu yani, sözünü ettiği nesnelere yalnızca Ali’den oluşmamaktadır, aynı zamanda Veli’den de söz etmektedir. O halde hem Ali hem Veli önermenin öznesi olma ayırıcısına sahiptir.¹⁴⁸ O halde, görülmektedir ki minimum iki şey hakkında bağıntı bildiren ifadeler, özne-yüklem temelinde ele alınan ilişkilerden farklı bir yapıya sahiptir.

¹⁴⁷ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 37.

¹⁴⁸ Teo Grünberg, *Anlama, Belirsizlik, Çok-Anlamlılık*, 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s. 17.

3.1. RUSSELL’A GÖRE BAĞINTILAR VE ÇEŞİTLERİ

Önermelerin nasıl bir yapıda olması gerektiği düşüncenin temel formlarının açıklanma girişiminden bu yana hep tartışma konusu olmuştur. Aristoteles’e yer vermek gerekirse ona göre, bağıntılar ancak özne-yüklem bağlamında ifade edilebilir. Yani onun için sadece bir ferdin türünü ve bir türün cinsini ortaya koyan tanımlar, bu doğrultuda önermeler mantık için değerlidir. Ancak modern mantıkçılara göre bu temelde oluşturulmuş önermeler, düşüncelerin ifade edilmesi anlamında yetersizdir çünkü her ifade sadece özne ve yüklemden oluşmaz. Bu durum Russell’ın şu sözleriyle açıklanabilir: “Bu nesne yuvarlaktır” önermesi belirli bir şeye nitelik yüklemek için uygundur ancak, “Bu şey ötekenden büyüktür” önermesinde yalnızca “bu şeyin” niteliği belirtilmez aynı zamanda onun “ötekenden” ile arasında bir ilişki olduğunu ifade eder.¹⁴⁹ Yani, dile getirilen her önerme özne-yüklem temelinde bir kavramın sınıfını bildirmek zorunda değildir. Nitekim “bu nesne yuvarlaktır” ifadesi, tek bir yargıyı, özne-yüklem mantığı açısından tek bir yüklem içerdiği için niceleme mantığında “Fx” olarak ifade edilebilir.

Russell’ın mantıksal sistemler içerisinde, bağıntı bildiren her türden ilişkiler üzerine ayrıntılı bir araştırması bulunmaktadır. Tezin amacı gereği bu bağıntılar, sadece çalışma konusunun sınırları çerçevesinde ele alınacaktır, öncelikle Russell’a göre bir bağıntının ne ifade ettiği açıklanacak, daha sonra ise bu bağıntı çeşitleri ortaya konulacaktır. O halde, iki şey arasında bir ilişki söz konusu olduğunda, “x, y’den sonradır” ifadesindeki “sonra” kelimesinin ne anlama geldiğinin ortaya konulması, ancak “x ve y”nin kendisi ile mümkündür. Bu nedenle Russell’ın da ifade ettiği gibi: “Bir ilişki, bir ilişki olmanın dışında asla ortaya çıkamaz; asla bir özne olarak [ortaya çıkamaz]. Örneğin; ‘x, y’den öncedir dersem, x ile y arasında bir ilişki kurmuş olurum’ şeklinde bir durumu, gerçek olmasalar da her zaman hipotetik terimlerle belirtmek zorunda kalacaksınız.”¹⁵⁰ Russell’a göre, ilişki bildiren bir ifadeler söz konusu olduğunda: “İlişkiler ve yüklemeler birlikte tümeller olarak anılırlar. Bu karmaşıklığın tüm bileşenleri ya tikel ya da tümeldir, ancak en az bir tanesi tümel olmak zorundadır.”¹⁵¹ Nitekim ona

¹⁴⁹ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996, s. 48.

¹⁵⁰ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 72.

¹⁵¹ Bertrand Russell, *Theory Of Knowledge*, England: Routledge, 1913, s. 81.

göre, bağıntı bildiren tümel bir ifade dolaysız bir tanıma gerek duyulmadan var olabilir. Russell bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Edinburgh Londra’nın kuzeyindedir gibi bir önermeyi ele alalım. Burada iki yer arasında bir bağıntımız var ve bu bağıntının, bizim onu bilmemizden bağımsız olarak var olduğu görülüyor. Edinburgh’un Londra’nın kuzeyinde olduğunu öğrendiğimizde, yalnızca Edinburgh ile Londra’yı ilgilendiren bir şey bilmiş oluyoruz: önerinin doğruluğunu, onu öğrenmiş olmakla biz sağlamış olmuyoruz, tersine biz yalnızca, biz onu bilmeden önce de var olan bir şeyi anlamış oluyoruz.”¹⁵² O halde, bağıntı bildiren bir ifade düşünce ile idrak edilir ancak düşünceye bağlı bir şekilde ortaya çıkmaz.

Russell bağıntıları; bakışumlu, bakışumsuz ve bakışumlu-değil, bununla birlikte; geçişli, geçişsiz ve geçişli-değil şeklinde temelde iki sınıf içerisinde ele almıştır. Onun, ele aldığı bu ayrımındaki ilk grup bağıntıları açıklamasına göre; herhangi bir bağıntı A ile B arasında olduğunda, B ile A arasında da oluyorsa buna bakışumlu (symmetrical) bağıntı denir. Herhangi bir bağıntı, A ile B arasında olduğunda B ile A arasında hiçbir şekilde olmuyor ise buna bakışumsuz (asymmetrical) bağıntı denir. Herhangi bir bağıntı, A ile B arasında olduğunda B ile A arasında olma olanağına sahip ise buna da bakışumlu- değil (nonsymmetrical) denir.¹⁵³ Russell’a göre bir simetrik ilişki şu şekildedir:

“A,B’den büyüktür örneğini ele alalım. A’nın B’den daha büyük olması, A ve B’nin ortak yükleme sahip olmalarına bağlı değildir; çünkü bağlı olması halinde bu durum B’nin de A’dan daha büyük olmasını gerektirir. Bunun, A ve B’nin farklı yüklemeler sahip olduklarına da dayanmadığı açıktır; çünkü A, B’den farklı bir yükleme sahipse B de A’dan farklı bir yükleme sahiptir, böylelikle her iki durumda da yüklem ayınlığı ve farklılığı olsun ya da olmasın, simetri bir ilişki elde edersiniz. Örneğin A, B’den, B ise A’dan farklı bir renkte olsun. Bu nedenle, simetrik ilişkiler elde ettiğinizde, yüklem ayınlığına ya da farklılığına formel olarak indirgeme yapmanın mümkün olduğu ilişkilere sahip olursunuz, ancak asimetrik ilişkilerle karşılaştığınızda böyle bir olasılık yoktur.”¹⁵⁴

O halde, alıntıdan da anlaşılacağı gibi, öyle ilişkiler vardır ki bunların karşılıklı olması beklenebilir, ancak kimi bağıntılar vardır ki bunlar arasında başka türlü ilişkiler mümkündür. Örneğin, koca, baba, dede veya önce, sonra, daha büyük, üzerinde, sağında

¹⁵² Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 106.

¹⁵³ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996, s. 50.

¹⁵⁴ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 74.

vs. şeklindeki bağıntılar A ile B arasında mevcut olduğu halde B ile A arasında olmayan münasebetleri ifade edebilir.¹⁵⁵ Russell’ın bu konuya dair bir örneğine yer vermek gerekirse: “Koca” ve onun gibi olan “karı” ilişkisi, asimetriktir; yani, tıpkı “karı” ilişkisinde de olduğu gibi eğer a , b ’nin kocası ise b , a ’nın kocası olamaz. Öte yandan, “eş” ilişkisi simetriktir: eğer a , b ’nin eşi ise o zaman b de a ’nın eşidir.¹⁵⁶

Russell’ın ele aldığı ikinci grup bağıntıların açıklanması ise şu şekildedir; A ile B arasındaki bir bağıntı B ile C arasında da bulunduğu A ile C arasında da bulunuyor ise buna geçişli bağıntı denir. A’nın B ile B’nin C ile bağıntısı hiçbir zaman A ile C’nin bağıntısıyla aynı değilse bu geçişsiz bir bağıntıdır. Bununla birlikte, “bir bağıntı geçişli olmadığı zaman geçişli-değil denir. Örneğin kardeş geçişli değildir, çünkü insanın kardeşinin kardeşi- kendisi de olabilir. Her türden benzemezlikler geçişli-değildirler.”¹⁵⁷ Russell’a göre, “özdeşlik” bağıntısı söz konusu olduğunda, bu bağıntı iki öge arasında ortak bir özelliği ifade edebilir ve bu, geçişli ve bakışumlu bir bağıntıdır. Çünkü; “ $a = b$ ” şeklindeki bir önerme “ $b = a$ ” şeklinde de ifade edilebilir ancak “büyük, sonra, daha sonra” gibi bağıntılar bakışsımsızdır çünkü “Ali, Veli’den daha büyüktür” önermesi söz konusu olduğunda, Russell’a göre farklı büyüklükler söz konusudur. Bu durumda vurgulanan “daha büyüktür” ifadesi, konusu olan öğelerin özelliklerine indirgenemez.¹⁵⁸

O halde, söylenebilir ki belirli türdeki ilişkiler geleneksel mantığın ortaya koyduğu bir biçimde öğelerin birer özellikleri olarak yorumlanabilirken, bu durum, diğer bir çeşit ilişkiler için mümkün değildir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekir ise gelişme gösteren mantığın, matematiğin ve geometrinin yeni dalları içerisindeki postulat ve aksiyomlar, Aristoteles geleneğine bağlı olan özne-yüklem yapıları içerisinde gösterilememektedir. Örneğin, matematikte kullanılan ‘ \leq ’ (küçük veya eşit) sembolünün tanımı şu şekildedir, ‘ $(x < y) \vee (x = y)$ ’ 2-li önerme kalıbı yardımıyla;

$$x \leq y =_{\text{dk}} (x < y) \vee (x = y)$$

Şeklinde tanımlanır.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Bertrand Russell, *Felsefede İlmî Metod*, çev. Hamdi Akverdi, 2. Baskı, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınlar, 2006, s. 44.

¹⁵⁶ Bertrand Russell, *Introduction To Mathematical Philosophy*, London: George Allen And Unwin, 1920, s. 42.

¹⁵⁷ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996, s. 51.

¹⁵⁸ A.g.e., s. 51.

¹⁵⁹ Teo Grünberg, *Anlama, Belirsizlik, Çok-Anlamlılık*, 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s. 28.

Bu doğrultuda, “x, y” şeklinde iki değişkene sahip olan ‘(x<y) v (x=y)’ önermesi, 2-li açık önerme olarak ifade edilir.¹⁶⁰ O halde, örnekte de vurgulanmaya çalışıldığı gibi bir önerme, yüklenen ve yüklenilen arasındaki ortaklıktan çok daha fazla bir şey barındırabilir ve bu durum, sadece iki öge arasında olmak zorunda değildir. Russell’in bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: “Her atomik olguda, doğal olarak bir fiille ifade edilen bir bileşen vardır. Bu tek bileşen, bir nitelik ya da diadik (ikili), triadik, (üçlü) ya da tetradik (dörtlü)... ilişkidir.”¹⁶¹

Tüm bu bilgilerin ışığında şu sonuca varılabilir; Aristoteles ve onun geleneğine bağlı olan mantık sistemleri içerisinde ele alınan önermeler, özne-yüklem temelinde ortaya konulmuştur ve bu temel, öncelikle değişkenler, adlar veya tikeller, tümeller arasındaki bağıntının göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, Aristoteles’in metafiziğine de uygun olarak ifade edilen öznenin, bahsi geçen önerme yapılarına farklı bir şekilde bakıldığında, gerçekte özün ve tanımın taşıyıcısı konumunda olmadığı da görülmektedir. Bu geleneğe bağlı olarak geliştiren mantık sistemi içerisinde ne önerme yapıları ne de özne ve yüklem anlamı gerçekte belirtildiği gibi değildir. Konunun tümüyle özetlenmesi anlamında Russell’in sözlerine yer verilebilir:

“Özne-yüklem mantığına karşı gelemeyenler, sadece bir adım ilerlemeyi göze alırlar; önce ve sonra, az ve çok, sağ ve sol gibi iki terimli ilişkileri kabul ederler. Dil, bu özne yüklem mantığına kapsamına kendini bırakır, böylece, ‘A, B’yi önceler’, ‘A, B’yi aşar’ deriz. Bu türde bir önerme tarafından ifade edilen bir olgunun, bir cismin taşıdığı bir nitelikten oluşamayacağını, iki veya daha çok cismin taşıdığı iki veya daha fazla nitelikten oluşamayacağını kanıtlamak kolaydır. Öyleyse özne-yüklem mantığının genişletilmesi gittiği yere kadar doğrudur, ancak açıkçası, bir sonraki ekleme, zorunlu olarak aynı argümanlarla kanıtlanabilir.”¹⁶²

Buraya kadar, Russell’in eleştiri odaklarının öğeleri; metafiziksel kavramlar çerçevesinde geliştirilen mantıksal dizgeler, yine bu çerçevede geliştirilen özne-yüklem temelindeki önermelerin menfi dayanakları açıklanmıştır. Şimdi ise, Russell’in diğer bir eleştiri konusu; geleneksel mantığın gözde çıkarımları olan kıyaslardır. Russell’a göre, kıyas şeklindeki bir çıkarım mantığa katkı sağlamamış aksine çeşitli alanlardaki çıkarımların tek bir kalıpta ifade edilmesine yol açmıştır.

¹⁶⁰ Teo Grünberg, *Sembolik Mantık El Kitabı 1*, 1. Baskı, Ankara: METU Press, 2000, s. 201.

¹⁶¹ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 65.

¹⁶² A.g.e., s. 169.

4. RUSSELL'İN TASIM (KIYAS) ÖĞRETİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Aristoteles'in kıyas öğretisi, adım adım geliştirdiği mantığının nihai sonucudur ve ona bağlı olan tüm geleneksel mantığın özünü oluşturur. Bu doğrultuda, kesin bilgi üzerine bir araştırma Aristoteles'e göre, ancak kıyasın mükemmel formlarının açığa çıkarılması ile mümkündür. O halde, çıkarımın bir çeşidi olan kıyasın yapısını hatırlamak gerekir ise temel bir açıklama olarak; Sillogistik, B gibi bir yükleme sahip dört standart formdaki iki önermeden, x'in a,e,i,o için bir değişken olması halinde, A,B,C yüklemelerini göz önünde tutarak $A \times C$ formundaki bir önermenin nasıl çıkarılacağını araştırır.¹⁶³ Böyle bir çıkarımın yapılabilmesi, orta terim olarak ifade edilen ve her iki öncülde de bulunup, sonuç önermesinde yer almayan B terimi ile gerçekleşebilir. Bu durumda, ortaya çıkan dört konum,

1. Konum: $B \times C$ ve $A \times B$
2. Konum: $C \times B$ ve $A \times B$
3. Konum: $B \times C$ ve $B \times A$
4. Konum: $C \times B$ ve $B \times A$

Şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte, ele alınan dört konumdaki öncüllerinden elde edilen sonuç önermelerinin tümü, $A \times C$ formunu verir. Görüldüğü gibi kıyas şekilde oluşturulan her bir çıkarımda orta terimin rolü tartışılmazdır, çünkü orta terim her şeyden önce iki öncül arasındaki bağıntının bir göstergesidir.

Russell'a göre, Aristoteles'in en önemli mantık çalışması elbette kıyas öğretisidir. Bu doğrultuda, Russell'ın Aristoteles'in kıyas biçimine yönelttiği eleştiriler temelde iki grupta açıklanabilirler. Bunlardan ilki, Russell'ın kıyas öğretisine geçmeden önce, Aristoteles'in dört standart form basit önerme olarak belirlediği yargı biçimlerindeki tikel ve tümel yapılara yönelttiği eleştirilerdir. Bu konu ile ilişkili olarak Russell, kıyas öğretisinin biçiminin ortaya çıkardığı açmazları açıklamıştır. İkincisi ise, kıyas yapısı altında devleştirilen tümdengelmisel çıkarımlara yönelik eleştirisidir ki bu konu, çalışma içerisinde ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. O halde, ilk olarak Russell'ın birinci grup eleştirilerine geçilebilir.

¹⁶³ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 65.

Aristoteles'in dört standart form basit önerme olarak belirlediği önermeler, nitekim Russell'in mantık üzerine olan tüm araştırmaları içerisinde farklı şekillerde ele alınmıştır. Onun, tikeller, yüklemeler ve ilişkilere dair yorumu bununla birlikte, olgular, atomik ve moleküler önermelere dair yorumu, Aristoteles'in kimi belirlediklerinden büsbütün farklı bir yapıdadır. Her şeyden önce onun geliştirdiği tasvirler teorisi, mantık alanındaki birçok çalışmalara katkı sağlamış, bununla birlikte, bilgi problemi üzerindeki paradoksların çözümünde önemli bir öğreti haline gelmiştir. Onun, mantık alanına yönelik tüzel katkıları başlı başına bir çalışma konusudur ancak bu araştırma içerisinde, Russell'in katkıları, Aristoteles'e yönelik eleştirilenin daha iyi anlaşılması gayesinde gerektiği kadar ele alınacaktır. Öncelikle, Russell'a göre, bir önermeye doğru veya yanlış bir değer yükleniyor ise bu durum ancak "olgu" kavramı ile açıklanabilir. Ona göre, "olgu" ifadesi temelde şu anlamı taşır: "Eğer 'yağmur yağıyor' dersem, bu dediğim belli bir hava durumu çerçevesinde doğru, başka hava durumlarında yanlıştır. Benim ifademi doğru yapan hava durumu 'olgu' diye adlandırmak durumunda olduğum şeydir."¹⁶⁴ O halde, "dinozorların soyu tükenmiştir" gibi bir önermenin doğruluğu, geçmişte zamanın belirli bir bölümde dinozorların yaşadığına ve bununla birlikte, önermede ifade edilen zaman diliminde dinozor türüne ait bir örnek olmadığı olgusuna dayanır.

Aynı zamanda Russell'a göre, soyut ve somut olarak ele alınan tüm şeylerin bilgisi iki türde ifade edilebilir. Öncelikle bir şeyin varlığı, belirli bir çıkarım sürecinin ürünü değilse veya bir takım doğru bilginin aracılığı ile bilinmiyor ise o şeyin varlığı, dolaysız tanınabilir.¹⁶⁵ Örneğin; elime aldığım kalemin bilgisi, yapısı, şekli, rengi gibi ona ait tüm duyu verilerinin tanınması yolu ile, dolaysız olarak bilinebilir. Yani, daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse duyular aracılığıyla doğrudan algılanan bir nesne, dolaysız tanınabilir. Buna karşın, doğrudan duyu verileri ile algılanamayan ancak yine de onlar hakkında "şöyle- şöyle" şeklinde bir tasvirin yapılabileceği bir bilgi türü vardır. Bununla birlikte "şöyle- şöyle" şeklindeki bir tasvir, yani dolaylı olarak tanınmanın kendisi, bilginin sadece duyusal sınırlılığı içinde kalmaması için zorunlu olan bir durumdur.¹⁶⁶ Tasvirler teorisi, özel ad ve tümel arasındaki ayrımın açıklanması adına önemli bir yere sahiptir,

¹⁶⁴ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 46.

¹⁶⁵ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 63.

¹⁶⁶ A.g.e., s. 65.

Bununla birlikte, tasvirleri de kendi içlerinde ikiye ayıran Russell, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “İki tür betimleme vardır; ‘herhangi bir şöyle-şöyle’den bahsettiğimizde ‘belirsiz betimleme’, ‘belirli bir şöyle-şöyle’ (tekil olarak) dediklerimize ‘belirli betimleme’ adını verebiliriz. Örnekler şöyledir:

Belirsiz: Bir insan, bir köpek, bir domuz, bir kabine bakanı.

Belirli: Demir maskeli adam, bu odaya giren son kişi, papalık koltuğunda oturan tek İngiliz...”¹⁶⁷ Russell’a göre, betimleme yoluyla bir bilgi söz konusu ise belli bir nitelikte, yalnız bir nesne olduğu bilinmelidir. Örneğin, Sokrates, “baldıran içerek ölen ünlü Atinalı filozof” tasvirinin bir kısaltması olarak yorumlanabilir. O halde, basit tekil terimler anlamlı olabilmek için salt adlardan kurulu bileşik tekil terimlere götürülmelidir.¹⁶⁸ Yani Sokrates’in anlamlı olabilmesi;

“Sokrates =_{DK}*. Duyusal algı sonucunda elde edilen verilerin fiziki nesnesi”

“Sokrates =_{DK}. Belleğe ilişki olan duyuşsal algıların fiziki nesnesi”

Şeklindeki dolaylı tanımın bir kısaltması olarak görülmesine bağlıdır. Russell’ın şeylerin bilgisine ilişkin ele alınan tanımların kısaca ifade edilmesinin ardından onun, Aristoteles’in temel önermelerine yönelik eleştirilerine geçilebilir.

Önermeler, Aristoteles’in gözünde bir konunun tasdikine veya bir konunun inkarına dayanan; bir veya daha çok bireyi kapsayabilen yargı bildiren ifadelerdir. Bu doğrultuda; ilk olarak, bir tümelin tasdik veya inkârı, ikincil olarak ise bir tikelin tasdik veya inkarına yönelik dört temel yapı ortaya çıkmaktadır. Daha öncede vurgulandığı gibi, bu yapılar daha kolay ele alınma gayesi ile kısaltılmıştır. Bu kısaltmaların hatırlatılması gerekir ise A-E harfleri tümel önermeleri, I-O harfleri ise tikel önemleri temsil etmektedir. Nitekim, bu önermeler arasında zıtlık, çelişki, karşı olum, altık şeklinde birtakım ilişkiler bulunmaktadır. Mantıksal önermeler söz konusu olduğunda Russell’a göre, önem arz eden konu öncelikle tekil ve tümel bir kavramın ne anlam ifade ettiğidir. Bu doğrultuda, Russell’ın Aristoteles’e yönelik eleştirileri de en temelde tikel ve tümel önermelerdeki varoluş sorusunu ile ilgilidir.

¹⁶⁷ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 115.

¹⁶⁸ Teo Grünberg, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 46.

*Verilen bir ifadenin tam olarak anlaşılmasını sağlayan herhangi bir yöntem (işlem veya kural) bu ifadenin bir “*tanım*”ı sayılabilir. Bir örnek olarak: “İ =_{DK} J” şeklinde gösterilir. Bkz. Teo Grünberg, *Anlama Kavramı Üzerine Bir Deneme*, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 217.

4.1. KIYAS İÇERİSİNDEKİ TÜMEL VE TİKEL ÖNERMELERİN VAROLUŞ SORUNU

Russell'a göre, önermelerin tümü iki ayrı grupta ele alınır. Bunlardan ilki, "bütün" ile ilgili olanlar, ikincisi ise "bazı" ile ilgili olanlardır.¹⁶⁹ "Bütün ve bazı" ile ilgili olan önermelerdeki olumsuzlama birer ilişki ifade edebilir. Russell'a göre: "Örneğin, 'Bütün insanlar ölümlüdür', 'bazı insanlar ölümlü değildir'in olumsuzudur."¹⁷⁰ Yani Russell'ın burada ifade ettiği bütün ile ilgili olanlar tümel önermeleri ifade etmekle birlikte, bazı ile ilgili olanlar tikel önermeleri ifade etmektedir. O halde, öncelikle vurgulanmalıdır ki tümel önermeler bir varoluş belirtmezler aksine onlar, konusu geçen varlığın reddini ortaya koyarlar. Örneğin; "tüm hayvanlar ölümlüdür" önermesi aslında ölümsüz bir hayvanın varlığının reddini ortaya koyar. Bu konuda Russell'ın düşünceleri şu yöndedir: "Kesin olarak tümel önermelerin varoluş içermeyen bir şekilde yorumlanabileceğini söylemek istiyorum. Örneğin 'Tüm Yunanlılar insandır' dediğimde, bunun Yunanlıların var olduğunu ifade ettiğini düşünmenizi istemem. Önermelerin kesin olarak bunu ifade etmediği düşünülebilir...Eğer Yunanlılar olmasaydı, hem 'Tüm Yunanlılar insandır' önermesi hem de 'Hiçbir Yunan insan değildir' önermesi doğru olmuş olurdu."¹⁷¹

Aristoteles geleneğine bağlı olarak oluşturulan mantıksal önermeler içerisindeki tümel önermelerin, büsbütün varoluş ifade ettiği ortadadır. Söz gelimi, "tüm insanlar ölümlüdür" önermesindeki "bütün insanlar" terimi tabiatı gereği birden çok konuda tasdik ve inkâr edilendir ki bu ifadeler, kıyas içerisinde bir anlamda varoluş bildirirler. Russell'ın verdiği örnek üzerinden gitmek gerekir ise:

"Örneğin 'Tüm ejderhalar hayvandır ve tüm ejderhalar ateş püskürür, o halde bazı hayvanlar ateş püskürür.' Bu Darapti formunda bir tasımdır, fakat örnekte de görüldüğü gibi bu tasım türü hatalıdır. Bu arada, bu, Leibniz'in matematiksel mantığı inşa etme çabalarına engel olduğu için tarihsel olarak ilgi duyulan bir konudur...Ne zaman iyi bir sistem inşa etse, birkaç kez yapığı gibi, Darapti gibi kalıpların hatalı olduğunu ortaya çıkardı. Eğer 'Tüm A'lar B ise ve tüm A'lar C ise, o halde bazı B'ler C'dir,' eğer bunu söylerseniz bir yanlışlığa neden olursunuz, fakat o bunun hatalı olduğuna kendini inandıramadı ve yeniden başladı."¹⁷²

¹⁶⁹ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 98.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 98.

¹⁷¹ A.g.e., s. 99.

¹⁷² A.g.e., s. 100.

Russell'ın örneğine bakıldığında sonuç önermesinin geçerliliğinin, dar anlamda “tüm ejderhaların” var olduğu imasına dayandığı görülebilir. Nitekim Aristoteles'in kimi kıyaslarının geçerliliği, yine bu varsayım temelinde gerçekleşir. Yani;

Bütün Yunanlar insandır

Bütün Yunanlar beyazdır

O halde, bazı insanlar beyazdır

Çıkarımına bakıldığında, sonuç önermesinin geçerliliği, yine Yunanlıların var olduğu varsayımı ile ortaya konulabilir.¹⁷³ Bu nedenle, Russell'a göre tekil bir önermenin konu olarak alındığı çıkarımın yapısı ile tümel bir önermenin konu olarak alındığı bir çıkarımın arasında biçimsel olarak büyük bir fark vardır. Nitekim ona göre, “bütün Yunanlılar insandır” önermesi “Sokrates bir insandır” önermesinden biçim olarak daha karmaşıktır.¹⁷⁴ Bu karmaşıklık, şu şekilde ifade edilebilir. “Sokrates bir insandır” şeklindeki bir önermede ifade edilen yargı, ona doğru veya yanlış değerlerini verebilecek bir olguya sahiptir. Çünkü bu önerme, biçim itibarıyla, “x bir insandır” şeklinde formüle edilebilir ve en temelde “x” şeklindeki bir özneye sahiptir. Bununla birlikte Sokrates'in bir insan olduğu bilgisi, Sokrates olduğu bilgisi dahilinde, onun bir insan bedenine sahip olduğuna dair tek bir olgu, bu bilginin doğru olduğunu inandırmaya yeterlidir. Bununla birlikte, “Sokrates” olarak tanımlanan şey aslında dolaylı bir tasvirdir. Russell'a göre, bu tasvir hiçbir şekilde özel ad (halis ad) olarak kullanılamaz çünkü özel ad olarak kullanılacak ise onun, doğrudan duyuşal veriler sonucunda ifade edilmesi gerekir. Bu tür önermeler, fiziksel nesnelere ilişkin objektif önermeler olmayıp, olsa olsa yaşantıların tasviri ile yetinen sübjektif önermelerdir.¹⁷⁵

Buna karşın tümel bir önerme çok daha farklı bir yapıdadır. Russell'ın örneğine sadık kalarak, “bütün Yunanlılar insandır” önermesine bakıldığında, bu önermenin temelde iki farklı anlam içerdiği görülmektedir. Bunlar:

1. “Yunanlılar vardır”
2. “Eğer bir şey Yunan ise, o insandır”

¹⁷³ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 360.

¹⁷⁴ A.g.e., s. 361.

¹⁷⁵ Teo Grünberg, *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 127.

Şeklindedir. O halde ele alınan önermenin ikinci anlamına bakıldığında, yapının tamamıyla varsayımsal olduğu görülebilir.¹⁷⁶ Burada önem arz eden konu, önermenin bu anlamına yönlenebilen şu sorulardır; varsayımsal olarak ele alınan bu önerme, gerçekten “Yunanlılar vardır” ifadesini içerisinde barındırır mı? Ya da “bütün Yunanlılar” olarak belirtilen kavramın kapsamında ele alınan sınıf gerçekten özne olarak ifade edilebilir mi? Nitekim, Russell’ın bu sorulara vereceği cevabın hayır olacağı şimdiden tahmin edilebilir. Daha öncede vurgulandığı gibi, ona göre: “Hiçbir elemanı olmayan bir kümenin elemanlarıyla ilgili olan tüm ifadeler doğrudur, çünkü herhangi bir tümel önermenin çelişği varoluş bildirir ve bu nedenle bu durumda yanlış olur.”¹⁷⁷ O halde, Russell’ın sözlerinden anlaşılacağı üzere, burada hiçbir elemanı olmayan bir küme, aslında her bir tümel önermeyi temsil etmektedir çünkü ona göre her bir tümel önerme, gerçekte bir varlığın reddini içerir. Peki, tümel bir önermenin farazi olarak ifade edilen anlamının altında nasıl bir inanç yatmaktadır? Bu soruya Russell’ın verdiği cevap ise şu şekildedir:

“Bu tür genel önermelere ilişkin bilginiz sorunu, çok zor bir sorundur. Bazen salt sözeldirler: ‘Bütün Yunanlılar insandır’ bilinir, çünkü insan olmadıkça bir şeye ‘Yunan’ denilmez. Bu tür genel önermelerin aslı sözlükten öğrenilebilir; sözcüklerin kullanılma şekli dışında, dünyayla ilgili bize bir şey anlatmazlar; ama ‘bütün insanlar ölümlüdür’ bu türden bir önerme değildir; ölümsüz bir insan konusunda mantık olarak çelişkili bir şey yoktur. Bu önermeye tümevarım temelinde inanırız; çünkü sözgelimi 150 yıldan fazla yaşayan bir kişiye ilişkin doğrulanmış bir vaka yoktur; ama bu durum önermeyi yalnızca olası hale getirir, kesin hale değil. Yaşayan insanlar var olduğu sürece kesin olamaz.”¹⁷⁸

Russell’ın, Aristoteles’in ele aldığı tümel ve tikel önermelerdeki varoluş probleminin dayanaklarının açıklanmasının ardından, ona göre, diğer bir eleştiri konusu olan modal önermelere dair görüşler açıklanabilir. Daha önce, önermeler başlıklı bölümde ele alınan modalite, Aristoteles’in mantık çalışmalarında modal önermelerin yapısı, modal önermelerin aksoluması gibi farklı biçimlerde yer edinmiş bir konudur. Bununla birlikte onun, bu konuya dair araştırmasına bakıldığında temele aldığı kiplerin; zorunlu, mümkün ve imkânsız kipleri olduğu görülmektedir ve ele alınan bu kipler, Aristoteles’e göre her şeyden önce önermelere ait bir özelliktir. Buna karşın Russell’a göre, zorunlu,

¹⁷⁶ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 360.

¹⁷⁷ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 100.

¹⁷⁸ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 362.

olanaklı, olanaksız deyimleri önermelere ait birer özellik değil aksine, önerme fonksiyonlarına ait birer özelliktir. Ona göre: “Bir önerme fonksiyonu, basitçe bir veya birkaç belirsiz bileşen içeren ve belirsiz bileşenler belirlenir belirlenmez de önerme haline gelen bir ifadedir.”¹⁷⁹ Söz gelimi; $x^3 + y^3 = (x + y).(x^2 - xy + y^2)$ şeklindeki bir açılım, matematiğin bir fonksiyonuna örnek olarak gösterilebilir. Russell’ın, kipler bağlamında ele aldığı, fonksiyonlar şu şekildedir:

“Eğer x bir insansa, x ölümlüdür”

“x bir insandır”

“x tek boynuzlu bir attır”

Bu doğrultuda, bir önerme fonksiyonuna, her zaman doğru ise zorunlu, bazen doğru ise olanaklı, hiçbir zaman doğru değil ise olanaksız denilebilir.¹⁸⁰ Geleneksel mantık içerisindeki modal önermeler, bir önermenin önerme fonksiyonu şeklinde ele alınmaması sebebi ile önermelere ait özellikler olarak görülmüştür. Russell bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir:

“Geleneksel felsefede, yalnızca önerme fonksiyonlarına yüklenebilecek yüklemeleri önermelere yüklemek ve hatta daha da kötüsü, bazen yalnızca önerme fonksiyonlarına yüklenebilecek yüklemeleri tekillere yüklemek üzerine büyük bir anlaşma var...Bütün geleneksel felsefede; zorunluluk, olanaklılık ve olanaksızlığın aslında önerme fonksiyonlarının bir özelliği olmalarına rağmen, önermelerin özellikleri olarak ele alındığı ‘modalite’ başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹⁸¹

Bununla birlikte, Russell’a göre olanaklılık, olanaksızlık ve zorunluluk önermelere değil, önerme fonksiyonlarına ait özelliklerdir. Örneğin, “Sokrates bir insandır” ifadesi, bir önerme olması dolayısıyla, belirli şartların açıklanması veya açıklanmaması doğrultusunda doğru ya da yanlış olabilir. Yani, önerme ve önerme fonksiyonu olarak ele alınan ifadeler arasında belirli bir biçimsel farklılık vardır. Russell bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “ ‘Biriyle tanıştım’ gibi bir ifadeyi kiminle tanıştığımı bilmeden gayet iyi anlayabilirsiniz ve gerçek insan bu önermenin bir bileşeni değildir. Burada gerçekten ileri sürdüğümüz şey belirli bir önerme fonksiyonunun, eş deyişle ‘x ile tanıştım ve x bir

¹⁷⁹ Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 100.

¹⁸⁰ A.g.e., s. 101.

¹⁸¹ A.g.e., s. 101.

insandır' önerme fonksiyonunun bazen doğru olduğudur.”¹⁸² Yani bu durumda, biz onu bilmekte, “x” şartını sağlayacak en az bir değişken vardır. Bu değişken olasılığına sahip olduğu içinde olanaklı bir önerme olarak değerlendirilir. Buna karşın, “x tek boynuzlu bir attır” şeklindeki bir önerme fonksiyonu, “x” değişkeninin yerini alabilecek belirli bir olasılığa sahip değildir bu nedenle hiçbir zaman doğru olmayacaktır.

Russell'in kıyasa yönelik bir diğer eleştirisi ise kıyasın biçimsel özelliklerinden ötürü ortaya çıkan diğer problemlerden biridir. Russell'a göre, Aristoteles bir yüklem yüklemine, özgün öznenin yüklemi olabileceğini sanmakla hataya düşmüştür.¹⁸³ Nitekim bu hata Aristoteles'in özne olarak ifade ettiği bir adın, tikelin veya tümelin gerçekte bahsedildiği konumda olmadığı doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin;

Tüm Romalılar insandır

Cicero Romalıdır

O halde, Cicero insandır

Şeklindeki bir kıyasa bakıldığında, Russell'a göre “insan”, “Cicero”un bir yüklemi olabilir ancak “Romalı” ifadesinin yüklemi olmaz. Çünkü bu yüklem, “Romalılar”ın gerçek bir öznesi olan “Cicero”ya yüklenebilir ancak “Romalı” burada gerçek bir özne vasfında değildir. Russell'a göre: “Adlar ile yüklemeler arasındaki ya da metafizik dille; tikeller ile tümeller arasındaki ayrım bu şekilde bulanıklaşır ve felsefe için feci sorunlar doğurur. Kafa karıştırıcı sonuçlardan biri, tek üyeli bir sınıfın, o tek üyeye özdeş olduğunu varsaymaktır.”¹⁸⁴ Nitekim, “tüm Romalılar insandır” insandır önermesinin doğruluğunun kabul edilmesi için “tüm Romalılar ifade ettiklerimiz arasındadır” şeklinde bir önermenin ayrıca bulunması gerekir. Bununla birlikte, “x insandır” şeklindeki bir fonksiyonun doğruluğu şu ya da bu tikelin bilinmesine bağlı değildir. Çünkü Russell'a göre, tikel önermeler gerçekte tekiller ile ilgili değildir yani, “şu” olarak belirtilen bir tekilin bilinmesi ile doğrudan ilişki içerisinde değildir. O halde söylenebilir ki Russell'a göre, bir kavramın, düşüncenin ve önermenin ortaya konulmasında kullanılan biçimsel alt yapı, iletinin doğru ifade edilmesi bağlamında büyük önem arz etmektedir.

¹⁸² Bertrand Russell, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015, s. 102.

¹⁸³ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018, s. 362.

¹⁸⁴ A.g.e., s. 363.

Tüm bu bilgilerin ışığında çıkarılan en önemli sonuç, mantığa ait önermeler söz konusu olduğunda bir tümcenin anlamını ve doğruluğu, onun ifade edildiği “biçimi” ile yakından ilişkili olduğudur. Russell’a göre bir önermenin biçimi onun bileşenlerinden farklı olarak ortaya çıkar ve bu bileşenlerin bir araya getirilmesi konusunda bir form ortaya çıkartır. Örneğin; insan, Romalı, Sokrates, omurgalı vb. şeklindeki bileşenler önermelerin içeriğini oluştururken biçim, bu bir araya getirme edimini içerisinde ortak olan şeydir. Nitekim, daha önce de vurgulandığı gibi, bir önermenin tam olarak ne ifade ettiğinin ortaya konulması, onun yapısal ve içeriksel özelliklerinin anlaşılmasına bağlıdır. Bu doğrultuda Russell, biçimin bir çıkarımın geçerliliği bağlamında önemli bir konu olduğunu belirtmesine rağmen, ona göre bir kıyasın sahip olduğu biçimsel yapı aslında belirsiz ve kesin olmayan ilişkileri barındır. Onun sözlerine yer vermek gerekir ise: “Ben, ‘Sokrates insandı, bütün insanlar ölümlüdür, öyleyse Sokrates ölümlüydü’ dediğimde, öncüllerle çıkarım sonucunun bağlantısı, benim sözünü ettiğim şeylerin Sokrates, insan ve ölümlülük olmasına hiçbir bakımdan bağlı değildir. Çıkarımın genel biçimi şu türden sözcüklerle de anlatılabilirdi: ‘Eğer bir şeyin belli bir özelliği varsa ve bu özellikte olan her şeyin başka bir özelliği de varsa, söz konusu şeyde de o öteki özellik vardır.’”¹⁸⁵ O halde, ifade edilen çıkarım biçimleri içerisinde önermeler temel ve basit bir yapı olarak görünseler de onlar, gerçekte varsayımsaldır. Bu durumda, bir kıyas türü az önce ifade edildiği gibi salt hipotetik bir biçimde ele alındığında geçerli olabilir. Bununla birlikte, Russell’a göre kimi kıyaslar varsayımsal yapısı gereği deneye tabiidir ve bu da onun, bir nevi ari mantığın dışında olduğunu gösterir.¹⁸⁶

Aristoteles’in kıyas öğretisi, mantık üzerine çalışmalar söz konusu olduğunda büyük etkiler yaratmış, bu öğreti kimilerine göre haklı bulunmuş, kimilerine göre ise olumsuz bir şekilde değerlendirilmiştir. Kıyasın yapısı ve onun içerdiği problemler farklı ekollerde farklı biçimlerde ele alınmıştır ancak burada, Russell’a göre kıyasın ne ifade ettiği açıklamaya çalışılmıştır. Aristoteles’e atfedilen bu öğretinin günümüzdeki hali, elbette sadece onun ele aldığı bir biçimde, özgün kalmamıştır. Bu doğrultuda, kıyasın mantık tarihi üzerinde etkisine değinilmesi, Russell’ın bu eleştirel tutumunun sebeplerinin daha doğru anlaşılması için verimli olacaktır.

¹⁸⁵ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1996, s. 47.

¹⁸⁶ A.g.e., s. 58.

4.2. TASIMIN KENDİSİNDEN SONRAKİ MANTIK SİSTEMLERİNE ETKİSİ

Aristoteles'in mantık üzerine olan düşünceleri söz konusu olduğunda, onun genel anlamda kavramlardan önermelere, önermelerden de kıyaslara geçtiği söylenebilir. Bununla birlikte o, araştırmasının mahiyetine yönelik tam bir açıklama yapmamıştır. Ancak söylenebilir ki, bu araştırma, en temelde bir hedefe ulaşma doğrultusunda kullanılabilir bir araçtır ve bu hedef, kavramların akli yoldan münasebetleri ile doğrudan ilişkili bir biçimde, kesin, geçerli bir düşünce yapısı oluşturmaya yöneliktir. Onun mantık çalışmaları olarak kabul edilen konuların kendisinden önceki dönemlerde elbette bir hazırlığı vardır. Örneğin; ifade edilen akıl yürütme çeşitleri veya sofistlerin fikri tartışmaları (bu örnekler genişletilebilir), onun da hesaplaştığı mevzulardır. Ancak Aristoteles, *Analitikler* üzerine olan tüm çalışmasında bu akıl yürütme ve çıkarım çeşitleri doğrultusunda zihnin yanlışlaşmaması için doğru yolun arayışına girmiştir ve ona göre, düşünmenin kesin formlarına ulaşabilecek en mükemmel akıl yürütme şekli de kıyas öğretileridir. Kıyas daha öncede vurgulandığı gibi, bir orta terim aracılığı ile öncüllerin bağlanması neticesinde, sonucun açık bir şekilde zorunlu olarak öncüllerden çıkması doğrultusunda oluşturulan bir çıkarım türüdür. Aristoteles'e göre bilgi, sonucun apaçık ve zorunlu olarak ortaya konulabileceği "kıyas" yapısı ile ancak gerçek amacına ulaşabilecektir. Nitekim bu çıkarım türü, aynı zamanda bir metot olarak da görülebilir ve bu metot, bir yandan tümdengelim dayanan her türden bilginin doğru olabileceği mesajını içerir.

Aristoteles'in özellikle *Birinci Analitikler*'inde konu edindiği kıyas, ondan başlayarak Yeni Çağ felsefesine kadar saygı görmüş bir konudur. Özellikle Orta Çağ'da kıyas vazgeçilmez bir çıkarım şekli haline gelmiştir. Bu durum şu sözlerle açıklanabilir:

*"Mantık, Orta Çağ'da hakikat aramak için tek yol haline getirilmiştir. Mantığın temel direği olan kıyas, yalnız bir düşünme vasıtası değil, tabiat içindeki canlı ve cansız varlıklara ait her türlü buluşların anahtarı sayılmıştı. Böylece kavratıcı bir metot olmak üzere ilk zamanlarda kabul edilen kıyas, sonraları boş ve karışık bir fikir makinesi halinde kullanır oldu. Garp Medreseciliği demek olan İskolastik, mantığı ve kıyası Hristiyan dinin doğmalarını akla uygun hale getirmek için her meseleye tatbik edildi."*¹⁸⁷

¹⁸⁷ Hasan Ali Yücel, *Mantık Dersleri*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1954, s. 41.

Bu durum da kıyasın belirli fikir ve düşüncelerin kabulü için kutsal bir yol olarak gösterilmesi, kıyasın düşüncenin kesinliğine ulaşmada tek yol olarak görülmesine sebep olmuştur. Aynı durum İslam dünyası için de geçerlidir. Örneğin Aristoteles'in en büyük yorumcuları arasında El Kindi (800-873), Farabi (874-950), İbn Sina (980-1037), İbn Rüşd (1126-1198) gibi isimler bulunmaktadır. Nitekim geleneksel mantık içerisinde ele alınan kıyas türlerinden farklı konumlarda, geçerli fakat mükemmel olmayan kıyas şekilleri çıkabilir. Aristoteles'in yetkin kıyas olarak ifade ettiği 1. Konumdaki kıyaslara diğer konumdaki kıyaslar indirgenebilir ve bu durumda bu kıyaslar yetkin hale getirebilir. Bir konunun, kıyasın figürleri içerisinde daha özel bir yere sahip olması kimi filozoflarca kabul görülmüş kimi filozoflarca ise reddedilmiştir.

Russell'a göre modern felsefe, on yedinci yüzyılda kendisini gösteren Descartes ile başlamıştır.¹⁸⁸ Nitekim Descartes'ın yöntemsal şüpheciliği belirli türden kabulleri yıkmak için bir başlangıç niteliğine sahiptir, ancak yine de Aristoteles'in kimi konulardaki sarsılmaz düşünceleri ortadan kaldırılamamıştır. Kıyas üzerine, modern dönemin başlarında yöneltilen itiraz öncelikle iki temele dayanmaktadır. Bunlardan ilki, kıyasın gerçekte hiçbir bilginin yeni bir keşfine yönelik olmamasına dayanır ki bu durum daha önce kısaca değinildiği gibi aslında tümdengelimsel akıl yürütmelere yönelik bir itirazdır. Nitekim yeni gelişmeler ile ortaya çıkan asıl problem şudur; tümdengelimsel akıl yürütmelerin kendisine dayandığı temel, doğruluğu kabul edilen aksiyomlar nereden gelmektedir? Bu soruya Rönesans'tan sonra verilen cevap, bu ilkelerin tikeller temelinde oluşabileceği yönündedir. Buna göre, şu ifadeye yer verilebilir: "Aksiyomlardan ilkeler (önergeler) üretmek Öklid geometrisinin apaçıklığından sezgisel olarak kesin bir biçimde kabullenmesi ile olmuştur. Öklid'çi olamayan geometrinin keşfiyle, bu yoldan elde edilen dedüksiyonların hayranlık verici gücü kuşkulu hale gelmiştir. Çünkü bu gücün gerçeklikten değil kuramın kendisinden geldiği anlaşılmıştır. Klasik mantığın postulatlarının uzlaşımsal olmasına rağmen bu mantık, uzun süre, biricik sarsılmaz düşünce yasaları olarak görülmüştür."¹⁸⁹ Bu sayede doğruluğu şüphe götürmeyen birçok tabu, bilime ve mantığa çok yönlü açılardan bakabilme becerisi ile zaman içerisinde kendiliğinden yıkılmıştır. Descartes'ın da ifade ettiği gibi: "Mantığın kıyaslarının

¹⁸⁸ Bertrand Russell, *Ana Hatlarıyla Felsefe*, çev. Orhan Düz, 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2016, s. 294.

¹⁸⁹ Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 38.

(syllogisme) ve diğer işlemlerinin çoğunluğunun yeni bir şey öğretmekten çok bilinen şeyleri başkalarına açıklamaya, ya da hatta, Lullus'un yöntemi gibi, bilinmeyen şeyleri öğretmek yerine onlar hakkında yargıda bulunmadan konuşmaya yaradıklarını fark ettim."¹⁹⁰ Bu eleştirinin, kıyasın formuna yönelik bir çatlak ifade ettiği söylenebilir.

İtirazlardan ikincisi, kıyas olarak ele alınan çıkarımların aslında genelde özele doğru bir ilerleyiş içerisinde olmadığı yönündedir. Bu eleştiriye göre, her türden genel önermeler ancak teklere dair duyum sonucunda elde edilebilirler. Bu doğrultuda, bütüne ait bir bilgiden tekile ya da tikele ait bir şey çıkartılamaz, haliyle öncüller de tümevarımsal bir yolla elde edilmişlerdir. Bu eleştirin anlaşılması, Aristoteles'in ve ondan sonraki dönemlerde ele alınan endüksiyon ve dedüksiyonun ayrıntılı açıklanmasına dayanır. Bu nedenle bu konunun ayrıntılara daha sonra detaylıca girilecektir. Aristoteles'in ve onun mantık üzerine çalışmaları dahilindeki araştırmaların ilerlemesi ile birlikte ortaya yeni yeni pürüzlerin çıktığı görülmektedir. Bu pürüzler artık kıyasın, çıkarımın en gözde yöntemi olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Çünkü kıyas, formel olarak doğru sonucu verebilmekte ancak doğru öncüllerle çıkarım yapmanın garantisini verememektedir. Bu nedenle, kendisinden yola çıkılacak doğru öncülleri elde etmenin başka yolları aranmalıdır. Bu konuda Leibniz'in şu sözlerine yer verilebilir: "Kıyasın keşfini insan zekasının en güzel, hatta en göz alıcı buluşlarından biri sayarım. Kıyas, genel olan matematiğin, önemi yeter derece tanınmış olmayan bir çeşididir. Kullanılması bilinir ve iyi kullanılabilirse kıyasta yanlış yapmamak sanatının gizli olduğu görülür."¹⁹¹

Buraya kadar Russell'ın gözünden, Aristoteles'in mantık üzerine çalışmaları dahilinde, kıyas üzerine olan düşünceleri ifade edilmiştir. Bu eleştiriler, kimi zaman kıyasın içeriğine yönelik olup kimi zaman ise kıyasın formuna yönelik olmuştur, nitekim Aristoteles'in bu eleştirilerden ne kadar pay alacağı tartışılabilir bir konudur. Kıyasın tarih içerisindeki genel gelişimine değinilmesinin ardından Russell ve Aristoteles açısından tümdengelim ve tümevarımın anlamları açıklanabilir. Bu durumda Russell'a göre, geleneksel mantığa dair temel kırılmaların asıl olarak ortaya çıktığı gelişme, Bacon ve Galileo'nun tümevarımsal yönteminin temel dayanaklarını açıklamasıdır. Çalışmanın son bölümü olan gelecek bölüm içerisinde, onun bu konudaki düşünceleri ayrıntıları ile açıklanacaktır. Daha sonra ise sonuç bölümüne geçilecektir.

¹⁹⁰ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Murat Erşen, 2. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s. 47.

¹⁹¹ Hasan Ali Yücel, *Mantık Dersleri*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1954, s. 41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKIL YÜRÜTME TÜRLERİ

1. AKIL YÜRÜTME TÜRLERİ: TÜMDENGELİM VE TÜMEVARIM

Farklı türden deneyimlerin ve düşüncelerin, Russell'ın deyimi ile bir alışkanlık olarak çıkarım sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim bu çıkarım, kimi zaman sezgilere kimi zaman ise usa dayanmaktadır. İnsanın düşünme yetisi ancak bu çerçevede kendi yaşam edimine dair bir öğrenme veya hayatını sürdürme kapasitesine sahip olmayı başarmıştır. Bununla birlikte, kimi disiplinler vardır ki bunlar, doğru düşünmenin yasaları dahilindeki her türden çıkarımın geçerli formlarını aramaktadır ve bu arayışın kendisi elbet belirli türden düşünme yasaları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Nitekim, bu arayışın en güzel yansıması, aynı zamanda bu çalışmanın tüm ana fikrini oluşturan, mantıksal düşünmedir.

“Mantık, rasyonel ya da mistik, her türden düşünme biçimleri arasında en soyut ve genel olandır ve hepsinin temelinde yer alır.”¹⁹² Mantığın bu denli temel oluşu, onun kendisine ilke edindiği temel yasalar doğrultusunda, düşüncenin geçerli kalıplarını aramasına dayanmaktadır. Bu kutsal arayış içerisindeki temel yasalar, düşüncenin, bu doğrultuda ifade edilen önermelerin ve çıkarımların geçerliliği için bir dayanak oluşturmaktadır. Mantık alanındaki temel ilkeler; özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı olarak anılırlar, buna ek olarak Leibniz, yeter- sebep ilkesinin bu yasalar içerisinde anılması gerektiği düşüncesindedir. Nitekim: “Bunlar, akıl ilkeleri veya zihin ilkeleri adları ile de anılır. İlkelerin varlık alanına uygulanmasında, yeter-sebep ilkesine bağlı olarak nedensellik ve amaçsallık ilkeleri ortaya çıkar.”¹⁹³ Bahsedilen ilk üç ilke Aristoteles'e ait olmakla birlikte, özellikle düşünmenin yasaları şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim aklın bu ilkeleri temelinde, önermelere veya çıkarımlara dair doğru ve geçerli gibi belirli değerler yüklenilebilmektedir. Geleneksel mantığa göre aklın üç temel ilkelerden biri olan özdeşlik ilkesi, biricik bir konuma sahiptir. Nitekim, bu ilkeye bağlı kalınmadığı takdirde diğer iki ilkelerin hiçbir önemi yoktur. Düşünme yasalarının günümüz yorumlarına bakıldığında, bu yasalarının aslında ifade edildiği kadar vazgeçilmez bir konumda olmadığı söylenebilir. Bu ilkeler, dar anlamda bir varlığın

¹⁹² Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 15. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012, s. 31.

¹⁹³ Necati Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S. 13, 1969, s. 285.

deneyimi veya bir varlığa dair bilgi söz konusu olduğunda anlaşılabilir gözükmektedir. Ancak varlıklara yönelik araştırmaların ve bilginin gelişmesi ile birlikte bu netlik, karanlık bir hal almıştır.

Aristoteles'in temel basit önermeler olarak ifade ettiği farklı formlardaki yapılar ve onlar arasındaki ilişkiler nitekim bu yasalar çerçevesinde ele alınmıştır. Örneğin, "Bütün insanlar ölümlüdür" veya "Bazı insanlar ölümlü değildir" şeklindeki önermeler A-O formundadır ve çelişmezlik yasası gereği, önermelerden biri doğru değerini alabilirken diğeri ancak yanlış değerini alabilir. Bununla birlikte diğeri bir ilke olan üçüncü halin imkansızlığı Aristoteles'in mantığına bağlı olarak önermelerin sadece iki değere sahip olabileceği anlayışına dayanır. Yani, bu ilkenin geçerliliğinin sadece iki değerlik mantık içerisinde gerçekleşebileceği söylenebilir. Aristoteles bu inancın kendisine dayanarak, saçmaya irca şeklindeki dolaylı ispat yolunu kullanmıştır. Bu ispat şekline göre; bir yargı, doğru veya yanlış olabilir, o halde, yargının çelişiminin hatalı olduğu gösterilebilirse, bu yoldan saf yargının değeri ortaya çıkartılmış olur. Çünkü üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi, yargıların ancak doğru veya yanlış olmak üzere iki olanağa iye olabileceğini göstermektedir.

Bu ilkelerin belirtilmesinin ardından, akıl yürütme ve çıkarım türleri olarak ele alınan üç farklı düşünme yönteminin, bunlar; tümdengelim, tümevarım ve analogi, kendi içlerinde belirli açıklamalara ve eleştirilere tabii tutulduğu söylenebilir ve bu eleştirilere çalışma içerisinde yer yer değinilmiştir. Öncelikle şu ifade edilmelidir ki, çıkarım çeşitlerine dair her türden açıklama, belirli görüşler çerçevesinde ve belirli bir dönem içerisinde yapılmıştır. Bununla birlikte, onlara yöneltilen eleştiriler, dönemin bilimsel gelişimi ve felsefi düşünce yapısı ile çok yakından ilişkilidir. Bu nedenle, bir kabule yönelik hiçbir açıklama veya eleştiri tek bir disiplin tarafından ele alınmamalıdır. Nitekim, Skolastik dönem içerisinde, tümdengelim her türlü ussal argümanları tam anlamı ile desteklediğine inanılırken bu yargının geçerliliğine olan inanç, en temelde, kabul edilen fiziksel yasaların yanlış olduğunun ortaya konulması veya deney ve gözleme olan inancın artması ile birlikte, yeni bir çağın, yeni bir arayışın zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda daha öncede ifade edildiği gibi, mantıksal çıkarımlar söz konusu olduğunda Aristoteles'ten sonraki birçok düşünür, onun metafiziği ve mantık öğretisi ile yüz yüze kalmıştır çünkü birçok düşünür kendi felsefesini ondan etkilenerek

kurgulamıştır. Özellikle kıyas öğretisi, Skolastik dönemin vazgeçilmez bir doktrini haline gelmiştir.

Mantıksal çıkarımların değerlendirilmesi en temelde şu kaideler altında gerçekleşmektedir: İlk olarak, çıkarımın dayandığı öncüller doğru mudur? İkincil olarak, öncüllerin doğru kabul edilebilirlerse, sonucunda doğru olduğu kabul edilebilir mi?¹⁹⁴ Nitekim, kıyaslardaki mantıksal geçerlilik sorunu, modern mantıkta, içeriksel ve biçimsel geçerlilik fikirlerinin birbiri ile uyuşup uyuşmayacağı ve nasıl uyuşacağı doğrultusunda ele alınır.¹⁹⁵ Çıkarımın temel konusu, nitekim sonuç ve öncüller arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıdır. Bu doğrultuda, kimi düşünürlere göre, bir çıkarımın sağlam olması, onun dayandığı öncüllerin doğru olmasına bağlıdır. Bu bakımdan her bir önerme, deney ve gözlem doğrultusunda, doğru öncüllerden hareket edebilir ve bu sayede yeni verilere ulaşabilir. O halde, çıkarımın değerlendirilmesine yönelik birinci sorunun çıkarımın içeriksel yapısına yönelik olduğu görülmektedir. Kimi düşünürlere göre ise çıkarımın sağlamlığı, öncüller ile sonuç arasındaki ilişkinin doğru bir biçimde ele alınmasına bağlıdır. O halde, ikinci sorunun kıyasın biçimine yönelik olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda öncüller, sonucun doğruluğuna dair birer dayanak olma niteliğine sahiptir.

Tüm bu soruların ışığında, kıyas temelindeki çıkarımlara bakıldığı zaman; kıyaslı çıkarımların öncüllerin doğruluğuna dair bir bilgi vermediği bununlar birlikte, kıyasın ancak doğru öncüllere dayandırıldığı zaman geçerli sonucu ortaya çıkartabilen bir çıkarım türü olduğu söylenebilir. Peki, kıyaslı çıkarımların her birinin dedüksiyon örneği olarak görülmesine karşın onlar, geçekte bu akıl yürütme şeklinin sahip olduğu özelliklere iye midir? Nitekim bu başlık altında kıyas, bu doğrultuda da tümdengelim ve tümevarım konuları açıklanacaktır. Bu konu önemli bir yere sahiptir çünkü Russell'a göre kıyas, hiçte iddia edildiği gibi dedüktif bir yapıda değildir. Ona göre, kıyas kabul edilen belirli öncüllerden hareket ediyor ise ele alınan bu öncülerdeki tümelliğin nereden geldiği sorusu, açıklanması gereken bir konudur. Tasımların tümdengelimsel çıkarımların en güzel örnekleri olduğu savında olan Aristoteles de bu konuyu ayrıca ele alma ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle, işaret edilen bu probleme dair Aristoteles'in ve Russell'ın görüşleri açıklanacak, daha sonra ise bu konuda ele alınan eleştirilere geçilecektir.

¹⁹⁴ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 15. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012, s. 36.

¹⁹⁵ Aytekin Özel, *İbn Sina'nın Birleşmeli Kıyas Teorisi ve Sembolik Yorumu*, 1. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2009, s. 49.

1.1. ARİSTOTELES'İN TANITLAMALI BİLGİ VE TÜMEVARIM ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Aristoteles'in mantığı, onun metafiziği ile ilişkili olarak en temelden, yani birincil tözlerden başlayarak devamında şu anda araştırma konusu olan tümellere ve bununla ilişkili olarak tümdengelimsel çıkarımlara dayanır. Bu çalışmada ona karşı yöneltilen eleştirilerin tam anlaşılması için, onun ilk tözlerinin açıklanmasından, sınıf-fert kavramlarına; bununla birlikte bir öncülün yapısından, çıkarımın kendisine kadar bütün konulara kısaca yer verilmiştir. Tüm bunları ortaya koyarken öncelikle şu, bariz bir şekilde anlaşılmıştır; onun tüm felsefesi bununla birlikte mantığı, kendi ontolojisi ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Mantık üzerine yapılan araştırmaların epistemolojik olarak ifade edilebilirliğine dayanarak onun mantığının, ontolojiye dayalı bir epistemoloji olduğu ifade edilebilir ve bu doğru bir tespittir.¹⁹⁶ Aristoteles'in töz, varlık, politika, erdem vb. araştırmalarının yanı sıra onun, bilginin ne olduğuna dair araştırmasının kendi felsefesi üzerindeki önemi, mantık üzerine olan çalışmalarındaki titizliğine bakılarak anlaşılabilir. Onun deyimi ile öncelikle: "Tüm insanlar doğal olarak bilmek ister. Duyularımızdan aldığımız zevk bunun bir kanıtıdır."¹⁹⁷ Bununla birlikte, bilme ediniminin kendisi, bu edinimin sonucunda ortaya çıkan ürün ve bunlar arasındaki ilişki, onun araştırmasının önemli konularındandır. Nitekim onun mantığına dair bir temayül söz konusu olduğunda bilginin ne olduğu sorusu, tasımın ne olduğu sorgusuna, tasımın ne olduğu sorusu ise onun dayanaklarının ne olduğu sorgusuna götürmektedir.

Tüm bu soruların ve sorgulamaların ışığında tasımın ne olduğu Aristoteles'e göre nasıl olması gerektiği konuları daha önce açıklanmıştır. Buna göre en genel tanımı ile tasım, belirli içerme yasalarını barındıran çıkarımlardır ancak bilginin kendisi söz konusu olduğunda oluşturulan her kıyas bilimin konusu mudur? Başka bir ifade ile Aristoteles'e göre bilim, zorunlu ve geçerli öncüllerden hareket edecek ise zorunlu ve geçerli olarak ifade edilen çıkarımlar nasıl bir yapıya sahiptir? Bu başlık altında Aristoteles'in tümevarım hakkındaki görüşleri, yine onun mantığının temeli olan tümdengelimsel çıkarımlar çerçevesinde açıklanacaktır. O halde, konunun açıklanması gereği az önce ifade edilen sorular ışığında, öncelikle Aristoteles'in şu sözlerine yer verilebilir;

¹⁹⁶ Muttalip Özcan, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016, s. 273.

¹⁹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap, 2017, s. 107.

“Her anlksal öğretim ve öğrenim önceden bulunan bilgiden yola çıkar. Teklere bakıldığında bu açık: matematiksel bilimler ve öteki sanatların her biri bu yolla elde edilir. Gerek tasımla gerek tümevarımla yapılan uslamalarda da bu böyle; bunların her ikisi de önbilgilerle öğretim yapar: birinciler kabul edilen öncülleri alır, berikiler tekilin açık olmasıyla tümeli gösterir.”¹⁹⁸ Daha öncede vurgulandığı gibi burada, tasımın kabul edilen öncüllerden hareket ettiği anlaşılabilir. Bu öncüllerin ise tümel nitelikte olduğu açıktır. Buna göre, asıl bilinebilir olanların zaten tümeller olduğu, bununla birlikte tanımı yapılan tüm şeylerin tümel bir niteliğe sahip olması gerektiği söylenebilir. Söz gelimi, bu açıklamaya dayanarak gerçekte tek teklerin tanımın taşıyıcısı olarak görölmesine karşın, tanımın kendisi özünde tümel olana, yani tür ve üst tür kavramlarına ilişkindir ve aynı zamanda öz, neliğin kendisini ortaya çıkartır.

Bilgi veren bir çıkarım söz konusu olduğunda bir tasımın nasıl olması gerektiği açıklanması gerekirse:

“Bilmenin başka bir tarzı varsa da bunu daha sonra ele alacağız; ama biz ‘tanıtılama aracığıyla bilmek’ten de söz ediyoruz. ‘Tanıtılama’ dediğim, bilgi veren bir tasım; ‘bilgi veren’ dediğimse, ona göre bilgiyi edinmemizi sağlayan tasım. İmdi ‘bilmek’ belirttiğim gibiyse, tanıtılmalı bilginin şöyle öncüllerden çıkması zorunlu; doğru, ilk, doğrudan, sonuçtan daha iyi bilinen, daha önce gelen ve sonucun nedeni olanlar; çünkü böylece ilkelerde tanıtılanana uygun olacak. Bu böyle olmadan da tasım olabilecek, ama bu bir tanıtılama olmayacaktır; nitekim bilgi vermeyecektir.”¹⁹⁹

Alıntıdan öncelikle řu sonuç çıkartılabilir; eğer bir tanıtılama söz konusu ise bu tanıtılama doğal olarak zorunluluk içerir. Nitekim bu zorunluluk da tanıtılamanın kendisine bağlı olduğu orta terim vasıtasıyla gerçekteşebilir. O halde, bilgi olarak ele alınan kavrayışın anlamı Aristoteles’e göre duyuma ilişkin değil, aksine tümele ilişkindir. Bu durumda tanıtılamanın temel öğelerinden ilki, belitler.* İkincisi, tanıtılamanın sonuç önermesi, sonuncusu ise öncüller arasındaki bağlantıyı ifade eden orta terimdir.²⁰⁰ Varlığı tanıtılanamayan ilk ilkelerin kabulü bu durumda Aristoteles için önem arz etmektedir. Ona göre, bu ilkeler, yalnızca önceden değil, aynı zamanda sonuçtan daha iyi bilinenlerdir.

¹⁹⁸ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 9.

¹⁹⁹ A.g.e., s. 10.

*Belit/ İlksav (axiom, mütearife) Bir kuramın temel ya da kanıtlanamayan bir önermesi. Bkz. Teo Grünberg, vd., *Mantık Terimler Sözlüğü*, 3. Basım, Ankara: METU Press, 2003, s. 66.

²⁰⁰ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 20.

Tanıtlama eğer doğrudan bir varlık hakkında ise tanım, ifade edilecek olan varlığın özüne dair olmalıdır. (Yani onun diğer sınıftan ayırt edici özelliği belirtilmelidir) Çünkü Aristoteles'e göre yüklenen konu ilineksel anlamda değil, saltık anlamda ise ancak tanıtlama mümkündür.²⁰¹ Bu saltık anlamda yüklenen de en temelde tümel olma niteliğine sahiptir, bu nedenle onun neliği ve özü tam olarak ortaya çıkartılabilir ki bu durumda, saltık anlamda yüklenen terim doğal olarak tümel olma özelliğine sahiptir. Aristoteles'in, tanıtlamayı bilgi vermesi yönünden diğer tasımlardan ayrı tutmasının sebebi, bu tanıtlamanın doğru, ilk, sonuçtan daha iyi bilinen öncüllere sahip olması ise ifade edilen bu öncüller nasıl ele alınmalıdır? Bu soruya Aristoteles, şu şekilde cevap vermiştir: "İlkeler dediğim, var oldukları tanıtlanamayan her bir cins içindeki öğeler. İmdi hem ilk gelenlerin hem de bunlardan çıkanların imledikleri kabul edilir; ama ilkelerin var olduğunu kabul etmek, berikilerin varlığını ise tanıtlamak zorunlu."²⁰² Yani, tümdengelimsel bir tasım olan tanıtlama, alıntıda belirtilen aksiyomlardan yola çıktığı taktirde zorunlu olarak doğru bir bilgi verebilir. Aksiyomlar temelde Yunan kökenli Öklid'in geometri üzerine olan araştırmalarıyla anılır. Nitekim Öklid, sistemini kurarken temel kabullerden yola çıkar. Aksiyomlar olarak ifade edilen bu kabullere bir örnek olarak; "iki nokta arası en kısa yol bir doğrudur" ifadesi gösterilebilir. Öklid, bu şekildeki temel aksiyomlardan yola çıkarak yeni teoremlere sadece mantıksal bir çıkarımla ulaşabileceğini göstermiştir.²⁰³

Aristoteles'e göre, sonucun zorunlu olması için kıyasın kendisine bağlı olduğu temel öncüller, doğru, ilk ve tanıtlanamaz olmalıdır ancak bu yolla tanıtlamalı bilgi mümkün olabilir. Daha önce değinildiği gibi, Aristoteles ve geleneksel mantık içerisinde ele alınan her türden kıyas geçerli değildir. Bununla birlikte, Aristoteles kesin çizgilerle tanıtlamalı tasımı, diğer zorunlu bilgi vermeyen her türden kıyaslardan ayrı tutmuştur. Nitekim diyalektik, tümevarımsal akıl yürütme veya geçerli bir kıyas, Aristoteles'e göre tanıtlamalı tasımdan farklı bir yapıdadır. Tanıtlamadaki bu farklılık, genel olarak hem neliğini hem de neden sorusuna verilen cevabın geçerliliğine dayanmaktadır.

Aristoteles'e göre tümevarım, bilginin olanağını mümkün kıldığı tümel olana ulaşmak için bir temel oluşturur çünkü o, bilginin özünde duyumlara yönelik olmadığı

²⁰¹ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 36.

²⁰² A.g.e., s. 21.

²⁰³ Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 16. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2012, s. 38.

görüştüğüdür bununla birlikte bilgi, tikele dair belirli bir soyutlama sonucunda ortaya çıkarılan tümel ile ifade edilebilir. Çünkü Aristoteles'e göre, ne doğrudan "şu anda" olanın duyumu vardır ne de "her şeyde" olanı algılamak mümkündür.²⁰⁴ O halde tanıtlamalı bilginin yolu; tek tekler, duyum, deneyim, tümevarım, tümeler, İlksav ve tanıtlama şeklinde gidişata sahiptir. Peki, duyumun içerisinde tümele dair bir kavrayış söz konusu ise bu nasıl gerçekleşmektedir?

"...İmdi duyumdan anı dediğimiz şey, aynı nesneye ait anının sık sık yinelenmeden ise deneyim oluşur: bir deneyim sayıca pek çok anıdır....Ayrımsız olanlardan biri durakladığından ruhun içerisinde ilk bir tümel bulunur (Nitekim tekil olan duyumsanır, ne ki duyumun içerisi tümeldir; sözgelişi insan duyumun içeriği, Kallias olarak insan değil); parçasız ve tümel olanlarda sona erinceye dek bunlarda da yeniden duraklamalar olur; sözgelişi canlıya değin belli bir canlı duraklar ve aynı şekilde canlı da bir başkasına değin. O halde açık ki ilk olanları tümevarımla bilmemiz zorunlu; duyumda tümeli böyle yaratır."²⁰⁵

Söz gelimi; cisimlerin hareketi üzerinden bir örnek vermek gerekirse, Aristoteles'e göre bir cismin doğal hali, eylemsizdir ancak bir itki veya kuvvet aracılığı ile hareket, devinimin gerçekleşebilir.²⁰⁶ Yani, "şu anda" gerçekleşen taşın hareketi algısı tümel olan hareketin nedeni değildir çünkü tümel olanın duyumu zaten yoktur. Duyum içerisindeki tümel anlaşılır ancak bu sayede, tanıtlama gerçekleşebilir.

Aristoteles'in bilgi veren tanıtlamalı tasımlarında kullandığı yöntem, tamamen dedüktif temellidir ancak dedüktif temelli ispat şekilleri birçok açıdan problemler ortaya çıkarabilir. Bunların birkaçına değinmek şimdilik yeterli olacaktır. Aristoteles bir sistemde, tanıtlananların belirli kendi ilk ilkelerine veya kendi ilkel terimlerine ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷ Bu bir anlamda kurulan sistemin kendine ait belirli bir kuramsal temeli olduğu veya kendi yasaları, formüleştirmelerinin olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle bilgi verdiği inanan belirli bir sistem dışına çıkıldığında tarifi yapılan dizgelerin, o bilim içiğinde kullanımı değişmekte, bununla birlikte ona ait ön kabuller de yıkılmaktadır. Bu da doğru bilginin tanımına dair kabul edilen bir şey değildir.

²⁰⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 46.

²⁰⁵ A.g.e., s. 74.

²⁰⁶ Stephen Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, çev. Barış Gönülşen, 53. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2018, s. 29.

²⁰⁷ Stephen F. Barker, *Matematik Felsefesi*, çev. Yücel Dursun, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2017, s. 46.

Tümdengelimli tanıtlamaya dair diğer bir hususta şudur; dedüktif temele dayanarak açıklanan bilgiler kısır bir döngüyü ortaya çıkarabilir. Öncelikle belirtilmelidir ki çıkarım ile dedüksiyon aynı şey değildir. Örneğin,

Tüm kanatlı hayvanlar uçar

Penguenler kanatlı hayvanlardır

O halde penguenler uçar

Akıl yürütmesinde ifade edilen sonuç, öncüllerden yola çıkarak basit bir şekilde ortaya konulabilir ancak bu çıkarsamanın kendisi görüldüğü gibi hatalıdır. Tanıtlamada sözü geçen dedüktif yöntemde, söz konusu ispatın kendilerinden yapıldığı öncüller apaçık olmalıdır, Aristoteles'in ifade ettiği öncüller de daha önce açıklandığı gibi bu şekildedir. Burada açıklanması gereken önemli konu ise şudur; apaçık öncüller dolayısıyla yapılan ispat, ilk olarak kabul edilen öncüller veya söz gelimi aksiyomlar etrafında dönüp yeni bir bilgi verme değil ancak çıkarım olma niteliğine sahiptir. Bununla birlikte yukarıda ifade edilen ispat biçimine şu şekilde de bakılabilir;

Gözlemlenen 1. Kanatlı hayvan uçabilmiştir

Gözlemlenen 2. Kanatlı hayvan uçabilmiştir

.

Gözlemlenen n. Kanatlı hayvan uçamamıştır

Bu durumda yukarıda ifade edilen “tüm kanatlı hayvanlar” a dair çıkarımda kullanılan dedüktif yöntemin aksine ön kabullerin kısmi reddi ile yeni bir takım bilgi ortaya çıkarılabilir. Onun da ifade ettiği gibi: “Şu da açık; madem ya tümevarımla ya da tanıtlamayla öğreniriz, bir duyum yitirse elde edilmesi olanaksızlaşan bir bilginin yitmesi de zorunlu. Tanıtlama tümellerden, tümevarım ise tikellerden yola çıkar; ne ki tümevarıma dayanmadan tümelleri görmek olanaksız, duyumlar olmadan da tümevarmak olanaksız.²⁰⁸ Nitekim tanıtlama bilgi üzerine bir araştırmanın, daha çok epistemolojiye yönelik olduğu görülmektedir. Burada, temelde doğru bir akıl yürütmenin nasıl olması gerektiği üzerine bir sorgulama bulunmaktadır. O halde, tanıtlama bilgisi üzerinden Aristoteles'e göre tümdengelimsel kıyaslarının dayanakları açıklanmıştır. Şimdi ise Russell'ın tümevarım üzerine düşünceleri ve bu konuya dair eleştirileri açıklanacaktır.

²⁰⁸ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 32.

1.2. RUSSELL'IN TÜMEVARIM ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ VE ARİSTOTELES'E YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Russell'a göre, on yedinci yüzyılın başında çıkarımla ilgilenen her güçlü zihin, Orta Çağ geleneğini terk etmiş ve mantığın alanını genişletmiştir. Nitekim bu genişleme, ilk olarak Galileo ve Bacon'nun tümevarımsal yöntemi getirmesi ile başlamıştır.²⁰⁹ Bu iki isim, özellikle Skolastik döneme hâkim olan, duyu verilerine dayalı düşünsel ve bilimsel her türden araştırmaların güvensizliği kabulüne karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış, bilgiye dair derin bir araştırmayı da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, öğrenilen her türden bilgiye dair öncelikle, şu sorular yöneltilebilir; çevremizdeki nesnelere ve bunlar arasındaki ilişkileri nasıl öğreniyoruz? Bununla birlikte, duyumsanamayan şeylerin bilgisi ne yoldan sağlanmaktadır? Felsefe tarihi içerisinde bu sorulara verilen cevaplar, şu şekilde özetlenebilir:

“Klasik Rasyonalistler için sorunun yanıtı açıktır: Gerçek bilgi ‘sezgi’ ya da ‘ussal kavrayış’ denen yetimizin ürünüdür. Dünyayı yanıltıcı duyularımızla değil, ussal çıkarımla öğrenmekteyiz. Klasik empiristlere göre ise bilginin tek kaynağı duyularımızdır. Bizi bilinenen bilinmeyene götüren bir yöntem vardır: İndüksiyon. ‘Dedüksiyon’ denen ussal çıkarım, matematiğe öykünen skolastik düşünceye özgü kısır bir yöntemdir.”²¹⁰

Tümdengelim bu tavrına karşı ele alınan tümevarım, aynı zamanda dönemin belirli kabullerini yıkmak için bir araç olma niteliğine sahiptir. Bu yıkım, devamında elbet yeni problemlere yol açmıştır ancak bu problemler, daha sonra açıklanacaktır. Öncelikle tümevarıma dayalı bir akıl yürütmeye örnek verilebilir; yoğunlukları özdeş olan n'inci cisim yine yoğunlukları özdeş olan bir miktar sıvının içerisine bırakılmaktadır ancak her bir cismin yoğunluğu yine gözleme tabi tutulan sıvının yoğunluğuna eşittir. Buna göre,

Gözlemlenen cisim 1, askıda kalmıştır.

Gözlemlenen cisim 2, askıda kalmıştır.

.

Gözlemlenen cisim n, askıda kalmıştır.

O halde, cismin yoğunluğunun, sıvının yoğunluğuna eşit olduğu durumlardaki tüm cisimler, askıda kalmaktadır. Bu çıkarım, gözlem ve deney sonucunda tümevarımsal bir

²⁰⁹ Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1996, s. 38.

²¹⁰ Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları, 1997, s. 86.

akıl yürütme biçimi ile elde edilmiş bilimsel bir bilgiye örnek gösterilebilir. Bununla birlikte, varılan sonuç mantıksal olarak önermelerden çıkarılamaz, yani onlardan dedüksiyon yapılamaz. Bu durumda önermeler sonuç için sadece kanıt sağlar, sonucu kanıt bazında olası kılar.²¹¹ Nitekim az öncede vurgulandığı gibi, kimi filozoflarca bu yol, bilginin verimliliği açısından daha ufuk açıcı olabilmektedir, kimi filozoflara göre ise bu akıl yürütme üzerinden sağlam ve kesin yargılara ulaşmak imkansızdır. Russell da çevremizdeki nesnelere ve bunlar arasındaki ilişkileri nasıl öğreniyoruz sorusuna verilen cevaplardan tümevarımsal akıl yürütmenin önemini vurgulayan kişiler içerisinde. Ancak o, sonraki dönemlerde bu akıl yürütme şeklinin doğurduğu problemlerin, bilginin kesinliği ve sağlamlığı üzerine sarsıcı bir rol oynayacağını vurgulamıştır. Bu nedenle mantık, bilim ve felsefe söz konusu olduğunda tümevarıma dayalı akıl yürütme ve çıkarımlar, üzerine kafa yorulması gereken önemli bir konudur.

Russell, tümevarımsal çıkarımlar konusunda anlamaya çalıştığı ilk soruyu, şu şekilde ifade etmiştir: “Örnek olarak, içimizden hiç kimsenin azıcık bile kuşku duymadığı bir olguyu alalım: Hepimiz eminiz ki, güneş yarın sabah doğacaktır. Neden? Bu emin oluş, geçmiş deneylerimizin körü körüne bir sonucu mudur, yoksa akla uygun bir bekleyiş olarak savunulabilir mi? Böyle bir bekleyişin akla uygun olup olmadığını belirtecek bir ölçüt (kriter) bulmak kolay değildir.”²¹² Bu şekilde ifade edilebilecek bir kriterin sarsılmaz nitelikte olması gerekir ki sonucun kesinliği ancak bu doğrultuda bir kabule sahip olabilsin. Bununla birlikte, Russell’ın sorusuna karşılık, güneş yarın doğacaktır cevabı verilebilir çünkü bu, hep böyle olmuştur. Nitekim tarih boyu insanoğlunun deneyimleri güneşin yarın doğacağı yönündedir, buna dair aksi bir olgu gözlemlenememiştir. Güneşin yarın doğacağına dair inanç elbette belirli doğa yasaları çerçevesinde de ele alınabilir ancak bu, konunun özünde herhangi bir farklılık yaratmaz. Soru yine aynıdır; acaba geçmişte bir yasanın (sayısı ne olursa olsun) birçok durumlarda geçerli olmuş olması gelecekte de geçerliliğinin beklenmesi için bir neden olabilir mi?²¹³ Örneğin, suyun kaldırma kuvveti yasaları gereğince, “bir cismin askıda kalmasının koşulu, onun bırakıldığı sıvı ile yoğunluğunun aynı olmasıdır” şeklinde ifade edilen bir yasanın geçerliliği, sadece geçmişteki gözlem ve deney sonucunda elde edilen verilere

²¹¹ John Hospers, *Felsefi Çözümlerde Yöntem*, çev. Şahin Filiz, Mehmet Harmanlı, 9. Baskı, Konya: Kökler Yayıncılık, 2002, s. 202.

²¹² Mete Tuncay, *Bertrand Russell’dan Seçmeler*, 1. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları, 1982, s. 38.

²¹³ A.g.e., s. 39.

dayandırılabilir mi? Aristoteles'e göre böyle bir yasanın geçerliliği ancak tanıtlamalı tasım yani dedüksiyon aracılığıyla ortaya konulabilir. Buna karşın Russell, ifade edilen yasalara ilişkin düşüncelerini iki farklı şekilde açıklamıştır. O, bu konuyu ele alırken başlangıçta tümevarımsal bir çıkarımın geçerliliğini ortaya koyabilecek genel bir ilkenin kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Buna karşın, daha sonraki dönemlerde bu düşüncesinden vazgeçmiş, böyle bir ilkenin yine ussal olabileceğini açıklamıştır. Çalışmanın amacı gereği, bu iki farklı düşünce yapısına da yer verilecektir çünkü bunlar tümevarımsal çıkarımların değerinin veya eksik yönlerinin anlaşılması için ayrı ayrı öneme sahiptir. O halde, onun bu konuya dair ilk görüşü açıklanabilir.

Russell'a göre tümevarımsal bir akıl yürütme neticesinde elde edilen yasalara ilkin şu gözle bakılabilir: "A türünden bir nesnenin B türünden bir nesneyle birlikte olduğu görülen olayların sayısı ne kadar çoksa ve eğer bu birliktelik hiç ayrıcalıksız olmuşsa A'nın daima B'ye bağlı olması o kadar olasıdır."²¹⁴ Bununla birlikte, "olasıdır" ifadesi kullanılmıştır çünkü, tümevarımın bu şekilden ele alınışı her zaman bir olasılığı ortaya koyar. Veri ne kadar çok ise, o kadar yüksek olasıda durumun gerçekleşeceğini bildirir. İkincil olarak ise: "Aynı şartlar altında yeteri kadar çok defa A ile B'nin birlikte bulunmaları, A ile B'nin daima birlikte bulduklarını hemen hemen kesin bilgi haline getirir ve bu yasanın olası geçerliği, kesinliğe sınırsız olarak yaklaşır."²¹⁵ Tümevarımsal bir akıl yürütme sonucunda elde edilen bir yargının kesinliğe sınırsız olarak yaklaşmasının anlamı, ona karşı gösterilebilecek bir örnek dolayısıyla geçersiz olamayacağını ifade etmektedir. Nitekim, çok bilindik bir örnek olarak, "tüm kuğular beyazdır" çıkarımına bakıldığında, Russell'a göre, bu yargıya karşı en az bir kuğunun başka bir renkte olduğunun gösterilmesi, nitekim "tüm kuğular beyazdır" şeklindeki çıkarımın geçersizliği için yeterli değildir, çünkü hayvanlardaki belirli genetik özellikleri değişmesi ile böyle bir durumum mümkün olacağı bilinci mevcuttur. Bu konuda son olarak şu ifade edilebilir: "Olayların bekleyişlerimizi sık sık boşa çıkardığı olgusu, belirli bir olayda ya da belirli bir olaylar türünde beklediklerimizin yerine gelmesinin olası olmadığını hiçbir zaman kanıtlayamaz. Şu hâlde, tümevarım ilkemiz, deneylere dayandırılarak çürütülebilecek bir ilke değildir."²¹⁶ O halde, Russell'a göre, A'nın her

²¹⁴ Mete Tuncay, *Bertrand Russell'dan Seçmeler*, 1. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları, 1982, s. 44.

²¹⁵ A.g.e., s. 44.

²¹⁶ A.g.e., s. 45.

zaman B ile birlikte bulunması, genel yasayı kesinliğe sınırsız olarak yaklaştırır ve tümevarımın ilkesini ortaya çıkartır. Dolayısıyla da bu ilke, ancak *a priori* olarak bilinebilir.

19. Yüzyıla hâkim olan Pozitivizm ile birlikte olguların önemi artmış bu doğrultuda tekil olguların bilginin ve çıkarımın temelinde olmasını olanaklı kılan çeşitli yöntemler bilim ve felsefe içerisinde önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Nitekim Pozitivizme göre gözlemlenen olgulardan, yani tikellerden tümevarım yöntemi ile birlikte genel ilkelerin kendilerine ulaşılabilir. Nitekim tümevarımın bu işlevi Russell'ın az önce açıklanan ilk bakış açısıyla aynı anlama geldiği ifade edilebilir. Yani, tikellerden tümevarım yöntemi ile birlikte yeni bilgiler elde edilebilir ve aynı zamanda tümevarımın niteliği gereği örnek sınıfının bütünlüklü tekrarı *a priori* bir yasanın oluşumuna müsaade edebilir. Russell'ın başlangıçtaki düşünceleri tümevarımsal çıkarımların kendilerine dayanabileceği bir ilkenin var olabileceği yönündedir ancak onun sonraki dönemlerde değişen fikirleri nitekim, bunun tersi yönündedir. Bununla birlikte, bu değişimin nedenini, Pozitivizme yönelik temel eleştirilerin ve onun dönemine hâkim olan bir yöntem probleminin ortaya çıkmasıdır. Bu eleştirilerden birçoğuna değinmek gerekir ise Popper'ın önemini vurgulanması gerekir. Nitekim, Karl Popper'ın *The Two Fundamental Problems of the Theory of Knowledge* adlı eserinde, adından da anlaşılacağı üzere, iki probleme -tümevarım ve sınır koyma- ve onların karşılıklı ilişkilerine yönelik açıklamalarıdır.²¹⁷ Popper'a göre tümevarım, gerçekte geçerli bir çıkarıma yol açamaz çünkü tümevarımı temellendirmek için kullanılan ilkelerin kendisi de tümel olmak zorundadır. Oysa bu durum bir tutarsızlığın bir göstergesidir çünkü tümevarımın kabul edilen ilkesi de bir anlamda tümevarımlı çıkarımlar ile gerçekleşmelidir.²¹⁸ Bununla birlikte yeni tümevarımsal ilkelerin, bu ilkelerin doğrulanmasının ardından daha yeni ilkelere, ardından daha yeni ilkelerin ispatına ihtiyaç duyulacaktır. O halde kuramlar, gözlemlerden yola çıkarak *a priori* ve rasyonel olarak temellendirilemez.

Russell'ın da tüm bu eleştirilerden etkilendiği ifade edilebilir. Bu konuyu onun sözlerinden açıklamak daha doğru olacaktır: “Tümevarım hakkındaki inançlarım 1944 yılında önemli değişimlere uğradı. Bunun başlıca nedeni, tümevarımın sağduyusuz

²¹⁷ Kemal Batak, “Bilim Tümevarım Kaynaklı mıdır? Ya Da Tümevarım Diye Bir Şey Var mıdır? -Karl Popper'ın Tümevarım Eleştirisi-”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S.34 (2008), s. 239.

²¹⁸ A.g.e., s. 244.

kullanılınca doğru sonuçlardan çok, yanlış sonuçlara götürdüğünün keşfedilmesi oldu.”²¹⁹ Russell’ın bu değişiminin birinci nedeni öncelikle tümevarımsal çıkarımların yanlış sonuçlara götürebileceği düşüncesidir. İkincisi ise, tümevarıma dayalı mantıksal çıkarımların mantıksal açıdan da problem çıkarabileceğidir. Russell bu durumu, şu şekilde ifade etmiştir:

“Dedüktif olmayan çıkarsama türü hem bilimde hem de sağduyuda sanıldığından çok daha fazla yer tutmaktadır. Çoğumuz iki yaşından önce başımızdan geçenleri hatırlamayız; ama hiçbirimiz o zamanda var olduğumuzdan kuşku duymayız... Genellikle dedüktif olmayan düşünmenin induksiyona dayandığı sanılır; ancak bu, dikkatle sınırlı tutulan bir anlam dışında doğru değildir. Bilim adamlarının benimsemeye yönelik oldukları induksiyon ‘bilimsel sağduyu’ diyebileceğimiz anlayışa uygun düşen induksiyondur. Sağduyu bir yana itildiğinde, induksiyonun bizi doğru sonuçtan çok yanlış sonuca götüreceği daha olasıdır. Sıradan induksiyona bakarsak, A’nın bilinen tüm halleri B’nin de halleri ise tüm A’ların B olduğunu söyleyebiliriz. Genel bir önerme olarak bunun yanlış olduğu açıktır. Belirli elemanları ortak olan A ve B gibi iki küme alalım. Tüm A’ları içine alamayan B kümeleri, içine alan B kümelerinden sayılamayacak kadar daha fazladır. Öyleyse genel bir ilke olarak induksiyon açıkça yanlıştır; kullanılacaksa belirli sınırlar içerisinde kullanılmalıdır.”²²⁰

O halde, söylenebilir ki Russell, empiristler ve rasyonalistler arasındaki tartışma doğrultusunda her iki akıma birden belirli açılardan hak vermektedir. Öncelikle rasyonalistlerin haklı olduğu noktalar şunlardır; eğer bir çıkarım söz konusu ise, bu çıkarımın geçerli olması onun, bahsi geçen çıkarımın ilkesine dayanması ile mümkündür. Bu ilke, örneğin; “yanlış bir öncülden çıkan netice yanlıştır” şeklindeki bir ifadedir. Bununla birlikte, tümevarımsal bir akıl yürütme de kullanılacak çıkarımın ilkesi a priori bir şekilde el alınabilir, diğer türlü arayışlar az önce de ifade edildiği gibi yanıltıcıdır. Bu nedenle, Russell’a göre rasyonalistler haklıdır çünkü onlar, mantıksal ilkelerin ussal olabileceğini ifade etmişlerdir.²²¹ Geleneksel mantık içerisinde “düşünme yasaları” olarak anılan, özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkansızlığı yasaları çıkarımın bu ilkelerine örnek olarak gösterilebilir ve bunun gibi birçok farklı ilke bulunur. Bununla birlikte Russell’a göre, bu ilkelerin “düşünme yasaları” olarak anılması aldatıcıdır çünkü aslında düşünceler bu ilkelere uygun değildir ancak şeyler bu ilkelere uygun olarak

²¹⁹ Mete Tuncay, *Bertrand Russell’dan Seçmeler*, 1. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları, 1982, s. 47.

²²⁰ Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları, 1997, s. 90.

²²¹ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 86.

davranırlar. Bu doğrultuda, biz şeylere uygun olarak düşündüğümüze göre bunlar tam olarak “düşüncenin yasaları” şeklinde ele alınmazlar.²²²

Öte yandan, deneycilerin haklı olduğu noktalar şunlardır; mantıksal ilkeler, deneysel olmamalarına rağmen deney aracılığı ile açıklık kazanabilirler. Nitekim, Russell’ın sözleriyle bu konu: “Böylece her bilginin deneyden aklanıp doğduğunu kabul ederken, yine de kimi bilgilerin *a priori* olduğunu ileri sürüyoruz, şu anlamda ki, onu bize düşündüren deney onu kanıtlamaya yetmez, fakat dikkatimizi öyle yönlendirir ki, deneyden hiçbir şey beklemeden onun doğruluğunu görebiliriz”²²³ şeklinde ifade edilmiştir. Russell’ın *a priori* yargılar hakkındaki düşünceleri, Aristoteles’in metafiziğine yönelik eleştirileri başlığı altında, tümeller bağlamında ele alınmıştır. Russell’a göre, *a priori* olan bir yargı temelde tümeller arasındaki bağıntıyı ifade eder. O halde, Russell’a göre, sekizin yarısının dört ettiğini öğrenmek için, gerçekte tümevarımsal bir çıkarım şeklinde elde edilen sekiz tane nesnenin yarısının çıkarılması sonucunda dört nesnenin elde edilmesi gibi bir eylemin zorunluluğu yoktur. Ancak, böyle bir *a priori* yargının elde edilmesi için, sekiz kalem, sekiz silgi veya dört kitap, dört defter vs. şeklindeki yeterli sayıdaki örnekler dolayısıyla elde edilebilecek bir tümele ihtiyacı vardır. Soyutlamanın bu haliyle, “sekizin yarısı dört eder” şeklindeki genel bir ilkeye ulaşılabilir. Russell’a göre bir taraftan şu ifade edilebilir,

Tüm bu bilgilerin ışığında görülmektedir ki, Aristoteles’in tanıtlamalı tasım adı altında ele aldığı dedüksiyona dayalı çıkarımlar, felsefe tarihi içerisinde çok sayıda tartışmalara sebep olmuştur. Bununla birlikte, tümdengelimsel çıkarımlara karşıt olarak ele alınan en büyük tez, tümevarımsal akıl yürütmelerdir ve bu akıl yürütmenin belirli kesimlerce nasıl ele alındığı açıklanan konular içerisinde yer almaktadır. O halde, Russell’ın da tümevarım üzerine düşüncelerinin açıklanmasının ardından onun, Aristoteles’in tanıtlamalı tasım ve tümevarım hakkındaki düşünceleri üzerine eleştirilerine geçilebilir.

Aristoteles’in *Analitikler* olarak ele aldığı mantık çalışmasının özü, kıyas şeklinde ele aldığı çıkarımın bir türüdür ve çıkarımın bu türü, özellikle geleneksel mantık içerisinde dedüksiyonun en mükemmel örneği sayılmıştır. Bununla birlikte, Aristoteles’in tümevarımı reddetmesi gibi bir durum yoktur. Nitekim ona göre, tümeller

²²² Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 85.

²²³ A.g.e., s. 87.

tümevarım ile, tümevarım ise tekillere dolayısıyla ortaya çıkabilir. Bu doğrultuda onun, çıkarımları tümdengelimsel bir akıl yürütmeye ele almasına rağmen tümevarıma dayalı çıkarım türlerini de ihmal etmediği söylenebilir ancak yine de o, bilgiye dayalı çıkarımların yegâne geçerliliğini tümdengelimsel çıkarımlara yani, tanıtlamalı kıyaslara bağlı kılmıştır.

Russell temelde, geleneksel felsefe içerisinde değeri artan kıyas yapısı doğrultusunda ele alınan tümdengelimsel çıkarımların, geçerli ve doğru bir bilginin kesinliği arayışında tek araç olduğu inancına karşı çıkmaktadır. Ona göre, tümevarıma dayalı bir çıkarım, nitekim kimi hatalara yol açabilir ancak bu hataların, tümevarımın bilinçli kullanılması şartıyla engellenebileceği ortadadır. Bununla birlikte, Russell'a göre, elbette tümdengelimsel çıkarımlar doğru bilginin elde edilmesi açısından büyük yere sahiptir ancak bu değer, kıyas içerisinde kullanılamaz bir hale gelmiştir. Şu örneğe bakıldığında;

Bütün insanlar ölümlüdür

Sokrates insandır

O halde, Sokrates ölümlüdür

Şeklindeki bir çıkarım, Russell'a göre gidişatı gereği yanlış bir yoldan ilerlemiştir. Ona göre: "Eğer Sokrates bizim tümevarımımızın dayandığı insanlardan biri değilse 'bütün insanlar ölümlüdür' biçimindeki genel önermeden dolaşmaktansa usavurmamızı A, B, C'mizden başlatıp Sokrates'e götürmek daha uygun olur. Çünkü Sokrates'in ölümlülük olasılığı, bizim verilerimize göre bütün insanların ölümlü olma olasılığından daha yüksek."²²⁴ Daha önce de ifade edildiği gibi, Russell'a göre, 'bütün insanlar ölümlüdür' önermesinde ki 'bütün insanlar' gerçekte bir özneyi ifade etmez. Bu durumda örnekte yapılan şey, genel bir önermenin anlamı ile Sokrates'in ifade ettiği türden bir anlamı bir ve eş tutmaktır. Ancak bu şekilde oluşturulmuş bir önermenin veya çıkarımın gerçekte her zaman doğru olmadığı ortadadır. Russell'ın, tümdengelim ve tümevarım hakkındaki düşüncelerine bakıldığında, çıkarımlar yahut önermeler üzerinde özellikle şu ayrıma sahip olduğu söylenebilir; deneysel genellemeler ile *a priori* genellemeler arasında fark

²²⁴ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 91.

vardır.²²⁵ O halde, örnekte ifade edilen öncüller nitekim mantığın önermelerinin dışında tutulmaktadır çünkü bunları tümü deneysel bir bilgidir yani deney sonucunda ele edilmiştir. Bu doğrultuda Russell'a göre, *a priori* şeklindeki genel önermeler söz konusu olduğunda tümevarımsal çıkarımlar bilinçli bir biçimde doğru kullanılabilir, buna karşın deneysel bilgiler söz konusu olduğunda tümevarım her zaman doğru sonuç vermeyebilir. Bu durum şu şekilde ifade edilebilir: "Örneğin "Bütün insanlar ölümlüdür" önermesini ele alalım. Bu önermeye belli bir yaşı geçen hiç kimseyi bilmediğimizden ve fizyolojik nedenlerden dolayı inanırız. Ancak insanların ölümsüz oldukları bir dünya düşünebiliriz. Ancak ikiyle ikinin beş ettiği bir dünya düşlemek oldukça güçtür."²²⁶ Russell'a göre:

"Yani, bir a priori genel öneriyle, deneysel bir genelleme arasındaki ayrım önerinin anlamından gelmiyor, onun kanıtının doğasından geliyor. Deneysel durumda kanıt tikel örneklerden oluşur. Bütün insanların ölümlü olduğuna inanırız çünkü ölen sayısız insanlar olduğunu biliriz de belli bir yaş sınırını aşan bir örnek bilemeyiz. Buna inanmamız "adam" tümeli ile "ölümlü" tümeli arasında bir bağıntı gördüğümüzden değil...Bilimdeki ilerleme sürekli olarak bu tür sınıflamaları üretmekte ve bu yüzden bilimsel genellemeler için sürekli olarak daha geniş bir tümevarımsal taban vermektedir. Fakat bunun daha yüksek dereceden bir güvenilirlik sağlamasına karşın, bu başka türden bir güvenilirlik değildir; son dayanak tümevarımsal olarak kalır, yani mantık ve matematikte olduğu gibi tümeller arasındaki bir a priori bağlantıdan değil de örneklerden türemiş olur."²²⁷

O halde geleneksel mantık dedüktif bir çıkarım olduğu iddia edilen kıyasları, birer mantık yasasıymış gibi ele almıştır. Bu durum, kıyasa dayalı çıkarımların bir hüsrana sebep olması ile sonuçlanmıştır. Çünkü genel ilkelerin kabul edilebilmeleri için Russell'a göre onların, apaçık doğrulardan hareket etmesi gerekir. Ancak kıyas içerisinde bulunan deneysel genel önermeler, yine deneysel veriler çerçevesinde oluşturulmuş ve bunun sonucunda da hatalı bir akıl yürütme ortaya çıkmıştır. Russell'a göre kıyas, gerçekte gözüktüğü gibi tümdengelimsel bir çıkarım değildir ve Aristoteles, çıkarımlarında kullandığı temel deneysel ve a priori belirlenimler arasındaki ayrımı tam olarak yapamamıştır. O halde tümevarım, tümdengelimsel çıkarımlara bir ek olarak kullanılabilir. Tüm bu başlıkların açıklanmasının ardından sonuç bölümüne geçilebilir.

²²⁵ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 92.

²²⁶ Eylem Sezgin, *Bertrand Russell'in Mantık Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 69.

²²⁷ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017, s. 115.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel hedef ve gayesi doğrultusunda buraya kadar Russell’ın Aristoteles’e yönelttiği eleştiriler açıklanmıştır. Bu eleştiriler açıklanırken de belirli çerçeveler içerisinde hem Russell’ın hem de Aristoteles’in felsefesine ve mantığına dair bilgiler verilmiştir. Çalışma içerisinde açıklanan bilgilere bağlı kalarak şunlar söylenebilir; Aristoteles’in mantığı kavramlar, önermeler ve çıkarımlara doğru ilerleyen bir çalışmadır. Bu doğrultuda birinci bölümün konu başlıkları, “Kavramlar Mantığı”, “Önermeler Mantığı” ve “Çıkarımlar Mantığı” olarak belirlenmiştir. “Kavramlar Mantığı” içerisinde Aristoteles’e göre kavram, terim, önerme ve tanımın anlamı açıklanmış, aynı zamanda onun mantığı ile bağlantılı olması anlamında metafiziğinin temel öğeleri olan töz, öz, madde ve form gibi kavramların açıklamasına yer verilmiştir. “Önermeler Mantığı” başlığı altında Aristoteles’in ele aldığı temel önermeler ele alınmış, “Çıkarımlar Mantığı” başlığı altında ise önermelerdeki çıkarım ve çeşitleri bu bağlamda Aristoteles’in kıyas yapısı açıklanmıştır. Onun çalışması elbette çıkarımların ortaya konulması ile sonlanmamakla birlikte, akıl yürütmenin özüne ve zorunlu bilginin geçerli formlarına dair arayışı tüm mantık çalışmalarının kapsamını ve içeriğini temsil etmektedir. Aristoteles’in mantık çalışmaları, onu büyük bir mantıkçı yapmıştır çünkü her bir olanaklı çıkarımın veya önermenin nasıl ele alınabileceğine dair derin bir araştırması görülmektedir. Aynı zamanda mantığın mahiyetinin ne olduğu fark etmeksizin Aristoteles, ispat şeklinin kendisi üzerine de bir sorgulama yapmıştır. Yani, argümanların geçerliliği, bilimsel bir bilginin içeriği hangi kanıtlar ile nasıl ele alınmalıdır ki doğruluğu şüphe götürmez olsun. Böyle bir arayış, nitekim onun mantık tarihindeki değerini ortaya çıkarmıştır. Çünkü Aristoteles’e göre bu arayış içerisinde kullanılacak bir yol var ise o da mantıktır. Mantığın ayrı bir çalışma alanı olarak ele alınmaması nitekim üzücü bir durumdur ancak Aristoteles’in onu bir alet, doğru düşünmenin bir aleti olarak görmesinin sebebi, felsefesinde ve diğer birçok araştırmasında kullanabileceği bir yöntem ihtiyacı olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Diğer birçok akıl yürütme şekli olmasına rağmen *Analitikler* en temelde geçerli çıkarım kalıplarının arayışı içerisine girmiştir.

Aristoteles’in mantığına yakından bakıldığında, mantığı ile ontolojisi arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Onun mantığı, var olanların bilgisinin ortaya konulması olarak anlaşılabilir de bu çabanın temelinde nitekim “var olanlar”ın bulunduğu

söylenbilir. Onun, özellikle *İkinci Analitikler*'de belirttiği gibi, her bilginin temelinde duyusal tekler ya da Aristoteles'in metafiziğine uygun olarak birincil tözler vardır. Eğer her bir deneyim, algı ve bilgi duyusal tözler ile imkanı bir hale gelebiliyor ise mantığın araştıracağı konu o halde, bu sürecin nasıl işleyeceğine yöneliktir? Yani soru şudur; zorunlu bir bilginin olanakları ve oluşumu nasıl bir edinimin sonucudur?

Aristoteles'in mantık üzerine çalışmalarının değeri, Rönesans'ın kimi gelişmeleri ile birlikte yıkılmaya başlamıştır. Bu yıkılmanın gerçek sebebinin özellikle akıl yürütmenin çeşitlerine yönelik olduğu görülmektedir ancak yine de bu duruma etki edebilecek farklı farklı gelişmeler örnek gösterilebilir. Aristoteles'in mantığı ve felsefesinin bir kısmı Orta Çağ'ın birtakım dogmatik düşünceleri için mükemmel bir zemin sağlamış ve yine Orta Çağ zihniyeti için ideal bir yöntem sunmuştur. Nitekim Skolastik düşünce temelli yorum ve derlemeler Aristoteles'in mantık üzerine olan çalışmalarını tıpkı Aristoteles'in yaptığı gibi argümanların ispat edilmesi ve geçerliliğinin ortaya konulması bağlamında tüm döneme hâkim olmuştur. Ancak söylenebilir ki Aristoteles, mantığı en temelde felsefi ve bilimsel argümanlarını kanıtlamak için kullanmışken; onun mantığının Skolastik derlemesini içeren diğer mantıklar, bu mantığı kendi inanç ve doktrinlerini kanıtlamak için kullanmıştır. Bununla birlikte Aristoteles'in kendisi mantık üzerine çalışmalarını değerlendirirken her türden problemleri de göz önünde bulundurmuştur. Yani, onun araştırdığı bir konu içerisinde geçerli olmayan bir düşüncenin veya her zaman geçerli olma niteliğine sahip olmayan bir konunun da yine ayrıntıları ile araştırıldığı görülmektedir. Aristoteles'in bunu yapmasındaki sebep yine onun geçerli ve mutlak zorunlu kalıpların araştırılması olarak görülebilir. Aynı zamanda onun bir konuyu ele alış şekli, o konunun her türden incelenmesine ve açıklanmasına dayanır.

Bertrand Russell'ın Aristoteles'e yönelik eleştirileri temelde üç başlık altında incelenmiştir. Bunlar; Aristoteles'in metafiziksel çalışmaları üzerine eleştiriler, özne-yüklem mantığına yönelik eleştiriler ve kıyasın biçimine yönelik eleştiriler şeklindedir. Bununla birlikte hem Russell için hem de Aristoteles için önemli bir konu olan akıl yürütme şekilleri; tümdengelim ve tümevarım ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Russell'ın modern mantığın gelişime katkısı büyüktür. Nitekim onun matematiksel mantık üzerine çalışmaları, geleneksel mantığın birçok problemini çözmüş ve aynı zamanda yine geleneksel mantık içerisinde kabul gören birçok inancın-örneğin kıyasın

tümdengelimsel yapısı veya özne-yüklem ilişkisini barındıran önermeler- yanlıklarını ortaya çıkarmıştır.

Russell'ın geleneksel mantık üzerine yorumlarına bakıldığında, onun görüşlerinin pek olumlu yönde olmadığı söylenebilir. Bu doğrultuda Russell, mantık konularına dair açıklamalarının bulunduğu farklı kitapları içerisinde bu konuya yönelik düşüncelerini sürekli belirtmiştir. Geleneksel mantığa yönelik eleştirilerin temeli Russell ile başlamamıştır. Hatta mantıksal düşünmenin ilk olarak gelişme gösterdiği dönemlerde bile mantığın, kendi içerisinde farklı farklı yaklaşımlara sahip olduğu söylenebilir. Ancak Aristoteles'in mantığı bu yaklaşımlar arasından sıyrılmıştır, bunun en büyük nedeni ise daha önce açıklandığı gibi bu mantığın daha sonraki dönemlerde tek bir biçim olarak kullanılmasıdır. Nitekim Aristoteles'in kavramlar, önermeler, tanım vb. gibi birçok konusu mantık çalışmaları için önemli bir yere sahiptir ancak onun bu konulara dair çalışmaları genellikle göz ardı edilmiştir.

Russell'ın eleştirilerine yakından bakıldığında, temel eleştirisinin idealardan yola çıkarak formlar üzerine olduğu söylenebilir. Nitekim Russell'a göre Aristoteles Platon'un idealardan kurtulmak istemiştir ancak metafiziği içerisinde geliştirdiği form-madde öğretisi içerisinde idealara çok benzer özellikte bir öğreti ortaya çıkarmıştır. Russell'a göre bu durum, mantıksal bir dizge içerisinde çeşitli problemler ortaya çıkarmaktadır. Ona göre, göre mantıksal bir dil, gündelik dilin çok anlamlılığı ve karmaşasından arındırılmış olmalıdır ve bu, metafiziksel yorumlara açık olan bir dil ile mümkün değildir. Ancak Russell'ın kurgulamak istediği dilin, nitekim formelleştirilmiş bir dil olmasının altı çizilmelidir çünkü bir yargının formelleştirilmiş bir ifadesi, ancak belirli simgelerin ve işaretlerin sınırlılığı altında çok anlamlılıktan kurtulabilir. Aristoteles'in mantığı veya geleneksel mantık içerisindeki araştırmalarının böyle bir alt yapıda olmadığı ortadadır. O halde, dönemin koşulları gereğince ne kadar hatalı olsa da hem Aristoteles için hem de geleneksel mantık için dilin gündelik anlam ve yorum içermesi doğal bir durumdur.

Russell'ın diğer önemli eleştirisi önermelerin özne-yüklem yapısı içerisinde ele alınmasıdır. Bu yapı nitekim farklı yapılarıdaki yargıların açıklanması için yetersiz kalmıştır. Aristoteles'in önermeleri böyle bir yapıda ele alınmasının sebebi, yine metafiziği ile ilişkilidir. Ona göre, var olanlara dair açıklamalar tanım çerçevesinde ele alınabilirken gerçekten bir tözün özü ve neligi açığa çıkartılabilir. Bu çerçevede taşıyıcı ve yüklenen (kategoria) arasındaki ilişki, onun mantık çalışmalarına özne ve yüklem şeklinde

yansımıştır. Bu da yine metafiziksel yorumlara veya geleneksel mantığın Skolastik yorumlarına dayalı bir dilin yol açtığı problemlerden birisidir. Nitekim, daha önce de açıklandığı gibi Aristoteles, bir önermenin dördüncü anlam barındırabileceğini farkındadır ancak bunun tam olarak adını koyamamıştır. Düşüncemize göre, bunun sebebi, kendi metafiziği içerisinde böyle bir ögeye yer bulamamasıdır. Çünkü Aristoteles bağıntıların gerçekliğini kabul etseydi, onların nasıl bir yapıda olduğunu ve nasıl bir ilişki içerdiğini, böyle bir belirlenimin tümel ve tikel olması anlamında hangi sınıfta ele alınacağını açıklamak için tüm kabullerini yeniden düzenlemek zorunda kalabilirdi.

Diğer bir eleştiri konusu olan çıkarımların tümevarım ve tümdengelimle dair temellerine yöneliktir. Böyle bir konu içerisinde tümevarımın bir yöntem olarak kullanılışı nitekim modern yüzyıl ile birlikte gerçekleşmiş bir durumdur. Bununla birlikte bugün bile mantık ve matematik gibi formel bilimlerin yönteminin ne olması gerektiği sorunu tartışmalı bir konudur. Ancak bilginin ve deneyimin temelleri söz konusu olduğunda Aristoteles'in tekilleri göz ardı etmediği görülmektedir ki bu önemli bir konudur. Aristoteles, bağlı olduğu metafiziksel yaklaşımları nedeni ile deneye ve akla tabi çıkarımların arasındaki ayrımı yapamamış olması, onun bu konudaki çabasının göz ardı edilmesini haklı çıkarmaz. Bununla birlikte Aristoteles'in, temel çıkarımların belirli akli ilkeler çerçevesinde yapılabileceğini söylemesi aynı zamanda, bugünde mantığın bir konusu olan çıkarımların genel yasalarının arayışına yöneliktir. Nitekim görüşümüz, belirlenen ilkelerin günümüz içerisinde geçersiz sayılmasına rağmen yine de değerli bir arayış olduğu yönündedir.

Russell'ın kıyasa yönelik eleştirilerinin en önemlisi, kıyasın tümdengelimsel bir çıkarım olarak kabul edilmesine rağmen gerçekte öyle olmadığı ifade etmesidir. Nitekim ona göre, çıkarımın kendilerine göre yapıldığı tümel olumlu önermeler gerçekte tümdengelimsel bir çıkarımda olması gereken doğruluğu içermemektedir çünkü onlar sadece deneysel genellemeler olarak ele alınabilirler. Tümdengelim ve tümevarıma bağlı olarak yapılan çıkarımların mantık içerisinde nasıl bir yere sahip olduğu bugün bile tartışılan konular içerisinde yer almaktadır. Bu tartışmaların temelinde, mantıksal çıkarımlarda formel bir geçerliliğin mi yoksa içeriksel bir geçerliliğin mi kabul edilmesi gerektiği sorusunun bulunduğu ifade edilebilir. Ancak bilinmektedir ki geleneksel mantık çıkarımların içeriği ile değil, biçimsel geçerliliği ile ilgilenir. Bu bağlamda Modern mantığın kullandığı formelleştirilmiş dil içerisinde de bu gayenin olduğu ifade edilebilir. O halde,

tümdengelsel çıkarımların temelinde bulunan a priori doğrular, ele alınan çıkarımın hem içeriksel doğruluğu ortaya koymakta, hem de tümdengelsel bir yapı olması anlamıyla biçimsel geçerliliği sağlamaktadır. Modern mantığın içerisinde kullanılan formelleştirilmiş yapı ile birlikte dilin yol açtığı karmaşalar ortadan kalkmış, bununla birlikte farkı yöntemlerin kullanılmasını daha olanaklı hale getirmiştir.

Tüm bu bilgilerin ışığında şunlar söylenebilir; Russell, 19. Yüzyılın değerli mantıkçılarından biri olmakla birlikte kendi tüzel çalışmaları ile birçok problemin çözümünü ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Russell, Aristoteles'e yönelik eleştirilerini açıklarken, onun mantığının Orta Çağ ve daha sonraki dönemlerde kullanmış halini göz önüne almıştır. Ancak ifade edilebilir ki Modern Mantığın temel problemlerine dair kimi konularının, Aristoteles'in kendi metinlerine doğrudan bakıldığında önemli bir yere sahip olduğu görülebilir. O halde, içeriksel benzerliklerin veya farklılıkların bulunması ile birlikte, özünde Aristoteles'in mantığı, sadece geleneksel mantık olarak ele alınamaz ve onun mantığı, eleştirildiği gibi Modern Mantık ile taban tabana zıt bir yapıda değildir. *Analitikler*'in kimi problemleri Modern Mantığın problemleri ile benzerlik göstermektedir. Bunlara; tümevarıma dayalı bilginin ele alınışı, çıkarımın temel ilkelerinin belirlenmesi şeklindeki açıklamalar bu benzerliklere örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte, geleneksel mantık ile Aristoteles mantığı arasındaki ayrımın net çizgilerle çizilmesi amacıyla yeni çalışmalar yapılabilir. Aynı zamanda çıkarımların neden sadece tümdengelsel bir çıkarım olarak ele alınan kıyaslara atfedildiği sorusu cevaplanabilir. Bu doğrultuda günümüzde bir disiplin olarak ele alınan mantığın önemli sorularından biri olan "yöntem" probleminin çözümü arayışına girilebilir.

KAYNAKLAR

Aristoteles, *Organon 2 Önerme*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966.

Aristoteles, *Organon 3 Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966.

Aristoteles, *Organon 1 Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

Aristoteles, *Organon 5 Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Divan Kitap, 2017.

Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

ATADEMİR Hamdi Ragıp, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

ATADEMİR Hamdi Ragıp, "Porphyrios ve Ebheri'nin İsagoci'leri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.6, S.5, 1948, s. 465.

BARNES Jonathan, *The Cambridge Companion To Aristotle*, England: Cambridge University Press, 1989.

BARKER Stephen F., *Matematik Felsefesi*, çev. Yücel Dursun, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2017.

BATAK Kemal, "Bilim Tümevarım Kaynaklı mıdır? Ya Da Tümevarım Diye Bir Şey Var mıdır? -Karl Popper'in Tümevarım Eleştirisi-", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S.34, 2008.

BÜLBÜL Gülizar, *Bertrand Russell'in Klasik Mantığa Getirdiği Eleştiriler*, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

CEVİZCİ Ahmet, *İdealar Kuramı*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.

ÇÜÇEN Kadir, *Mantık*, 11. Baskı, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2018.

Diemer, vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990.

DESCARTES René, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Murat Erşen, 2. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2015.

EMİROĞLU İbrahim, ALTUNYA Hülya, *Örnekleriyle Mantık Terimler Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

ERKIZAN H. Nur , ÇÜÇEN A. Kadir, *Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefesi Tarihi*, 1. Basım, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.

GRÜNBERG Teo, *Anlama, Belirsizlik, Çok-Anlamlılık*, 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.

GRÜNBERG Teo, *Sembolik Mantık El Kitabı 2*, 1. Baskı, Ankara: METU Press, 2000.

GRÜNBERG Teo, *Sembolik Mantık El Kitabı 1*, 1. Baskı, Ankara: METU Press, 2000.

GRÜNBERG Teo, GRÜNBERG David, ONART Adnan, TURAN Halil, *Mantık Terimler Sözlüğü*, 3. Basım, Ankara: METU Press, 2003.

GRÜNBERG Teo, *Anlama Kavramı Üzerine Bir Deneme*, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

GRÜNBERG Teo, *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

GRÜNBERG Teo , *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

GÖKBERK Macit, *Felsefe Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1985.

HAWKİNG Stephen, *Zamanın Kısa Tarihi*, çev. Barış Gönülşen, 53. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2018.

HOSPERS John , *Felsefi Çözümlmelerde Yöntem*, çev. Şahin Filiz, Mehmet Harmancı, 9. Baskı, Konya: Kökler Yayıncılık, 2002.

NESİN Ali, *Önermeler Mantığı*, 6. Baskı, İstanbul: Nesin Matematik Köyü, 2017.

ÖNER Necati, *Klasik Mantık*, 5. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986.

ÖNER Necati, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S. 13, 1969, s. 285.

- ÖZLEM Doğan, *Mantık*, 17. Basım, İstanbul: Notos Kitap, 2017.
- ÖZEL Aytekin, *Aristoteles'in Analitikler Kuramının Çağdaş Yorumları Işığında Bir Arapça Mantık Metni İncelemesi*, Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- ÖZEL Aytekin, *İbn Sina'nın Birleşmeli Kıyas Teorisi ve Sembolik Yorumu*, 1.Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- ÖZCAN Muttalip, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*, 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016.
- ROSS David, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017.
- RUSSELL Bertrand, *Theory Of Knowledge*, England: Routledge, 1913.
- RUSSELL Bertrand, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996.
- RUSSELL Bertrand, *Introduction To Mathematical Philosophy*, London: George Allen And Unwin, 1920.
- RUSSELL Bertrand, *Felsefede İlmî Metod*, çev. Hamdi Akverdi, 2. Baskı, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınlar, 2006.
- RUSSELL Bertrand, *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç, Önder Ulak, Cenk Özdağ, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Bilim, 2015.
- RUSSELL Bertrand, *Ana Hatlarıyla Felsefe*, çev. Orhan Düz, 1. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- RUSSELL Bertrand, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, 1. Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2017.
- RUSSELL Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018.
- RUSSELL Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt*, çev. Ahmet Fethi, 4. Baskı, İstanbul: Alfa Felsefe, 2018.
- RUSSELL Bertrand, *Bilimsel Bakış*, çev. Funda Sezer, İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- SEZGİN Eylem, *Bertrand Russell'in Mantık Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

SHIELDS Christopher, *The Oxford Handbook of Aristotle*, New York: Oxford University Press, 2012.

TAŞDELEN İskender, *Mantığın Gelişimi*, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013.

TUNCAY Mete, *Bertrand Russell'dan Seçmeler*, 1. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları, 1982.

WEBER Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, 5. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.

YILDIRIM Cemal, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları, 1997.

YILDIRIM Cemal, *Bilim Felsefesi*, 15. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.

YILDIRIM Cemal, *Bilim Tarihi*, 16. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.

YILDIRIM Cemal, *Matematiksel Düşünme*, 14. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.

YÜCEL Hasan Ali, *Mantık Dersleri*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1954.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Neslihan DOĞAN
Tez Adı	Bertrand Russell'in Aristoteles'in mantığına yönelik Eleştiriler ve Bir Değerlendirme
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Aytekin ÖZEL
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 31.07.2019

İmza: